

"Divan ü Lügat - it Türk aslında, Türkçeden Arapçaya bir sözlüktür. Söz-
ler açıklanırken 300'e yakın "SAV",
(Atasözü), 240 kadar DÖRTLÜK ve
BEYLİK örnek olarak verilmiş; Türkçe-
nin grameri incelenmiş; Türkler hakkın-
da çok geniş ANSİKLOPEDİK bilgiler
verilmiştir. Bu özellikleriyle kitap, aynı
zamanda bir DİLBİLGİSİ, ve bir AN-
TOLOJİ ve bir ANSİKLOPEDİ'dir.

Bu nedenle kitap, XI. yüzyıla
kadar Türkler ve türkçe hakkında çok
çeşitli ve değerli bilgilerle dolu bir ha-
zinedir. Bu hazineyi herkesin yararlan-
abileceği pratik bir biçime getirip her
konuda inceleme - araştırma yapacakla-
rın, düşünürlerin, meraklıların ve genel
olarak okurların yararlanmasına sunmak
yıllardır yapılmamış bir çalışmaydı. Bu
iş, aylarca emek ve zaman harcamayı
bırakmadan titizlikle uğraşmayı gerekti-
riyordu.

ALİ ÇİÇEKLİ, bu kitabında işte
buna yaptı. KAŞGARLI MAHMUT ve
DİVAN ü LÜGAT - İT TÜRK hakkında
bilgi verdikten sonra "Divan ü Lügat"ı
tasnif etti, metinlerin yeni çevirilerini
verdi ve geniş açıklamalar yaptı. Kitabı
1) Sözlük, 2) Gramer, 3) Ansiklopedik
Bilgiler, 4) Şiirler, 5) Savlar bölümlerine
ayırdı, her bölümü de ayrıca kendi
arasında konularına göre tasnif etti.

MAY YAYINLARI
GENEL KÜLTÜR
KİTAPLARI

2

edebiyat
dizisi

KAŞGARLI
MAHMUT
DİVAN Ü LÜGAT - İT
TÜRK

ALİ ÇİÇEKLİ

MAY YAYINLARI
GENEL KÜLTÜR
KİTAPLARI 2

TT.05
S

Edebiyat
Dizisi 2

Telif hakkı : MAY YAYINLARI

اهدائی
دکتر حمید نطقی

KAŞGARLI MAHMUT

DİVAN Ü LÜGAT-İT TÜRK

ALİ ÇİÇEKLİ

Dizgi — Tertip : ACAR MATBAASI, Baskı : HAŞMET
MATBAASI, İlk yayımı: Ekim 1970

MAY YAYINLARI

Himayei Etfal Sok. Kredi
han kat 3 Cağaloğlu/İst.

EDİTÖR'ÜN NOTU

May Yayınları'nın Genel Kùltür Kitapları, yalnız öğrenim çağındaki gençlerin değil, herkesin yararlanması nedenleri ve düşüncesiyle hazırlanmıştır. Bu temel kitapların, eğitim ve öğretim alanında destekleyici rolü olmakla beraber bütün okurların başvuracakları yapıtlar biçiminde sunulmaktadır.

Yüzleri aşacak bu kùltür dizisi tamamlandığında büyük bir ansiklopediden çok daha geniş ve çok daha yararlı bir bilgi hazinesi elinizin altında bulunacaktır.

Edebiyat dalında olsun, Fen ve Tabiat, Sosyal Bilimler, san'at dallarında olsun, bu kùltür dizisindeki çeşitli kitaplar, kendi ölçü ve çapımızda, kùltür hayatımıza katkıda bulunmak amacı ile düzenlenmiştir. Ülke-

mizin toplumsal ve ekonomik yapısı içinde yayınevlerinin de kendi yönü ve gücü vardır. Kültür hayatımıza birşeyler getirmek çabasıdayız. Bu da okurla aramızdaki ilişkilerin sürekli olmasına ve hizmetimize bağlıdır. Kitap okurunun çok az olduğu bir ülkede; çeşitli zorluklar içerisinde çaba harcamamız dikkate alınır, nasıl bir ortamda neler yapmak istediklerimiz kendiliğinden anlaşılacaktır. Bütün ihtiyaçların ötesinde ve en son olarak düşünülen şey kitaptır Türkiye'de... Buna karşın okuyana hizmeti, çok güç ve sıkıntılı da olsa bakkallıktan yeğ buluyoruz. Otuz beş milyonluk ülkede kitapların üç beş bin basılmasının gülünçlüğüne ve geri kalmışlığımızın zavallılığına bakmayarak bu hizmeti sürdüreceğiz.

Mehmet Ali Yalçın

SUNUŞ

«Divan ü Lügat - it Türk», «Türk Dilleri Sözlüğü» demektir. Eser aslında «Türkçeden Arapçaya» bir sözlüktür. Fakat sözler açıklanırken örnek olarak 300'e yakın «sav» (ata-sözü), 240 kadar şiir parçası (beyit, dört-lük) yazıya geçirilmiş, Türk dilinin yapısı, dilbilgisi kuralları ayrıntılı olarak anlatılmış ve yaşayış, gelenek, görenek, tarih, coğrafya vb. konularda birçok ansiklopedik bilgiler verilmiştir. Bu nedenle Kaşgarlı Mahmut'un bu pek değerli eseri:

1. Türkçemizin ilk sözlüğüdür.
 2. Bir dilbilgisi (Gramer) kitabıdır.
 3. Aynı zamanda zengin bir «edebiyat antolojisi»dir.
 4. En eski «ansiklopedi»imizdir.
- Kitabın bu dört özelliği, İslâmlıktan önce ve İslâmlığın henüz yayılma - yerleşme

dönemlerinde Türk dili, edebiyatı, tarihi, yaşı, düşüncü, Türk illeri, yurdu vb.. hakkında bir «belgeler kitabı» niteliğini kazandırmakta ve sözlüğün değerini üç kat daha artırmaktadır.

Bütün bu bilgiler ve örnekler, sözcükler açıklanırken, yeri geldikçe verildiğinden kitapta dağınık olarak bulunmaktadır. Biz bunları biraraya getirip düzenleyerek bölüm bölüm verdik: «Sözlük» bölümü, «Gramer» (Dilbilgisi) bölümü, «savlar», «Şiirler» ve «Ansiklopedik bilgiler» bölümleri... Kitabın aslında bu bölümler yoktur.

XI. yüzyıl türkçelerine göre günümüzün Türkiye türkçesi gerek kelimeleri, gerekse kuralları yönünden çok değişmiştir. Türk dilleri ile ilgili bilimsel çalışmalar yapmıyacak düz okurlar için bu kelimelerle kuralların tümünü görmek pek gerekli değildir. Gerekli görenler için de Divan ü Lügat - it Türk'ün kendisine başvurma olanağı vardır. Bu nedenle Mahmut'un Türk dilleri hakkında verdiği bilgilerin tümünü buraya aktarmayı gereksiz gördük. Kelime açıklamalarının hepsini aktarmamızın ise ne olanağı, ne de gereği vardı. Bu iki bölümde, o günkü Türkçe hakkında bir fikir edinmeye yetecek kadar örnekler seçmekle yetindik.

«Sav»larla, şiirlerin ise — bir iki atlama dışında tümünü aldık. Bunları ayrıca kendi aralarında birleştirip düzenledik. Ansiklopedik bilgilerin de önemli gördüklerini-

zin hepsini aldık,o kadar önemli görmedik-lerimizi buraya almadık.

Savlarla şiirlerin hem orijinal metinlerini, hem bugünkü dille türkçe çevirilerini, hem de gerektikçe açıklamalarını verdik. Bu açıklamalarla bilgi bölümlerindeki anlatım bizim değildir. Değiştirme zorunluğu olmadıkça Kaşgarlı Mahmut'un Besim Atalay tarafından aktarılan anlatımını olduğu gibi aldık. Sözün gereksiz uzadığı yerlerde ise Mahmut'un anlattıklarını kendi anlatımızla özetledik. Fakat bu tür değiştirmeler ve özetlemeler pek azdır ve önemli değildir.

Bu özellikleriyle elinizdeki kitap, lise ve lise üstü genel edebiyat, tarih, toplum bilim bilgilerini artırıp derinleştirmek isteyenler için bir başvurma kitabı oldu. Böylece önemli bir boşluğu doldurmuş, duyulacak gereksinimleri karşılamış oldu.

Bugünkü alfabemizde, o günkü Türkçenin beş tane sesini karşılayacak harf yok:

1. Bugün birçok bölgelerimizde halkımız ağızda da yaşıyan «N» ile «G» arası «geniz N'sini» (Gunne), «ng» bileşik harfi ile gösterdik. Okurlar «ng» li kelimeleri okurken «n» ve «g» seslerini ayrı ayrı çıkarmayıp ikisi arası o «geniz «n» si»ni tek ses olarak çıkarmaya dikkat etmelidir. Örneğin «Manga» kelimesini «Man-ga» biçiminde değil «Ma-nga, diye okumalıdır.

2. «K» ile «H» arası bir ses daha var ki «X» harfi ile gösterilir. Fakat biz bu sesi de doğrudan «h» ile gösterdik.

3. «D» ile «Z» arası bir ses daha var ki günümüz Türkçesinde genellikle «Y»ye dönüşmüştür. Bununla birlikte bu sesi de «dh» bileşik harfi ile gösterdik. «dh» ler de İngilizcedeki «The» edatını söylerken olduğu gibi dilin ucu dişler arasından çıkarılarak okunmalıdır.

4. «W» ile gösterilebilecek sesleri de doğrudan «v» ile yazdık.

5. Fransızcadaki «é» harfi gibi ayrı bir harfle gösterilmesi gereken ince «e» sesi bugünkü dilimizde de vardır. Şimdi olduğu gibi o ince «e»leri de «e» ile gösterdik.

Orijinal metinlerde içinde bu, özellikle «ng» ve «dh» bileşik harfleri bulunan kelimeler okunurken bu noktaya dikkat edilmelidir.

A. Ç.

KAŞGARLI MAHMUT

Hayatı :

Kaşgarlı Mahmut, Türk dilinin ilk büyük yazarı ve bilginidir. Fakat yazık ki, kendinden başka hiçbir yazar, bu büyük Türkçeci hakkında bilgi vermemiştir. Kendi yazar ve bilginlerinin hayatlarını titizlikle yazıya geçiren Arap yazarları bile ondan söz etmiyorlar. Bunun için Kaşgarlı Mahmut'un hayatı hakkında Divan ü Lügat - it Türk'te gene kendisinin verdiği bilgilerden başka bir şey bilmiyoruz. Kendisinin verdiği bilgiler de şunlar:

— «(...) İmdi Muhammed oğlu Hüseyin, Hüseyin oğlu Mahmut der ki ...», «Hüseyin Oğlu Mahmut der ki...»

— «Şu kitabı yazdığımız 466 senesi «Timsah Yılıdır.», «Kitaba 464 senesinin «cemaziyel evel» guresinde (başlarında)

başlandı ve dört kere yazıldıktan ve düzenlendikten sonra 466 senesinin «cemaziyel ahirinin» 12. günü bitmiştir.»

— «Ben onların (Türklerin) en uz dilisi, en açık anlatanı, soyca en soylusu, en iyi kargı kullananı, akılca en incesi olduğum halde onların şehirlerini, çöllerini baştan başa dolaştım. Türk, Türkmen, Oğuz, Çiğil, Yağma, Kırgız boylarının dillerini, kafiyelerini belliyerek yararlandım. Öyle ki bende, onlardan her boyun dili, en iyi yolda yerleşmiştir. Ben onları en iyi biçimde sıralamış, en iyi düzenle düzenlemişimdir.»

— «Abul: Bizim ilde — Kaşgarda — bir köy adı» (Ayrıca Kaşgar köylerinin adları pek çok geçiyor. Öteki ilerin köyleri ya pek az geçiyor, ya da hiç geçmiyor. A. Ç.)

— «Bunu yağma ilinde işittim.»

«Bu şehir (Barsgan) Mahmut'un babasının şehridir.

— «Şu kitabımı, Kutsal peygamber postunda oturan, Haşim soyundan, Abbasilerden, imam bulunan, ulumuz, efendimiz Ebül Kasım Abdullah katına armağan ettim ki imanı olanların beyi ve Tanrının halifesi Muhammed - ül Muktedî bî emrillah'ın oğludur.»

.....

Görüldüğü gibi ne zaman doğduğunu, nasıl bir yaşamı olduğunu, uğraşlarını söylemiyor. Öldüğü tarih de bilinmiyor. Ancak kitabını 10 Şubat 1072 - 1074 yıllarında bi-

tirdiğine göre ve o tarihte de çok yer gezip görmüş, inceleme, araştırma, derlemeler yapmış olgun bir bilgin olduğuna göre, XI. yüzyılda yaşamış, bu yüzyılın sonuna doğru ölmüş olduğu anlaşılmaktadır.

Babası Hüseyin'in Barsgan'lı olduğunu söylerken Kaşgar'dan «bizim il» diye söz ettiğine göre Babası Barsgan'dan. Kaşgar'dan göçmüş kendisi de orada doğup büyümüştür.

Soylu bir aileden (Emirlerden — Bak C. 1 Sf. 102) imiş. Açıklamalarından Karahanlılar saray çevrelerini iyi bildiği anlaşıyor. Bu da «soyluluğunun» bir kanıtı olabilir. Ayrıca iyi kargı kullanırmış.

Kitabını Halife Muktedî'nin oğlu Ebül Kasım Abdullah'a sunuyor. Kaşgar'dan Abbasîlerin Başkenti Bağdat'a göç etmiş, kitabını orada yazmış olabilir. Nerede öldüğünü de bilmiyoruz.

Kişiliği :

Kaşgarlı Mahmut'un yaşadığı XI. yüzyılda, Kaşgar ve Barsgan dolaylarında, Karahanlılar döneminde uygarlık, bilim ve kültür oldukça ileri idi. Böyle bir ortamda, soylular çevresinde yetişen Mahmut'un iyi bir öğrenim görmesi doğaldır. İyi bir öğrenim görmekten öte zamanının önemli bir bilgini olduğu da eserinden bellidir. Arapçayı, Farsçayı, Türkçeyi ve kültürlerini çok iyi bilme böyle bir kitap yazamazdı. Bu, yuka-

rıya aldığımız kendi sözlerinden de anlaşıl-
maktadır.

Mahmut, Türk dilinin grameri ve söz-
lüğü olarak iki kitap yazmıştır. Yüzyılımı-
za gelinceye değin bu çapta bir dilcimiz ye-
tişmemiştir. (Ali Şîr Nevaî bile Türkçeyi
Mahmut gibi inceleyip kurallarını ve örnek-
lerini koyamadı.) Hakaniye (Kaşgar,) Kıp-
çak, Uygur, Oğuz, Çiğil, Argu, Kençek türk-
çelerinin sözlerini ve kurallarını çok iyi bil-
mektedir. Yalnız Türk dillerini değil, Türkle-
rin yaşadığı yerleri (coğrafya), tarihi, yaşa-
yışlarını, düşünüş ve inanışlarını, kültürleri-
ni de aynı ölçüde incelemiş, araştırmıştır.
Onun için Mahmut'u sadece büyük bir dilci
değil, genel olarak değerli bir Türkoloji bil-
gini saymak gerekir.

Kaşgarlı Mahmut bilginliği yanında bi-
linçli ve inançlı bir Türk milliyetçisidir de.
Arap - Acem dil ve kültürlerinin Türk kültür
ve dillerini baskı altında tutmaya başladığı
o dönemde bu yabancı etkilere bilinçle di-
renen böyle bir eser yazılmış olması, Türk
dili ve kültürü için başlıbaşına bir kazanç-
tır. Bilindiği gibi o çağın egemen ideolojisi
ümmeççi ideolojidir. Mahmut da kuşkusuz
Türk olmayan müslümanları, müslüman ol-
mayan Türklerden üstün tutmaktadır. Örne-
ğin «Uygur kâfirleri» ne lânetler yağdırmak-
tadır. Fakat öte yandan Türk dilinin, kültü-
rünün uygarlığının üstünlüğünü hem topladı-
ğı belgelerle somut olarak ortaya koyuyor,

hemde Türklerin Araplardan, Acemlerden üs-
tünlüğünü açık açık iddia ediyor. Her fırsatta
Türkleri ve Türk törelerini, Türklük değer-
lerini öğüyor. İlerde metinler arasında oku-
yacağımız Divan ü Lûgat - it Türk'ün önsö-
zü, «Türk» maddesi ve öteki açıklamalar bu-
nun örnekleri, belgeleridir.

Böylece Türkoloji biliminin temelleri-
ni atan Kaşgarlı Mahmut, Türk milliyetçiliği
akımının da ilk büyük bilgini olmaktadır.
Her iki özelliği de o dönem için gerçekten ile-
ri, değerli özelliklerdir.

Eserleri :

Elimizde Kaşgarlı'nın yalnız bir eseri
bulunmaktadır: Divan ü Lûgat - it Türk. Fa-
kat bundan başka bir kitabı daha bulunduğ-
nu Divan ü Lûgat - it Türk'te kendisi haber
veriyor: «(...) Onun - nahivle ilgili kural-
lar - için ayrıca bir kitap yazarak adını «Ki-
tab ü Cevahir - in Nahvî fi Lûgat - it Türkî»
koydum.» diyor (C. 1. Sf. 25) Demek ki
Mahmut'un, birincisi daha çok «sözlük»
ikincisi de Türkçenin «nahvi» ile ilgili ku-
rallar (Dilbilgisi) kitabı olmak üzere iki ki-
tabı var:

1. Divan ü Lûgat - it Türk

2. Kitab ü Cevahir - in Nahvî fi Lûgat- it Türkî.

Fakat bu ikinci kitabı elimizde değildir,
gören de yoktur. Belki kaybolmuştur. Belki
günün birinde o da bulunacaktır. Şimdilik

üzerinde durabileceğimiz tek eseri Divan ü Lügat - it Türk'tür.

Divan ü Lügat - it Türk :

Divan ü Lügat it Türk — yukarda belirttiğimiz gibi — aslında bir «sözlük» olarak hazırlanmışsa da sözler açıklanırken verilen örnekler ve bilgilerden ötürü aynı zamanda bir dilbilgisi, bir ansiklopedi, bir antoloji kitabıdır. Kitabı bugünkü Türkçemize kazandıran Sırrı Atalay'ın dediği gibi «Şimdiye değin eski Türk dili ve eski Türk varlığı üzerine bunun kadar işe yarar, bunun kadar elverişli bir eser görülmemiştir. Bu eser tektir, tek kalacaktır.»

Kaşgarlı Mahmut, ön sözünde kitabını niçin yazdığını şöyle açıklıyor: Türklerin güçlendiğini, öteki uluslar üzerinde egemenliğini kurduğunu (Araplar'da da yönetimi ele geçirdiklerini) söyledikten sonra diyor ki:

«Derdini dinletebilmek, Türklerin gönünü almak için onların dilleri ile konuşmaktan başka yol yoktur. Bir kimse kendi takımından ayrılıp da onlara sığınacak olursa o takımın korkusundan kurtulur, bu adamla birlikte başkaları da sığınabilir.»

«And içerek söylüyorum, ben Buhara'nın - sözüne güvenilir - imamlarının birinden ve başkaca Nişabur'lu bir imamdan işittim. İkiisi de senetleriyle bildiriyorlar ki: Peygamberimiz kıyamet alâmetlerini, ahir zaman karışıklıklarını ve Oğuz Türklerinin ortaya çı-

kacaklarını söylediği sırada:

«TÜRK DİLİNİ ÖĞRENİNİZ. ÇÜNKÜ ONLAR İÇİN UZUN SÜRECEK EGEMENLİK VARDIR.»

buyurmuştur. Bu hadis doğru ise — sorgusu kendilerinin üzerine olsun — Türk dilini öğrenmek vacip (çok gerekli) bir iş olur. Yok, bu söz doğru değilse, o zaman da akıl bunu emreder.»

Görülüyor ki Mahmut bu kitabı özellikle Araplara, genellikle de Türkçe bilmeyenlere Türkçeyi öğretmek amacıyla yazmış. Ayrıca:

1. «Bana sonsuz bir ün, bitmez tükenmez bir azık olsun diye şu kitabımı — Tanrıya sığınarak — «Divan ü Lügat - it Türk» (Türk Dilleri Sözlüğü) adını vererek yazdım.»

2. Türk dili ile Arap dilinin atbaşı beraber yürüdükleri bilinsin diye...» dediğine göre de kendine ün sağlamak ve türkçenin arapça kadar zengin bir dil olduğunu isbatlamak gibi iki yan amacı daha olduğu anlaşıyor.

Kitabı nasıl yazdığını, hangi yöntemi kullandığını ve nelere dikkat ettiğini de gene önsözde ve kitabın içinde yeri geldikçe şöyle açıklıyor:

«Bu kitabı, hikmet, seci', atalar sözü, şiir, recez, nesir gibi şeylerle süsleyerek hece harfleri sırasınca düzenledim. İnceleyen, onu yerinde bulsun, arayan sırasında arasın

diye her kelimeyi yerli yerine koydum. Derinliklerini yüze çıkardım, katılıklarını yumuşattım. Yıllarca birçok güçlülere göğüs gerdim. Bu sözlük kitabını baştan sona dek sekiz ayrımda topladım. (Arap alfabesi ve arapça sözlüklerdeki sıraya göre düzenlemiş.)»

«Her kitabı «isimler» ve «fiiller» olmak üzere ikiye ayırdım. İsimleri fillerden önce yazdım, arkasından filleri getirdim. Öne hangileri gelmesi gerekse onu öne, ikinci gelmesi gerekeni sona koydum. Herkesin bilmesi kolay olsun diye kitapta ve bölümlerde —ad olarak Arap dilince olan— terimleri aldım.»

«Türk dili ile Arap dilinin atbaşı beraber yürüdükleri bilinsin diye Halil'in «Kitab'ül Ayn» ında yaptığı gibi kullanılmakta olan kelimelerle bırakılmış bulunan kelimeleri bu kitapta birlikte yazmak, ara sıra yüreğime doğar dururdu. Çünkü böyle yapmak daha derli toplu bir iş olurdu. Lâkin benim tuttuğum yol daha doğrudur. Çünkü bu yolda kelimeleri bulmak daha kolaydır ve herkes bu yolu daha çok sever. Bunun içindir ki sözü kısa tutmak dileğiyle kullanılmayan kelimeleri bıraktım. Halil'in tuttuğu yolun türkçede dahi gider yol olduğunu gösterebilmek için şu kullanılan ve kullanılmayan suretleri yazdım: (Örnekler). «Adım yürüyüşü gösterir» derler, öteki ayrımlar da bunun gibidir.»

«Ben, işi yeğniltmek ve kitabı kısaltmak için bu yolu tuttum. Benden önce kimsenin yapmamış olduğu bir sıralayışla ve kimsenin düşünmemiş olduğu bir düzenle işi açıklattım. Bildiğim nedenlerle yazılan şey, uyulacak yolda olsun, düzenlenen şeyin kılavuz tutulmaya değeri bulunsun diye birtakım kurallar, yeniden yeniye ölçüler koydum. İlerlemek isteyenlere doğru yolu göstereyim, geniş bir yol olsun, yükselmek isteyenlere bir merdiven bulunsun diye bu şekilde yaptım. Türklerin her boyunun konuştuğu dilden — kendisinden kelimeler çıkan kökler aldım. Çünkü uzun bir sözü kısaltmakta yarar vardır.»

«KİTAPTA TÜRKLERİN GÖRGÜLERİNİ, BİLGİLERİNİ, GÖSTERMEK İÇİN SÖYLEDİKLERİ **ŞİİR** TANIKLARINI SERPİŞTİRDİM. KAYGILI YADA SEVİNÇLİ GÜNLERİNDE YÜKSEK DÜŞÜNCELERLE SÖYLENMİŞ OLAN **SAVLARI** DA ALDIM. Onları ilk söyleyenler sonrakilere, bunlar da daha sonrakilere bildirmişlerdir. Bunlarla beraber kitapta **BİRÇOK ÖNEMLİ KELİME**LER TOPLADIM.»

«BÖYLELİKLE KİTAP SEÇKİNLİKTE SON KERTEYİ, GÜZELLİKTE SON YÜKSEKLİĞİ BULDU. Gönül bağladığım şu işte, Tanrıdan yardım dilerim.»

«Yazdığım dağlar, çöller, dereler, sular, göller İslâm Türklerin ellerinde bulunanlardır. Çünkü dillerde dolaşan bunlardır.

Bunları tanınmış oldukları için yazdım, tanınmamış olanların birçoklarını bıraktım. Müslüman olmayan Türk illerinden birtakımını da yazdım, gerisini yazmadım. Çünkü onları yazmakta bir yarar yoktu.»

«Türk diline sonradan girmiş olan kelimeleri yazmadım. Erkek ve kadın adları yazılmadı. Bunlardan ancak - doğru bilinmesi için - çok kullanılan, herkes tarafından tanınan adlar yazdım.»

«Cemî, müfret, tafdil, tasgir gibi i'rab ile ilişkisi olan şeyler yazılmamıştır. Çünkü onun (dilbilgisi) için ayrıca bir kitap yazarak adını «Cevahir-in Nahvî fi Lügat-it Türkî» koydum. Yüce Tanrının dileği ile «nahiv» ile ilgili kurallar orada bildirilmiştir.»

Görüldüğü gibi Divan ü Lügat-it Türk, dünden bugüne kalan eşsiz bir hazinedir. Mahmut kitaba hicrî 464 (m. 1068) yılında başlayıp 466 (1072 - 1074) yıllarında bitirmiştir. O zaman Türkler'in çoğunun İslâmlığı kabul ettiğini biliyoruz. Fakat ulusal dil, edebiyat, düşünce ürünleri henüz bütün canlılığı ile ayakta. Mahmut büyük emekler, uzun zaman harcıyarak ve herşeyi yerinde arayıp bularak bu değerli belgeleri yazıya geçirmiştir. Onun için İslâmlığın ilk dönemlerinde ve İslâmlıktan önceki Türk edebiyatı, tarihi ve kültürü için ilk ve en önemli kaynak Divan ü Lügat - it Türk'tür.

Bugün elde bulunan tek yazma nüshası da Mahmut'un el yazısı ile yazılmış orijinal

nüsha değildir. Kitabın sonunda şu kayıt var :

«Sav'lı, sonra da Şam'lı Mehmet bin Ebi Bekir ibni ebi Feth (tanrı onu bağışlasın) bu kitabı asıl nüshasından çektiği (istinsah ettiği) gün 664 yılı «şevval» inin 27. Pazar günü idi. Kaşgarlı'nın el yazısıyla yazılmış olan nüshanın son parçasının suretini alıyorum...»

İşte eldeki tek yazma nüsha, Save (İran) dan göçüp Şam'da yerleşen bu Mehmet'in, Kaşgarlı Mahmut'un kendi el yazısı ile yazılan orijinal nüshadan 1 Ağustos 1266'da çektiği (istinsah ettiği) nüshadır. Asıl nüsha ise halen kayıptır.

Mehmet, türkçeyi bilmediğinden, arapçayı da iyi yazamadığından asıl nüsha'dan çekerken birçok yanlışlıklar yapmıştır.

Tarihçi Antepli Aynî «... Kaşgarlı Mahmut'un lügatında gördüm.» diyerek Divan ü Lügat-it Türk'ten bilgiler aktarıyor. Kaşgar'dan Mısır'a göç eden Âlim ibnî Muhammed, Ebu Hayyan gibi bilginlerin de Divan'ı görüp okudukları anlaşılıyor. Bizim Kâtip Çelebi de «Keşfüzzünün» adlı bibliyografya kitabının (M.E.B. Yayını C. 1.) 808. sayfasında bu değerli eserden söz akmaktadır. Demek ki Mahmut'un kitabı Doğu bilginleri arasında eskiden de biliniyordu. Fakat sonradan unutulup gitmişti.

Yeniden bulunuşu ise İstanbul'da, elli yıl önce hoş bir raslantı ile oldu:

Emrullah Efendi'nin Maarif Nazırlığı (Meşrutiyetin ilk yılları) sırasında, bir gün, Sahaflar Çarşısı'nda kitapçı Bürhan Efendi elinde bir kitapla Nazırlığa gelmiş ve kitabı Nazırlığa 30 altına satmak istemiş. Nazırlık da parasını çok bulduğundan satın almamış. Kitabı, satması için Bürhan Efendiye getiren de eski Maliye Nazırlarından Vanî oğullarından Nazif Paşa'nın akrabası bir kadınıymış. Ne satan, ne de alacak olan kitabın değerinin farkında olmadıklarından elde kalmış. Sonunda kitapçı Bürhan Efendi kitabı Ali Emiri'ye gösterince tanınmış bilgin hemen istenen 30 altını, fazladan kitapçıya üç altın da komüsyon vererek bu değerli eseri satın almış.

Fakat Ali Emirî Efendinin bilimsel kışkançlığı da meşhur. Kitabı kimseye, hemşehrisi Ziya Gökalp'e bile göstermezmiş. Kitabı bastırması için yalvar yakar olmuşlar ama kimse razı edememiş. Sonunda Sadrazam Talât Paşa işe karışmış da, Kilisli Rifat'ın gözetiminde basılması şartıyla güçbelâ razı olmuş.

Böylece eser ilk kez 1915 - 17 arasında üç cilt olarak basıldı. Daha birinci cildi çıkar çıkmaz büyük yankı yaptı. Ondan sonradır ki gerek bizde, gerek Batıda bu değerli hazine incelenip üzerinde birçok yazılar yazıldı, dünyaca tanınan bir eser oldu. Araştırmacılar eski Türk kültürü ile ilgili yepyeni bilgiler bulup çıkardılar.

Prof. Brockhmann Divan ü Lügat'it Türk'ün bir «dizin» (indeks) ini yayımladı. Bizde de Ali Ulvi Elöve Divan'daki şiirleri, Abdülahat Nuri, Necip Âsım, Ferit Birtek gibi yazarlar da «sav»ları toplayıp birer kitap halinde yayımlamışlardır.

Eserin bugünkü dile çevrilmesi için uğraşanlar oldu. Kilisli Rifat Bilge, Eski Var. Mebusu Vanlı Tefvik, Konyalı Öğretmen Atıf Tüzüner birer çevirisini yaptılar. Fakat çevirileri basılacak nitelikte görülmedi ve kaldı. Sonra bu çevirme görevi Samih Rifat'la Mehmet Âkif'e verildi ise de onlar da üstesinden gelip tamamlayamadılar. En sonunda çevirme işini dilci Besim Atalay üstlendi, çevirip biri tıpkı basım, biri dizin (indeks) üçü de metin olmak üzere Türk Dil Kurumu'na bastırdı. Elimizdeki çeviri işte bu T.D.K. yayını olan Besim Atalay çevirisidir. 1957'de de Dehri Dilçin'in hazırladığı Arap harflerine göre yeni bir dizini gene Türk Dil Kurumu tarafından yayımlandı.

Ayrıca bizde F. Köprülü, Z. V. Togan, H. N. Orkun, A. Caferoğlu, Kilisli Rifat, Necip Asım, Ali Ulvi Elöve; Batıda Brockhmann, Martin Hartmann gibi Alman ve Macar bilginleri, daha sonraları da bazı Rus ve Fransız bilginler Divan ü Lügat - it Türk üzerinde çalışmışlar, türlü yayınlar yapmışlardır. Eserin kapsadığı dil, tarih, coğrafya, mitoloji, folklor, halk edebiyatı vb. konuları üzerinde birçok inceleme yazıları, kitaplar yayımlanmıştır.

Divan ü Lügat-it Türk'te Mahmut'un yaptığı bir de renkli harita vardır. Harita, o zamanki Türk illerini basit, ilkel, eksik, — Mahmut'un kendi aklına göre — göstermekte ise de Türkler eliyle yapılmış ilk harita olduğu için önemlidir. Bunun için de bu harita kitabın değerini artırmaktadır.

Sonuç olarak onuncu yüzyıldan başlayarak Türk illerini kasıp kavuran «Arap fırtınası» karşısında Divan ü Lügat-it Türk granit bir kaya gibi dikilmiştir. Türklerin bilginleri öldürülmüş (Örneğin Türkçe kitap okuyor diye — İslâmiyete ettiği hizmetlere bakılmaksızın — Ofşin, ölüm cezasına çarptırılmıştır.), kitapları yakılmış, tapınakları yıkılmıştır ama dilleri, edebiyatları tarih ve kültürleri Mahmut'un bu değerli eseri sayesinde günümüze ulaşabilmiştir.

KAŞGARLI MAHMUT'UN TÜRKLER HAKKINDA SÖYLEDİKLERİ

1. ÖNSÖZ'den :

... «Tanrının devlet güneşini Türk burçlarında doğdurmuş olduğunu ve onların mülkleri üzerinde göklerin bütün teğrelerini döndürmüş bulunduğunu gördüm. Tanrı onlara «Türk» adını verdi ve onları yeryüzüne ilbeyi kıldı. Zamanımızın hakanlarını onlardan çıkardı. Dünya uluslarının yönetim yularını onların ellerine verdi. Onları herkese üstün eyledi. Kendilerini hak üzere güçlendirdi. Onlarla birlikte çalışanı, onlardan yana olanı aziz kıldı ve Türkler yüzünden onları her dilediklerine erişirdi. Bu kimseleri kötülerin — ayaktakımının — şerrinden korudu. Okları dokunmaktan korunabilmek için, akli olana düşen şey, bu

adamların tuttuğu yolu tutmak oldu. Dedi-
ni dinletebilmek ve Türklerin gönlünü almak
için onların dilleriyle konuşmaktan başka
yol yoktur»...

«And içerek söylüyorum: Ben Buhara'nın — sözüne güvenilir — imamlarının bi-
rinden ve başkaca Nişabur'lu bir imamdan
işittim. İkisi de senetleriyle bildiriyorlar ki,
Peygamberimiz kıyamet alâmetlerini, ahir
zaman karışıklıklarını ve Oğuz Türkleri'nin
ortaya çıkacaklarını söylediği sırada :

«Türk dilini öğreniniz, çünkü onlar için
uzun sürecek egemenlik vardır.» buyurmuş-
tur. ...»

2. TÜRK MADDESİ'nden :

«Türk, Tanrı yarlıgayası Nuh'un oğlu-
nun adıdır. Bu Tanrının Nuh oğlu Türk'ün
oğullarına verdiği bir addır. Biz «ad olarak
Türk adını ulu Tanrı vermiştir» dedik.
Çünkü bize, Kaşgarlı Halef oğlu İmam Şeyh
Hüseyin, ona da İbnül Garkî denilen kişi,
İbnü Ebüddünya olarak ünlü Eş Şeyh Ebu
Bekir El Müfidül Cerceraî'nin dünyanın so-
nu üzerine yazdığı kitabında ulu Peygambere
tanıkla varan bir «HADİS» yazmış. Hadis
şöyledir :

«Yüce Tanrı «BENİM BİR ORDUM
VARDIR, ONA TÜRK ADINI VERDİM. On-
ları Doğuda birleştirdim. Bir ulusa kızar-
sam TÜRKLERİ O ULUSUN ÜZERİNE GÖN-
DERİRİM» diyor.»

İşte bu, Türkler için bütün insanlara
karşı bir üstünlüktür. Onları yeryüzünün
en yüksek yerinde, havaşı en temiz ülkele-
rinde yerleştirmiş, onlara «KENDİ ORDUM»
 demiştir.»

Bununla beraber Türkler'de **güzellik,**
sevimlilik, tatlılık, edep, büyükleri ağırla-
mak, sözünü yerine getirmek, sadelik, öğün-
memek, yiğitlik, mertlik gibi öğülmeye de-
ğer sayısız iyilikler görülmektedir. (c. 1. s.
352)

Birinci Bölüm

SÖZLÜK

- op op** : Eşeğin ayağı kaydığında söylenir. «Kalk» demektir.
- ot** : 1. Ot. 2. Hayvan yemi, 3. ilâç (Hekime de «Otaçı» denir.) 4. Ağu (zehir)
- İç kur** : İç kuşağı (uçkur)
- erk** : Saltanat ve sözügeçerlik
- irk** : Dört yaşına girmek üzere bulunan koyun.
- öz** : İki dağ arasında bulunan dere. «tağ özi = dağ özü» de denir.
- ekeç** : Kendini herkese bir kardeş gibi sevdiren daha küçük-
lüğünde anlayış ve olgun-
luk gösteren kız. Bu söz
kız çocuğu için bir sevgi
belirtmek için söylenir.

- ulıç** : Çocuklara sevgiyi belirtmek için söylenen bir kelime. «Ulıçım = yavrum!»
- ogur** : [Devlet. «Beg oğrında me-
ning işim etildi = Bey'in
devleti sayesinde benim
işim edildi (düzeldi)»
- açık** : Büyük kardeş. Hakanlılar
[büyük kardeşi «açıkım»
diye çağırırlar.
- ötük** : Hikâye.
- erük** : Şeftali, kayısı, erik gibi
meyvelere verilen genel bir
addır. Araları bir sıfatla
ayrılır: Tülüg (tüylü) erik,
sarığ ((sarı) erik, kara
erik ...
- özük** : Kadınlara verilen lâkap.
Altın gibi temiz ruhlu ka-
dına «altun özük», bedeni
inci gibi temiz olan kadına
ertini (iri taneli inci)
«özük» denir.
- üjük** : Hece, harf.
- ayak** : Kapkacak. Bunu Oğuzlar
bilmezler, onlar bu gibi
şeylere «çanak» derler.
- aba** : Ana. Oğuzca. Karluklu
Türkmenler, bu kelimeyi
«p» ile söylerler (Apa).
- eyle** : Öyle. Oğuzca. «Eyle kılıgıl
=öyle yap».
- inal** : Anası hatun (soylu), ba-

	bası ortalık adamlarından bulunan bütün gençlere verilen ad. Bu, değişmez.
umduçı	: Dilenci.
ınga	: Malmüdürü, tahsildar.
avinçu	: Avunulan şey. Bunun için cariyelere de «avinçu» denir.
ataki	: «Babacığım!» anlamına sevgi bildiren bir söz.
ikeme	: Bir çeşit saz, kopuz gibi çalınan bir çalgı.
uragut	: Arvat, avrat (kadın).
cılınga	: Hakanın mektuplarını Türk yazısı ile yazan.
amaçlık	: «Amaçlık yer = Atış yapmak için nişangâh olarak ayrılan yer.
ekeklik	: Kadının arsızlığı, yüzsüzlüğü.
azıtgan	: «Ol kişi, ol yoldan azıtgan = O kişi adamı hep yoldan azıtır.»
aşukı	: «Ol evge aşukı = O, evini özledi.» Başkası da böyledir. (aşukar - aşumak)
udhıttı	: «Ol meni udhıttı = O, beni uyuttu.», «ol yogurt udhıttı = O, yoğurt çaldı», «Ol udhitma udhıttı = O, peynir mayaladı». «ol, ot udhıttı = O, ateş söndürdü», (udhitur - udhitmak)

ikitti	: «Ol ani ikitti = O, onu eğitti, yetiştirdi».
Osruşdı	: «Olar ikki osruşdı = Onların ikisi osurına yarışı yaptı,
imleşdi	: İşmarlaştı, işaretleşti.
sıbzgu	: Düdük.
örtündi	: «Uragut yüzün örtündü = Avrat yüzünü açtı». Yüzünü örterse de yine böyle denir.
uzluk	: Sanat.
ıtladı	: «Ol anı ıtladı = O, onu itledi» (söğdü, kötöledi, köpeğe döndürdü).
igledi	: Hastalandı.
ucuzladı	: Aşağıladı (Hakaret etti)
esenledi	: Selâmladı.
çöp-cep	: «Çöp - cep kişiler = Değersiz kişiler».
kars	: Deve yada koyun yününden yapılan giysi.
sıgıt	: Ağlayış.
sıgır	: Sürgün avı.
kudhuz	: Dul kadın.
çomak	: Uygurların, bütün müslüman olmayan halkın müslümanlara verdikleri ad. «Çomak eri» derler ki «müslümanlardan bir adam» demektir.
kapak	: Kızın kızlığı (bekâret).

- tümen ming** : «Kız kapakı sıdı = Kızın kızlığını bozdu». Bin tane bin, bir milyon. «Tümen ming yarmak = Bir milyon para».
- tigin** : Aslında köle demektir. Af-rasyab'ın oğullarına babalarına saygılarını belirtmek için, «babalarının kölesi» anlamında «tigin» dendi. Ondan sonra bütün hakan çocuklarına «tigin» dendi.
- tat-tavgaç** : Bu sözde «Tat» kelimesinden «Farslılar», «Tavgaç» kelimesinden de «Türkler» murat edilir.
- Bulgar** : Herkesçe tanınmış bir Türk şehri.
- lüçnüt** : İmece.
- tuğrağ** : Tuğra, tura. Hakanın mühürü, buyrultusu. Oğuzca. Bunu Türkler bilmez. Ben de aslını bilmiyorum.
- bidrik** : 1. Kadının bızırı (klitoris), 2. Fıstık.
- sürtük** : Sürüştüren, kendisine sürüştürülen kadın, sevice kadın. Ezilen, sürüştürülen her şeye de «sürtük» denir.
- ternek** : Dernek, işleri konuşmak

- çiçalak** : için boy halkının toplan-
dikları yer.
- solamuk** : Serçe parmak.
- kulnaçı** : Solak kişi.
- çapdı** : «Kulnaçı kısarak = Gebe kısarak».
- çapdı** : «Er suvda çapdı = Adam suvda yüzdü», «Ol atın çibık birle çapdı = O atını çubuk ile çırpıstırdı». «Çomak, Tat boynın çapdı = Müslüman, gâvurun (Farslının, Uygur'un) boynunu vurdu», «Er eyin çapdı = Adam evini sıvadı.» (çapar - çapmak)
- basdı** : «Anı burt basdı = Onu karabasan (kâbus, al) bastı.», «Beg el basdı = Bey ili bastı, sanki tepesine çöktü.», «Begni yagı basdı = Beyi düşman bastı» Başkası da böyledir. «Er kızı basdı = Adam kızın üstüne çöktü, çullandı». (basar - basmak)
- kıldı** : «Er iş kıldı = Adam iş yaptı.», «Er kız kıldı = Adam kız yaptı». Bu söz erkekle dişinin birleşmesinden kinayedir. Onun için Oğuzlar bu sözü söylemekten kaçınır ve «kıl-

- dı» yerine «etti» derler. Nitekim adam namaz kıldığı zaman «Er yükünç etti» derler.
- kaçurdum** : «Men anı kaçurdum = Ben onu kaçırdım». (kaçururmen - kaçurmak)
- tazardı** : «Tazardı neng = Nesne (şey) dazlaştı (kelleşti).
- tuşurdu** : «Ol mengi sanga tuşurdu = O, beni sana kavuşturdu».
- evürdi — tevürdi** : «Ol tavarıǵ evürdi tevürdi = O, malı evirdi çevirdi, artırdı. (tevürer - tevürmek)
- tünerdi** : «Tünerdi yer = yer karardı, karanlık oldu.» Zaman için de böyle denir.
- berişdi** : «Olar birbirge kız berişdi = Onlar birbirine Kız verişti». Onlar birbirlerine bir şey verdikleri zaman da öyle denir.
- sürüşdi** : «Adhgır kısırak birle sürüşdi = Aygır kısırak ile sürüştü» (Aygır kısırağı dişliyerek sürükledi). Bunu aygır, «aşmak» istediği zaman yapar.
- savaşdı** : «Olar ikki savaşdı = Onların ikisi savaştilar». Oğuzca.

- karıktı** : «Er közi karıktı = Adamın gözü - kardan - kamaştı (karağıdı). Bu söz «kar» sözünden alınmıştı. Fiili «karıktı» dır, noksandır. «Gözbebeği» anlamına olan «karak» sözünden gelirse fiil doğru olur.
- Tat'ıktı** : «Türk Tat'ıktı = Türk Tat'laştı».
- tagıktı** : «Eçkü tagıktı = Keçi dağa çıktı, yozlaştı.» Başkası da böyledir.
- sezikti** : «Bu ısıǵ angar seziktim = Bu işi ondan sezdim»
- katıldı** : «Arpa ökür birle katıldı = Arpa darı ile karıştırıldı». Herhangi bir şey başka bir şey ile karıştırılırsa gene böyle denir«Er uraguta katıldı = Adam avratla çiftleştı».
- tarıldı** : «Tariǵ tarıldı = Ekin ekildi». Başkası da böyledir.
- kırıldı** : «Kırıldı neng = Bir şeyin kabuǵu soyuldu.», «Kar küründü», «Er kırıldı = Adamın malı alındı, yoksullaştırıldı.»
- bitindi** : «Er bitik bitindi = Adam kitap yazar göründü». Başka birinin yardımı olmaksızın

- zın yalnız başına yazsa da-
hi böyle denir.
- bezendi** : «Uragut bezendi = Avrat
süslendi».
- saçındı** : «Er özünge şuv `saçındı =
Adam su saçmayı kendine
iş edindi».
- kiçindi** : Uragut kiçindi = Avrat gi-
cişti (kaşındı, orospu ol-
du)». Bundan alınarak
«kiçinme» denir ki «giciş-
me», «kaşınma» demektir.
Aslı «Et kiçindi» sözünden
alınmıştır. «Vücut kaşın-
dı» demektir.
- barturdi** : «Ol mengi evge barturdi
= O beni eve vardırıd
(gönderdi)». Başkası da
böyledir.
- talturdi** : «Anı vurup talturdi =
Onu vurup daldırdı (ba-
yıldı, bayıltıncaya kadar
döğüdü.).
- sütgerdi** : «Yoğurt sütgerdi = Yo-
ğurdu - su katarak - süt
gibi yaptı.»
- kurturdi** : «Ol manga ya kurturdi =
O bana yay kurdurdu»,
«Han angar çuvaş kurturdi
= Han ona otağ (han ça-
dırı) kurdurdu», «Han

- Begge süsin kurturdi =
Han Beye askerini toplattı
(ordusunu kurdurdu)».
- keltürdi** : «Ol manga at keltürdi =
O, bana at getirdi».
- mündirdi** : «Ol manga at mündirdi =
O, beni ata bindirdi».
- buldızdı** : «Buldızdı nengi = Bir şeyi
buldurdu».
- bertişdiler** : «Olar bir ikindining köng-
lin bertişdiler = Onlar
sertleşip birbirlerinin gün-
lünü kıldılar, yaraladılar.»
- Tat'laşdı** : Olar ikki birle Tat'laşdı =
Onların ikisi birbirleriyle
farsça konuştular». Uy-
gurca konuşurlarsa yine
böyle denir.
- çermeşdi** : «Ol manga çağığ çermeşdi
= O bana kamçının ucunu
bükmekte yardım etti».
Başkası da böyledir. Yarış
için de böyle denir.
- saçlaşdı** : «Olar ikki saçlaşdı = On-
ların ikisi birbirinin saç-
larını tuttular».
- savlaşdı** : «Ol mening birle savlaşdı
= O benim ile savlaştı. (O
bana atasözü söyledi, ben
de ona). Birbirlerine salık
verme, hikâye ve konuşma
üzerine olan herhangi bir

- sumlaştı** : şeyi ve başkasını söyleşmek için de böyle denir. «Tat kamuğ sumlaştı = Farslılar tüm kendi dillerince konuştular». Herhangi bir kimse türkçeden başka bir dil konuşursa gene böyle denir.
- kubzaştı** : «Kızlar kubzaştı = Cariyeler kubuz (kopuz) çalmakta yarıştı.»
- kızlaşu** : «Ol mening birle ok attı kızlaşu = O benim ile ortaya kız (cariye) koyarak ok atmakta yarıştı. (Kazanan kızı alacak.)
- süprüldi** : «Ev süprüldi = Ev süprüldü». Bir adama kızıldığı zaman «süprük» yada «süprül» denir. «Süprüntü nasıl acımadan atılırsa sen de öyle, git» demektir.
- kubzaldı** : «Kubuz kubzaldı = Kopuz çalındı».
- beglendi** : Uragut beglendi = Kadın beylendi (evlendi)».
- tatgandı** : «Er aşığı tatgandı = Adam aş (yemeği) tatlı buldu».
- çavlandı** : «Er çavlandı = Adam ünlendi».
- sözlendi** : «Ol sözün manga sözlendi = O, sözünü bana söyledi (açıkladı)».

- söklündi** : «Et söglündi = Et söğülündü (közde kebab edildi.)»
- kırlandı** : «Yer kırlandı = Yer kırılaştı».
- salımlaştı** : «Anın birle salımlaştı = Onun ile saldırdı, çarpıştı (Birbirlerine yumruk, değnek vb. saldılar)»
- balıklandı** : «Köl balıklandı = Göl balıklandı». Bir yerde çamur olduğu zaman da böyle denir, Arguca. Bir yerde kale yapıldığı zaman da böyle denir, Uygurca.
- kudhuzlandı** : «Er kudhuzlandı = Adam dul karı ile evlendi».
- Tavgaç'landı** : «Er Tavgaç'landı = Adam Maşın halkı kılığına girdi.»
- koldaşlandı** : «Ol mening birle koldaşlandı = O benim ile arkadaş oldu, kendini benim arkadaşlarımdan saydı».
- büksüklendi** : «Kız büksüklendi = Kızın memesi tomurdu».
- sökmenledi** : «Er sökmenlendi = Adam kahramanlaştı.»
- kak** : «Erük kakı = Yarılmış erik kurusu». Başkası da böyle. «Kak et = Kurutulmuş et». Herhangi kurutulmuş şeye böyle denir.

- hoç hoç** : Keçiler sürülürken çıkarılan ses.
- şış katut** : «Tutmaç» yedikleri şış. Pabuçların kullandığı çiriş.
- Sukak** : Oğuzların Farslara verdiği addır.
- çekik** : 1. Küçük çocuk pipisi (çükü), 2. Serçeye benzer alacalı bir kuş. Kara kayalıklarda bulunur.
- sergek** : Sarhoşun iki yana sallanması. «Esrük sergekledi = Sarhoş yalpaladı».
- kösgük** : Gözdeğmesinden sakınmak için üzüm bağlarında ve bostanlarda dikilen korkuluk.
- kefgek** : Kekeme.
- çenğel** : «Çenğel er = Şer adam».
- kişirgek** : «Kişirgek er = Evinde bir kimseyi gördüğünde canı sıkılan, evi kendine dar gelen kişi».
- yır** : «Ol yır yırladı = O, bir şarkı söyledi». Çok kez bu kelime «gazel» yerine kullanılır. (Musikîde.)
- yem** : Baharat. «ot yem = Karabiber, kimyon gibi tohum ve baharat.» «Yern» kelimesi yalnız kullanılır.

- yurç** : Karının küçük erkek kardeşi, küçük kayın. Kocanın küçük kardeşi ile karının küçük kardeşi ayırt edilir. Kocanın küçük kardeşine «ini» denir, yaşça büyük olursa «içi» denir. Kocanın, kendinden küçük olan kız kardeşine «singil», karının kendinden küçük olan kız kardeşine «baldız», karının kendinden büyük olan kızkardeşine «eke» denir.
- yanut** : Karşılık, bedel.
- yığaç** : Erkeğin erkeklik organı. (ağaç).
- yumuş** : İki ve ikiden çok kimse arasında elçilik. Bu sözden alınarak «melek» e de «yumuşçı» denebilir. Türkler «melek» adını hiç bilmezler.
- yatuk** : «Yatuk neng = Atılan, unutulmuş şey». «Tembel» e «yatuk kişi» denir. Oğuzlardan birtakımları var ki kentlerden dışarı çıkmazlar, savaşmazlar. Onun için bunlara «yatuk» denir, «tembeller ve atılmışlar» demektir.

- yetik** : «Yetik er = İşlerinde becerikli, güç işleri başaran adam».
- yaya** : Oturak, kıç. Yalnız insanda kullanılır.
- yılıkı** : Dört ayaklı hayvanlara verilen genel ad.
- yalma** : Kaftan, kalın kaftan, yağmurluk. Bu sözü Farslar Türklerden, Araplar da Farslardan almışlardır. Hiç bir kimse çıkıp da «bu kelimeyi Türkler Farslardan almıştır» diyemez. Çünkü ben onu sınırların ötesinden dahi işittim. Çünkü onların memleketlerinde yağmur ve kar çoktur. Yağmurluk, başka uluslardan çok onlara gerekir.
- yezne** : Büyük kız kardeşin kocası.
- yiragu** : Çalgıcı, çağırıcı, şarkıcı (yırcı).
- yulduz** : Yıldızlara verilen genel bir ad olup sonra araları ayrılır :

Müşteri yıldızına «erentüz»
 Mızan « «karakuş»
 Süreyya'ya «ülker»
 Yedi kardeşlere «yetigen»
 Kutup yıldızına «temürkazuk»

Merih yıldızına «balırsokım» denir.

- yerdeş** : Hemşehri. «Yerdeş kişi». Bu iki kişinin bir şehirden olmasıdır. Birbirine «yerdeş» derler. Oğuzca.
- tene** : Farsça «dane» kelimesinden alınmıştır sanırını. Türkler bunu türkçeleştirerek «tane» demişlerdir.
- yalafar** : Hakanın gönderdiği elçiye verilen addır. Uygurca.
- yorutgan yazıgçı** : Osurgan. «Yorutgan kişi».
- yazıgçı** : Yazıcı. Hısımдар arasında mektup getirip götürən elçi.
- taglattı** : «Ol atın taglattı = O, atını dağlattı. Farslılar da bu kelimeyi Türklerden alarak «dağ» diye kullanırlar.
- senletti** : «Ol anı senletti = O, ona «sen» dedirtti» (...) Türkler büyüğe «siz» derler, kendinden aşağı olana «sen» derler. Ondan alarak, «O büyük, küçüğe kendisine («sen» dedirtti» demektir.
- yazadı** : «Er kışlağda yazadı = Adam kışlakta yazı geçirdi». Başkası da böyledir.
- yenidi** : «Uragut yenidi = Avrat

yeldirdi
yatgaşdı

: «Yel yeldirdi = Yel esti».
: «Ol aning birle yatgaşdı = O, onun ile yatıştı». (ikisi birlikte yattı).

yah

: Evet, peki. «Bu atı tut» dendiği zaman cevap veren adam «yah» der.

çit

: Üzerinde alacalı nakışta bulunan Çin kumaşı

çor

: «Çor uragut: Dişilik organı bitişik olan avrat».

tuğ

: Hakanın yanında çalınan kös ve davul. «Han tuğurdı = Han, nöbet davulu vurdu, mehterhane çaldı.» (Anlamlarından biri.)

kög

: Şiirin aruzu, ölçüsü. «Bu yır ne köğ üze ol? = Bu şiirin ölçüsü ne üzerindedir?».

sın

: Boybos. Bu sözden alınarak «bodhluğ sınılığ kişi = Boylu boslu adam» denir. Buradan alınarak mezara da «sın» denir. Çünkü mezar insanın boyunca olur.

boy

: Kavim, kabile, aşiret, hısım. Oğuzca. İki kişi karşılaşır: Biri «boy kim?» der, öteki «Salgur» diye yanıt verir.

dağ

: Atlara ve başka hayvanlara vurulan dağ, dağlama. Farslılar bu kelimeyi Türklerden almışlardır. Çünkü Türklerde olduğu gibi, onlarda sürü bulunmaz ki dillerinde böyle kelimeler bulunabilsin. Halbuki ben bu kelimeyi İslâm sınırlarında dahi işittim.

lav
beg

: Mühür mumu.
: Karının kocası. Evinde beye benzediği için böyle denmiştir.

kam
yat

: Kâhin, şaman.
: Yağmur ve rüzgâr getirmek için taşlarla yapılan kam'lık.

çüvüt

: Boya. Renklerin hepsini toplayan bir kelimedir.

- Aralarını ayırmak için «çü-
vüt» kelimesine renk ad-
ları getirilerek söylenir.
Kızıl çüvüt, kök (gök) çü-
vüt...
- küvük** : Saman.
- kıyım** : Duşmanın gelmesi yüzün-
den bir il halkının korku
ve dehşete düşmesi: «Kor-
kunç kıyım boldu (oldu)».
- tilkülendi** : «Er tilkülendi = Adam til-
kilik etti, yaltaklandı».
- bilgelendi** : «Er bilgelendi = Adam
akıllılaştı». En iyisi «bil-
gimsendi» dir, «adam ken-
dini akıllı gösterdi» de-
mekdir.
- katunlandı** : «Uragut katunlandı = Av-
rat hatunlandı», han karı-
sı gibi oldu.
- kı** : Ünlem, çağırma edatıdır.
«Kı berü kel = Beri gel
gı!» («kıyyy» gibi uzatı-
larak söylenir.)
- la** : (Oğuzca ünlem) «Ol bar-
dı la = O gitti la!» gibi.
- ma** : «Al!» anlamına bir kelime.
«ma! = Al, işte!». Bazan
«meh!» dahi denir.
- ya** : Kadınlar bir şeyden utan-
dıkları zaman söylerler.
- tükü түкү** : İt eniğini çağırma için
kullanılır.

- balu balu** : Kadınlar beşikte çocuğu
uyutmak için böyle derler.
- süli** : Kölelere verilen adlardan-
dır. «Süleyman» kelimesi-
nin kısaltılmışı olmalıdır.
- Çuçu** : Bir Türk şairinin adı.
- kücedi** : «Oğlanığ kücedi = Oğlana
zorla fenalık yaptı». Cari-
yelere zorla fenalık yapar-
sa gene böyle denir.
- kızadı** : «Ol kızığ kızadı = O kızın
kızlığını bozdu»
- közledi** : «Ol anı közledi = O, onun
gözüne vurdu».
- yatsadı** : «Er yatsadı = Adam yat-
mak, uyumak istedi».
- ayaladı** : «Kız ayaladı = Kız elleri-
nin ayasını birbirine vur-
du.»
- kasıgladı** : «Ol kulın kasıgladı = O,
kölesini itekledi, doluğuna
dürttü».
- kapakladı** : «Er kızığ kapakladı =
Adam kızın «kapak» ını
bozdu.»
- Sirkeledi** : «Ol oğlan başın sirkeledi
= O, çocuğun başından
«sirke» (bit yumurtası,
yavrusu) sirkeledi».
- yükünç** : Namaz. Kıpçakça. «Teng-
rige yükünç yükündi =
Tanrıya namaz kıldı».

- savçı** : Yüce Tanrının gönderdiği peygamber. Bu kelime «haber» anlamına olan «sav» dan gelmiştir. «Sav» söz, atalar sözü anlamlarınadır. Peygamber de bunları iletir.
- ırkladı** : «Kam ırkladı = Kam (şaman) kâhinlik etti, fala baktı.»
- belingledi** : «Er belingledi = Adam bir korku ile uykusundan sıçradı. Herhangi bir hayvan habersizce bir şeyden korkup sıçrayarak ürkerse gene böyle denir.
- singillendi** : «Ol kızığ singillendi = O, kızı kardeş edindi (O, cariyyeyi kızkardeş edindi).
- Tengri** : Ulu Tanrı. Yere batası kâfirler göğe de «tengri» derler. Yine bu adamlar, büyük bir dağ, büyük bir ağaç gibi gözlerine ulu görünen her şeye «tengri» derler. Bu yüzden bu gibi şeylere secde ederler. Yine bunlar bilgin kimseye «tengriden» derler. Bunların sapıklıklarından Tanrıya sığınırız.

NOTLAR :

1. Bir daha hatırlayalım: Kitap aslında böyle sözlük, gramer, ansiklopedi, savlar, şiirler diye bölümlenmiş değildir. Kitap, aslında bir sözlük olduğu için baştan sona kelimeleri açıklamakta, ötekileri yeri geldikçe dağınık olarak vermektedir. Kitabı tanımakta, kavramakta kolaylık olsun diye kitabın içine serpiştirilmiş olan bilgileri, savları, şiirleri ayırıp düzenliyerek bu bölümlerde biz topladık.

2. Kitap, aslında «İSİMLER, FİİLLER, SIFATLAR» ayrımlarına bölünmüş, bir de Arap harfleri ile yazılışına göre «İKİLİLER, ÜÇLÜLER, DÖRTLÜLER, BEŞLİLER, ALTILILAR» «AYRIM»larına ayrılmıştır.

3. Buraya aldığımız kelimeleri seçerken, kelimenin yapısını, eklerin işlekliliğini, bugünkü türkçeye yakınlığını, açıklamasının ilginçliğini ve başka yönlerden okurların ilgisini çekebilme özelliklerini düşündük. Bu bölüm kitabın bütünü hakkında bir fikir verecek niteliktedir.

4. Kelimeler açıklanırken verilen bilgileri ve örnekleri bu bölümde ayrıca vermedik. Öteki bölümlerde de bu bilgileri topladık.

5. Kitapta cinsel organlar ve fiiller, öteki kelimelerin açıklanmasındaki doğailikle adları - sanları ile, açık açık yer almakta, örnek cümlelerle daha da açıklştırıl-

maktadır. Bu kelimeler bugün de köylerimizde aynı açıklık ve rahatlıkla kullanılmaktadır. Fakat kentler halkı ve okuyan çevrelerde bunları söylemek, yazmak ayıp ve «müsteşçen» sayıldığından bunların açık-saçık olanlarını almaktan kaçındık.

İkinci Bölüm

DİL BİLGİSİ (GRAMER) (Örnekler)

KURAL ve ÇEKİMLERLE SIFATLAR, KURALLARIN YÜRÜYÜŞÜ

Fiillerin temeli geçmiş zaman ve emir kipleri üzerine kurulur. Bu kelimelerin yapısı arapça kelimelerin yapısına uymaz. Türkçede fiillerin hepsi bir düzene gelir: İkili, üçlü, dörtlü, beşli ve daha çok harfli fiillerde geçmiş zaman, geniş zaman ve mastar, düzen üzerindedir. (...)

Fiilden türeyen sıfatlar, - Oğuz, Kıpçak, Yemek, Yağma, Argu, Suvarlar, Peçenek ve göçebe dillerince - geçmiş zaman üzerine kurulur. Geçmiş zaman kipi «bardı = vardı» olan kelime sıfat halinde «bar-daçı» olur. Bütün fiillerde kural, bu düzen üzerine yürür.

Emir kipine gelince: Biz, fiilden çıkan sıfatların, Çiğil vb. gibi Türk dillerinin çoğunda emir kipi üzerine kurulduğunu söy-

lemiştik. Ulu Tanrım dilerse yakında anla tacağımız üzere, fiillere birtakım nedenlerle gelen harfler emir kipine de gelir.

Oğuzlar, dilde yeğnilik yapmak için geniş zaman kipindeki «r»nin birini birçok fiillerde atarlar ve «emir» gibi, kelimeyi tek «r» ile söylerler («barır = varır» yerine «baran = varan») Bu, güzel değildir, kurala uymayan bir haldir.

Doğru ve güzel olan, isimlerde ve fiillerde kelimenin kısa, söylenişte sağlam olmasıdır.

MASTAR

Mastar, bütün fiillerde bir düzen üzerine olur. Mastar «k»lidir (mek, mak). Bir düzeye yürüyen kural budur. Bundan, hiçbir şey dışarda kalmaz.

EK - FİİL («-turur»)

Geçmiş zaman ve mastarsız kullanılır. Anlamı «odur» demektir. «Ol taş turur = O, taş - tır» gibi. Yine «ol kuş turur» derler ki «O, kuştur» demektir.

Bu, söz bağlantısıdır. Bunun geçmiş zamanı ve mastarı yoktur.

AYRIMLAR

(...) Bu ayırımında emir kipi iki harf üzerinedir (Arap yazısı ile iki harfle yazılır). Onun için biz buna «ikili» dedik:

«Bar - Kel = Var - Gel» ... Kök olan kelime budur. (Üçlü, Dörtlü, Beşli, Altılı ayırımı da böyle)

Bir kişi için «Bar = Var» denir, iki kişi için «barımlar ikigü - ikiniz varın» denir, daha çok kişi için «barımlar kamuğ = Hepiniz varın» denir. Oğuzlar, Kıpçaklar tek kişiye «bar = var», birkaç kişiye «barım = varın» derler.

Bu söylediğim kurallar ve yollar yalnız bu ayrıma özgü değildir. Üç, dört, beş altı harfli kelimelerde dahi -bütün kitapta- bir düzeye kural olarak yürür. Bu kurallar ve yolları iyi bellemek gerekir. Çünkü ben bu ayırımda uzun uzun anlattım, çok kez sözü uzatmadan buraya havale ettim: («Bak. ... ayırımına» dedim).

Bu, Türk dillerinin usulünü bildiren bir kimyadır. Bunun için **birçok defterler doldurdum**. Bir adam bu kuralları bellerse, Türklerden aslını bilmeyerek işittiği kelimelerin kuralını kendi kendine çıkarabilir. Bunu iyi anla.

FiİL ÇATISI

a) «-iş, -eş ...» EKİ ALMIŞ FİİLLER («İşteş»)

Bu ayırımda dört kol meydana gelir:

1. «İşte **yardımlaşma**» anlamındadır: «Ol manga ton tikişti», «Ol manga bitik bitti» gibi ki «O, bana elbise dikmekte yardım etti», «O, bana kitap yazmakta yardım etti» anlamlarındadır.

2. Bir işte kimin daha becerikli, daha güçlü, daha yeğin olduğunu göstermek için «**Yarış**» anlamına gelir: «Ol mençing birleşti = O, benimle güreşti» ...

3. Oyunda, yarışta, atışta -ortaya konan- «**ödül**» anlamına gelir: «Oynadım atlaşu = Atına oynadım» ...

4. Fiilin şu saydığım anlamlarından hiçbirine gelmiyerek salt kendi öz anlamına gelmesidir: «Kemisti nengin = Bir şeyini çıkarıp attı»... Burasını iyi anla.

b) «-in» EKİ ALMIŞ FİİLLER (dönüşlü - edilgen)

Bu bölüm birtakım yollarda yürür:

1. Özne o işi yapmadığı halde yapar görünür: «Ol evke barındı = O, eve varır göründü» (gitmediği halde gider göründü).

2. Öznenin bir işi, başkalarının yardımına kalmadan tek başına yapmasıdır. «Ol tarığ tarındı = O ekin ekti»... Bu anlamda olduğu zaman «öz» kelimesi gelir. Fiil gerçekten yapılmayıp da yapılır gibi görüldüğü zaman «öz» kelimesi söylenmez.

3. -Edilgenlik eki- «-il» ile dönüşlülük eki- «-in, en» ekinin birleşmesi ve «-in» in «-il»den çevrilmiş olmasıdır: «Bitik bitildi» dendiği gibi «bitik bitindi» de denir, ikisi de bir anlamdadır: «Kitap yazıldı» demektir. Burada **EDİLGEN** fiilin belgesi olmuştur.

4. Başlı başına bir kelime olup yukardaki anlamlardan hiçbir şey bildirmiyerek «-in» gelmeden önceki hali ne ise o anlamı veren şekildir: «Tengriye tapındı = Tanrıya tapındı»....

c) «-tur» EKİ ALMIŞ FİİLLER (ettirgen - oldurgan)

«Tengri ogul togturdı = Tanrı çocuk doğurttu». Aslı «togurtturdı»dır. Bu kural şöyledir: (...) Fiil iki öznenen bir fiille geçer. Öznenin biri buyurur, ikincisi yapar: «Su içirdi» anlamına olan söz, «suv içtürdi» biçimine konulduğu zaman «o adam başkasına su içirmeyi buyurdu» demek olur.

İsimlerden «-len» eki ile türeyen FİİLLER

Bu bölüm dört yolda yürür :

1. O söylenen ya da verilen şeyin sahibi olmaktır: «Er anı kızlandı = Adam onu kız evlât edindi», «Er kaşuklandı = Adam kaşık sahibi oldu» ...

2. İki harfli isimlerden türeyen fiil olması «Er atlandı = Adam ata bindi» ...

3. İşliyen'in kendi kendine o işi işlemesi, üzerine alması (fiilden türemiş dönüşlü fiil) anlamına gelir: «Ol özinge et söklündi = O kendine et söğüldü (közde pişirdi)».

4. Bu anlamlardan hiçbirisi beklenmiyerek fiil yalnız kendi hizasındaki anlama

gelmeştir: «Tevey kevsendi = Deve geviş getirdi» gibi...

.....

Ayrıca birtakım yollarda daha yürür:

1. Kendisini söylenen şey cinsinden saymak ve onların kılığına girmek anlamı nadır: «Er Oğuzlandı» gibi. Bu, bütün fiillerde yürüyen bir kuraldır.

2. O şey, öznenin doğasında bulunmak anlamı nadır: «Yığaç butaklandı = Ağaç budaklandı».

Bu fiillerin hepsinin aslı ikili, üçlü, dördü, beşli ve beşliden fazla isimlerden yapılmıştır. Bu kural hepsinde yürür. Bunu iyi belle, bilgi ile uğur bulursun.

ÖZNENİN BİÇİMLERİ

Özne öteki Türklere göre «suvarguçı», «todhgurguçı» vb., Oğuzlara göre «suvgar-daçı», «todhgurdaçı» biçimindedir.

İşi sürdürmekle tanılan özne, bütün Türklerin birliğiyle: «udhgurgan, todhgurgan, külsirgen er» gibidir ki sıra ile «her zaman uyaran, doyuran, gülümseyen adam» demektir.

Deveye gelince «kevsengen tevey» denir ki «çok geviş getiren deve» demektir.

ZAMAN, YER, GEREÇ ADLARI

1. Zaman adı: «Bitik bitigü ogur = Kitap yazdıracak zaman» gbi sonuna «ogur» yada «odh» kelimeleri getirilir.

2. Yer adı: «Tarıt arıgu yer = Buğday

arıtacak yer» gibi, sonuna «yer» kelimesi getirilir.

3. **Gereç (âlet) adı:** «Tarıt tarıtu neng = Ekin ekilecek şey» gibi, sonuna «neng» kelimesi getirilir.

Sonunda «-lığ» Bulunan Kelimelerde Kuralı:

1. «Bedük karınlığ er» sözü gibi ki «büyük karınlı, büyük karın sahibi adam» ve «samanlığ er» gibi ki «saman sahibi adam» demektir. (Karın -lı, saman -lı.)

2. «Sarığlığ er = Sarılık hastalığına tutulmuş adam» ve «Kuruğluğ ya = Kurulmuş yay» gibi... (-miş)

3. Tariğlağ = Ekilecek yer», «Turuğlağ = Durulacak yer» gibi... (-ecek yer)

EKLER

1. «-se» EKİ:

(Arap yazısı ile) iki üç harfli isimlere geldiği gibi iki üç harfli fiillere de geldiğini bilmelisin:

«Er etsedi = Adam et yemek istedi»

«Kagunsadı = kavunsadı».

«Er kızın öpsedi = Adam kızını öpmek istedi».

«Kuş uçursadı = Kuş uçurmak istedi».

Türklerin «bir şey saydı» demek olan «sadı nengi» sözündeki «sadı» dan gelmektedir. Sanki işleyen, o işi kendi dilekleri arasında «saymış» da dilemiş, istemiş...

2. «-çil» EKİ

Herhangi bir şey, bir şey üzerine çok devam ederse, ara kesilmeden sürerse, o isme «-çil» eki getirilir. Bu şekilde elde edilmiş olan kelime sıfat olur: «Tüpçil yer» denir ki «Tüpi», «tipi» anlamındadır. Buna «-çil» getirilince çokluğun niteliği olmuştur.

3. İKİNCİ ÇOĞUL ŞAHIS EKİ

Bu da Kıpkaçlarla Oğuzların kuralınca emir kipinin kökü üzerine genizden gelen bir «k» (ng) getirilmesidir: «Et tograng = Et doğrayın», «Efge ugrang = Eve uğrayın» gibi... Doğru olan kural budur. Yalnız öbür Türkler, yaşlı olan yada sayılan kimseye «togranlar, ugranlar = doğrayın, uğrayın» demeleri yanlış sayılmamıştır.

4. KELİMEDE EKLERİN YERİ :

Arapçada kelimelerin başına gelen eklerle birtakım anlamlar anlaşılır. Türkçede kelime olduğu gibi, sapasağlam durur, birtakım anlam bildirmek için getirilen ekler -gördüğünüz gibi- kelimenin sonuna eklenir. Arapçada eklenen ekler bu kelimelerin ortasına gelir.

BİLEŞİP KAYNAŞMA

«Toksun = Doksan». Aslı «dokuz on» dur, Dokuz kere on» demektir. İki kelime birleştirilmiştir. «Seksün = Seksen» de «sekiz on» dan gelmiştir.

FIİLLERDEN TÜREYEN İSİMLER ÜZERİNE SÖZ

İsimler iki türlüdür: 1) Aslında ad olarak konulmuş isimler, 2) türetme yolu ile elde edilmiş olan isimler.

Fiillerden türetilen isimler, 12 harften birisi getirilerek yapılır:

1. **e-a (elif)** «Uva: Bir çeşit yemek adıdır. «Uvdi» sözünden alınmıştır. «kesme», «kesdi» sözünden alınmıştır. Gözü kapatmamak için saçın kesildiği yere de «kesme» denir.

2. **t** - «Kedhüt = giyit», «kedhdi = giydi» sözünden alınmıştır.

3. **ç** - «Kömeç = küle gömülerek pişirilen çörek». «Kömdi» sözünden alınmıştır.

4. **ş** - «biliş», «bildi» fiilinden alınmıştır.

5. **ğ** - «ğ» için üç hal vardır:

a) Fiillere gelerek onları isim sırasına koyar «Arındı»dan «Arığ»...

b) Kök isimlerin sonuna gelerek yer adı yapar: «ya = yaz»dan «yaylağ».

c) Kendisi ile bir iş yapılan aygıt anlamı verir. «urğu neng = vuracak şey», «urdi» fiilinden.

6. **k(kalın)** - Targak = tarak», «taramak»tan.

7. **k (ince)** - «kesek», «kesti»den.

8. **ğ (yumuşak)** - «Tiriğ = diri», «tirildi = dirildi»den.

9. **ı** - «Targıl = Alaca yer», «Tarıldı = ekildi»den

10. **m** - «yadhım = yayım», «yayğı», «yadhdı = yaydı, döşedi»den.

11. **n** - «akın = sel», «akdı»dan.

12. **u - ü** - «Sorgu = somurarak kan alan aygıt», «sordı = emdi, sordu»dan.

Bunlar öyle kurallardır ki göğün kutup yıldızı üstünde döndüğü gibi Türk dilleri de bu kurallar üstüne döner. Bu ölçü, iki üç, dört, beş ve daha çok harfi bulunan fiillerde de yürür. Biz burada kısaca söyledik. Ulu ve büyük Tanrı dilerse, daha sonra ileriye doğru daha geniş anlatılacaktır.

KELİMELERİN KURULUŞTA KAÇ HARFLİ OLABİLECEĞİ ÜSTÜNE SÖZ

Kelimelerin yapılışı, ya yeğniltilmiş olarak — Arap yazısı ile yazılışına göre — iki harf üzerinedir (at, er), ya üç harf üzerine olur (azuk, yazuk), ya dört (yağmur), ya beş harf üzerinedir (kuğursak = kursak), yada altı harf üzerinedir (kömüldürük), ya da yedi harf üzerinedir (zargunçmud = fesleğen). Lâkin isiralerin yedi harfli olanı azdır. Türk dilinde yedi harfi geçen kelime yoktur.

TÜRK HARFLERİ

Bütün Türk dillerinde kullanılan harfler 18'dir. Türk yazısı bu harflerle yazılır. (Uygur alfabesinin 18 harfi veriliyor.)

Yazılıştta yeri olmayan, fakat söylenişte gerekli bulunan — kökten sayılmayan — 7 harf daha vardır. Türk dilleri bunlarsız olmaz. Bu harfler :

1. «P»
2. «Kâf»a benzer Arap «c» si ki bu harf türkçede az bulunur.
3. Çıkağı «z» ile «ş» arasında bulunan «J».
4. Arapçada da bulunan «f».
5. Noktalı «g» (= ğ).
6. «Kaf» ile «kef» arasındaki yumuşak «kâf» (= g).
7. «n» ile «g» bileşiğı «ng» harfleridir.

Bu harfleri, Türk olmayanlar, söylemekte güçlük çekerler. Bu, kökten olmayan 7 harf, kökten olan harfler biçiminde yazılır; yalnız bunlara nokta konularak tanılır.

Kaşgar'dan Yukarı Çin'e dek çepçevre bütün Türk ülkelerinde hakanların ve sultanların yarlığıları, mektupları - eskiden beri bu yazı ile yazılarmıştır.

SERT HARFLER

Sert harfler şunlardır: P - Ç - Ka - Ke.

TÜRK DİLLERİ ve DİYELEKLERİN DEĞİŞMESİ ÜZERİNE SÖZ

Asıl kelimedede değişiklik az olur. Değişmeler, ancak birtakım harflerin yerine başka harfler gelmesi, yada atılması yüzünden olur. Bu da şöyledir :

Öbür Türkler yolcuya «yelkin», Oğuzlarla Kıpçaklar «elkin» derler. Onlar ılık suya «yılık suv», bunlar «ılığ» derler. Onlar inciye «yincü», bunlar «cincü» derler. Türkler devenin yünününe «yuğdu», Oğuzlar ve Kıpçaklar «cuğdu» derler. Bundan başka Argular, kelimenin ortasında yada sonunda bulunan «y» harfini «n» ye çevirirler: Türkler koyuna «koy» Argular «kon» derler. Kelimenin başında bulunan «v» harflerini Suvarlar, Oğuzlar, Kıpçaklar «b» ye çevirirler: Türkler «men», Suvarlar, Kıpçaklar, Oğuzlar «ben» derler. vb...

.....
Kençek dilinde kelimeler çok kez «esre» ye uyarlar, «esre» olur. Çünkü onların dili kötüdür. Yukarı Çin'e dek Çiğil, Yağma, Toksı dillerinde «ötre» olur. Rum ülkesine dek. Oğuzlar, Suvarlar ve Kıpçaklar «üstün» kullanırlar. Bu, Türklerin «deve» ye «tivi», Oğuzların «teve» demeleri gibidir. Türkler «bardım» derler, «gittim» demektir. Oğuzlar ve başkaları «bardam» derler. Kural değildir. Argular «bardum - keldüm» derler. Bu söyleyiş kuraldan büsbütün uzaktır. Bu bölükler arasındaki ayrılık böyledir.

.....
Bir kimse, başka yolları gözönüne alarak «bu eklerden birini başka bir ismin sonuna getirse ve bu anlamları dileyerek söylese (yeni kelimeler türetse)» zararı yoktur. Çünkü, isimlerin hepsi de kendilerinde birtakım anlamlar bulunan harflerin (ekle-

rin) getirilmesiyle bazı çekimleri kabul etmekten, bazı şekiller almaktan geri kalmaz.

Bununla birlikte bütün Türk dillerinde her isimden fiil kalıbı yapmak olmaz. Çünkü «adam atalar sözü söyledi», «adam ün sahibi oldu» anlamlarında, «Er savlandı», «Er çavlandı» denmez. Halbuki kurala göre her isimden fiil yapıp kullanmak olabilir. Kullananı kimse kınamaz.

.....

Bilinmelidir ki Oğuzların dili incedir. Türklerin, birisi asıl ve kök, öteki ekleme olmak üzere çift olarak kullandıkları bir ismin ve fiilin, Oğuzlar ekleme olanını kullanırlar. Öbür Türkler bunu tek olarak söylemezler. Söz gelimi: Türkler «kattı kardı» derler, Oğuzlar «kardı» deyip asıl olanı bırakırlar, Türkler «iyi kötü» diye ikisini bir kullanırlar, Oğuzlar ise tek, yalnız olarak kullanırlar.

Üçüncü Bölüm

ANSİKLOPEDİK BİLGİLER

A. TARİH — COĞRAFYA

TÜRKMEN: Bunlar Oğuzlardır. Bunlara «Türkmen» denilmesinde bir hikâye vardır. Şöyledir:

Zülkarneyn (iskender) Semerkand'ı geçip de Türk ülkesine yöneldiği sıralarda Türkler'in, çok güçlü ve büyük ordusu bulunan «Şu» adında genç bir hakanları vardı. Balasagun yakınında «Şu» kalesini bu açmış ve bu yaptırmıştır. Hergün Balasagun'daki sarayının önünde beyler için 360 nöbet davulu vurulurdu. Hakan Şu'ya Zülkarneyn'in yaklaştığı haber verilmiş:

— «Emriniz nedir? Savaşalım mı, ne buyurursunuz?» demişler. Halbuki Hakan Hocand ırmağının kenarına karakol kurmak, Zülkarneyn'in geçtiğini haber vermek için 40 Tarkanı gözcü göndermişti. Bu kol, kimse görmeden gittiği için askerin haberi yoktu. Hakan, yüreği pek duruyordu. Hakanın gümüşten bir havuzu vardı, sefere çıktığında birlikte taşınır ve içine su doldurulur, sonra ördekler, kazlar yüzdürülürdü. Kendisine «ne buyrulur, harb edelim mi?» dendi. Şi zaman, cevap olarak :

— «Şu kazlara, ördeklere bakınız, nasıl suya dalıyorlar?» demiş.

Bunun üzerine orada bulunanlar, hakanın savaşa hazırlanmadığı ve burdan çekip gitmek niyetinde olmadığı sanısına düştüler.

Zülkarneyn Hocand suyunu geçerek karakola gelir. Zülkarneyn'in geçtiğini, bu gözcü karakol hakana haber verir. Hakan hemen davullar çaldırarak doğuya doğru yürür. Halk, gitmek için hazırlık görmeyen hakanlarının savuşup gitmesi yüzünden umutsuzluğa düşer. Bir ürküntü, bir karışıklık olur. Binek bulabilenler, hayvanlarının sırtına atlayarak hakanın arkasından koşarlar, karışıklıkla birbirlerinin hayvanlarını alırlar. Sabah olunca ordugâh düz bir ova halini alır.

O sıralarda Taraz, İsbicab, Balasagun ve bunun gibi yerler yapılmamıştı, onların hepsi sonradan yapılmıştır. Oralar halkı göçebe idi. Hakan ordusu ile savuşup gittikten sonra orada çoluk çocuklarıyla 22 kişi kalmıştı. Bunlar geceleyin hayvanlarını bulamamışlar ve savuşamamışlardı. İşte bunlar o kişilerdir ki kitabın baş tarafında adlarını söyledim, hayvanlarının damgalarını beyan ettim: «Kınık», «Salgur» ve başkaları gibi...

— «Bu 22 kişi yayan çekilip gitmek, yada orada kalmak için konuşurlarken iki kişi çıkagelir. Bunlar ağırlıklarını sırtlarına yüklemişler, yanlarına çoluk çocuklarını almışlardı. Ordunun izine düşerek gidiyorlardı. Yorulmuşlar, terlemişlerdi. Bu 22 kişi yeni gelen iki kişi ile tanışır ve konuşurlar. Bu ikiler derler ki:

— «Zülkarneyn, denilen adam bir yolcudur. Bir yerde durmaz, buradan da ge-

çer gider. Biz de kendi yerimizde kalırız.»

Yirmi ikiler onlara Türkçe:

— «Kal aç!» derler, «aç kal» demektir. Sonradan bunlara «KALAÇ» denilmiştir. Asılları budur. Bunlar iki kabiledir. Zülkarneyn gelip bunları sağlı ve üzerlerinde Türk belgeleri bulunduğunu görünce sormadan onlara «**Türk manend**» demiş, «Türk'e benzer» demektir. İşte bu ad onlarda bugüne kadar kalmıştır. Türkmen'ler aslında 24 kabiledir. Lâkin iki kabileden ibaret olan Kalaçlılar, bazan bunlardan ayrıldıkları için kendileri Oğuz sayılmaz. Asıl olan budur.

Hakan Şu, Çin'e doğru geçip gitmişti. Zülkarneyn, arkasına düşmüştü. Uygurlara yakın hakan, Zülkarneyn'e bir bölük asker gönderir. Bu çarpışma «Altun Kan» denilen bir dağda olmuştur. Bugün «Altun Han» denir. Bunun üzerine Zülkarneyn, hakanla barıştı, Uygur şehirlerini yaptı, bir süre oralarda oturdu. Zülkarneyn çekilip gittikten sonra hakan Şu geldi, Balasagun'a kadar ilerledi.

Kendi adını vererek «şu» adındaki şehri yaptırdı, oraya bir tılsım koydurdu. Bugün leylekler o şehrin karşısına kadar gelirler, fakat şehri geçemezler. Tılsım bugüne kadar bozulmamıştır.

.....
(Kaşgarlı Mahmut, «Öge» kelimesini açıklarken de bu efsaneyi tamamlayan şu hikâyeyi anlatıyor :)

«Zülkarneyn» Çin'e dek ilerleyince Türk hakanı, savaş için Zülkarneyn üzerine gençlerden toplanmış bir bölük asker gönderir. Hakanın veziri: «Sen Zülkarneyn üzerine gençleri gönderdin, onların içerisinde denenmiş, yaşlı savaş eri adamların dahi bulunması gerekti.» deyince, hakan, «yaşlı ve tecrübeli anlamına olarak: «öge mi?» demiş. Vezir «Evet» cevabını vermiş. Bunun üzerine hakan yaşlı, sınanmış bir kimse göndermiş.

Zülkarneyn'in ileri kolları üstüne bir gece baskın yapmışlar, düşmanları yenmişler. Türklerden biri Zülkarneyn'in askerlerinden birine bir kılıç vurmuş, herifi göbeğine dek parçalamış. Öldürülen adamın belinde, içerisinde altın bulunan bir kemer varmış; kemer de kesilmiş, altınlar kana bularak dökülmüş. Ertesi sabah Türk askerleri kana bulanmış altınları görerek: «Bu ne?» demişler, «Altun, kan.» cevabı vermiş. Oradaki dağa hemen bu ad verilmiş. Uygur ülkesine yakın olan bu dağın çevresinde Türk göçebeleri bulunur.

Zülkarneyn bu gece baskınından sonra Türk hakanı ile barışmış.»

ALP ERTUNGA

TONĞA : Kaplan cinsinden bir hayvandır. Fili öldürür. Bu anlamını yitirmiştir.

Çok kez kişi adı olarak kullanılır. Türklerin büyük hakanı Afrasyab'ın asıl

Türk adı «Tonğa Alper» dir. «Tonğa gibi güçlü, yiğit adam» demektir.

KAZ : Afrasyab'ın kızının adı. Kazvin şehri- ni bu kurmuştur.

Aslı «kazoyını» dır. Çünkü Afrasyab'ın kızı orada oturur orada oynarmış. Türkler'den birtakımları, Türk ülkesi sınırını Kazvin'den sayarlar. «Kum» şehri de sınır sayılır.

Çünkü «kum» kelimesi türkçedir. Afrasyab'ın kızı burada avlanırmış. Bir takımları da Türk sınırının «Merveş = Şahcihan» dan başladığını söylerler. Çünkü Kaz'ın babası olan «TONGA - ALPER» Afrasyab demektir, Merv şehrini yapan zattır. Afrasyab burayı «Tahmures» tarafından şehrin iç kalesi yapıldıktan 300 yıl sonra kurmuştur.

Bir takımları da bütün «Mavera-ün Nehr»in (Çayardı'nın) her tarafını Türk ülkesi saymışlardır. Bu, «Yenkend»den başlar. «Yenkend» in bir adı da «Dizrûyin» dir, sarılığı dolayısıyla «Bakır kale» demektir. Burası Buhara'ya yakındır. Afrasyab'ın kızı Kaz'ın kocası Siyavuş burada öldürülmüştür. Ateşe tapanlar her yıl bir gün buraya gelirler, Siyavuş'un öldüğü yerin yöresinde ağlarlar, kurbanlar keserler. Kurban kanını mezarın üzerine dökerler. Görenekleri budur. Bu görüşün tanığı, bütün Mavera-ün Nehir (Çayardı) den, Yenkende'den doğuya doğru Türk ülkesidir.

Semer kand'a «Semizkent» denir. Şaş

şehrine «Taşkent» denildiği gibi «Özkent», «Tünkent» adları da vardır. Bu şehirlerin hepsinin adı, türkçe olan «kend» ile yapılmıştır. Bu şehirleri Türkler yaparak adlarını kendileri koymuşlardır. Bu adlar olduğu gibi şimdiye kadar gelmiştir. Bu yerlerde Farslılar çoğaldıktan sonra Acem şehirleri gibi olmuştur.

Bugün Türk ülkesinin sınırı, «Abisgün = Hazer» denizi ile çevrili olarak Rum diyarından ve «Özçent»ten Çin'e kadar uzanır. Uzunluğu 5000 fersah, eni 3000 fersah-tır, hepsi 8000 fersah eder

HAN : Afrasyab oğullarına «han» denir. Afrasyab «Hakan»dır. Bu adın verilmesinde uzunca tarihsel bir hikâye vardır.

KAZ SUYU : «Ilı» deresine akan büyük bir çay. Bu adın verilmesinin sebebi, Afrasyab'ın — «Kaz» adlı — kızının bunun kenarında bir kale yaptırmasıdır.

ORDU KENT : Kaşgar'a «Ordu Kent» derler, «Han'ın oturduğu şehir» demektir. Çünkü Afrasyab, — havasının iyiliğinden dolayı — burada otururdu. Burası Aşağı Çin'dir.

TÜRK ULUSUNUN BOYLARI HAKKINDA SÖZ :

Türkler aslında 20 boydur. Bunların hepsi — Tanrı kutsal kılıası — Peygamber Nuh oğlu Yafes, Yafes oğlu TÜRK'e dek ulanır. Bunlar — Tanrı kutsal kılıası — Peygamber İbrahim oğlu İshak, İshak oğlu İysu,

İysu oğlu Rum'ı andırır. Bunlardan her bir boyun birçok oymakları vardır ki sayısını ancak ulu Tanrı bilir. Ben bunlardan kök ve ana boyları saydım, oymakları bıraktım. yalnız herkesin bilmesi için gerekli olanı, Oğuz kollarını ve hayvanlarına vurulan damgalarını yazdım. Bundan başka her boyun bulunduğu yeri de bildirdim.

Bizans — Rum — ülkesine en yakın olan boy Peçenek'tir. Sonra Kıpçak, Oğuz, Yemek, Başgirt, Basmıl, Kay, Yabaku, Tatar, Kırkız gelir. Kırkızlar, Çin ülkesine yakındırlar. Bu boyların hepsi Rum ülkesi yanından doğuya doğru şöyle uzanır gider: Çiğil, Toksı, Yağma, Uğrak, Çarık, Çomul, Uyğur, Tangut, Kitay. Kitay ülkesi Çin'dir. Bundan sonra Tavgaç gelir, orası Maçin (Yukarı Çin) dir. Bu boylar güney ile kuzey arasında bulunurlar. Bunların **HER BİRİNİ ŞU HARİTADA BİRER BİRER GÖSTERDİM** : (Bak. İkinci cildin başına eklenen renkli harita.)

OĞUZ : Bir Türk boyudur. Oğuzlar Türkmen'dirler. Bunlar 22 bölüktür. Her bölüğün ayrı bir belgesi ve hayvanlarına vurulan damgası vardır. Birbirlerini bu belgelerle tanırlar:

1. Birincisi ve başları **KINIKLAR**'dır. Zamanımız hakanları bunlardandır.

2. Kayığlar
3. Bayındurlar
4. İva (Yıva)lar
5. Salgurlar

6. Afşarlar
7. Beğtililer
8. Bügdüzler
9. Bayatlar
10. Yazgırlar
11. Eymürler
12. Karabölükler
13. Alabölükler
14. İgdirler
15. Üregirler
16. Tutırkalar
17. Ulayundluğlar
18. Tügerler
19. Beçenekler
20. Çuvaldarlar
21. Çepniler
22. Çarukluğlar

(Kitapta her bölüğün, hayvanlarına vurdukları damgaları ayrı ayrı çizilmiştir.)

Kaşgarlı Mahmut : — «Bu oymakların hepsini, herkesçe bilinmesi gerekli olduğu için, yazdım. Bu belgeler, onların hayvanlarının, atlarının, binitlerinin damgalarıdır. Hayvanlar karıştığında, her bölük kendi hayvanını bu damgalardan tanır. Bu saydığım bölükler köktür. Bu kökten birtakım oymaklar çıkmıştır. Onları söylemedim, sözü kısa kısa kestim. Bu bölüklerin adları, onları kurmuş olan eski dedelerinin adlarından alınmıştır.»

UYGUR : Beş şehirli bir ilin adı. Zülkarneyn, Türk hakanı (Şu) ile barıştıktan sonra bu şehirleri yaptırmıştır.

Bana, Muhammed Çakır Tonka Han oğlu Nizamettin İsrail Toğan Tekin, babasından hikâye ederek dedi ki :

— «Zülkarneyn Uygur illerine geldiğinde Türk hakanı ona 4000 kişi göndermiş. Tulgalarına takılan kanatlar şahin kanatları imiş. Bunlar öne ok attıkları gibi arkaya da ok atarlarmış. Zülkarneyn, bunlara şaşakalmış: «Bunlar kendikendilerine geçinirler, başkasının yiyeceğine muhtaç olmazlar. Çünkü bunların elinden av kurtulmaz, istedikleri zaman avlayıp yiyebilirler» (demek istiyerek bir ad vermiş, sonra değişmiş.)

Bu ilde beş şehir vardır. İlin halkı en katı kâfirlerdir. Son derece atıcıdırlar. Zülkarneyn'in yaptırmış olduğu Sülmi, Koşu, Canbalık, Beşbalık, Yenibalık adındaki şehirlerdir.

YEMEK : Türklerden bir bölük. Biz bunları Kıpçaklardan bir boy saydık. Halbuki kıpçaklar kendilerini ayrı bir boy sayarlar.

ÇİĞİL : Türklerden üç oymağın adı. Çiğil adının verilisinde esas şudur:

Zülkarneyn Argu ülkesine geldiği zaman bulutlar musluklarını açmış, yollar çamur içinde kalmış, yürümek güçleşmiş imiş. Bunu gören Zülkarneyn «Bu ne çamur?» (anlamında bir söz söylemiş.) Orada bir kale yapılmasını emretmiş. Kale yapılmış, adına «Çiğil» denilmiş. Bundan sonra kalede oturan Türklere «Çiğili» denilmiş. Daha sonra bu ad yayılmış.

TAVGAÇ : Mağın'ın adıdır. Burası Çin'den dört ay uzaktadır. Çin, aslında üç bölüktür.

1. Yukarı Çin : Doğudadır. Buna «Tavgaç» derler.

2. Orta Çin : Burası «Hitay» adını alır.

3. Aşağı Çin : «Barkan» adı verilir. Bu Kaşgar'dadır. Lâkin şimdi Mağın «Tavgaç» diye tanınmıştır. «Hitay» ülkesine «Çin» denilmiştir.

TİBET : Bunlar Türk ülkesine göçmüş bir bölük insandır. Sâbitoğularındandır. Yemen'den bir adam orada bir adam öldürdüğünden Türk ülkesine kaçıp gelmiş ve Tibetliler bu adamdan türemiş.

Onların bulunduğu yerlerde «misk geyiği» bulunur. Bu geyiklerin göbekleri kesilip alınır, bu bir misk kutusudur. Göbek miski budur.

Çin ülkesi Tibet'in doğu tarafındadır. Batı tarafında Kişmir, Kuzeyinde Uygur illeri, Güneyinde Hind denizi bulunur.

Bundan başka dillerinde arapça sözler de var.

ÇARUK TÜRKLERİ : Barçuk'ta otururlar. Barçuk şehri Afrasyab'ın şehridir. Orada Betzen'i hapsedmiştir.

Sogdak : Balasagun'a gelip yerleşmiş olan bir ulustur. Bunlar «Soğd» dandırlar. «Soğd» bunlar ile Semerkand arasındadır. Bun-

- lar Türk kılığını almışlar, Türk huyu ile huylanmışlardır.
- Yarma** : Türklerden bir bölüğün ve bir köyün adı.
- Kara Yalga** : Türk diyarı ile Fergana arasında bir sarp yer.
- Tariğ Arttiz** : Kaşgar'a yakın bir yayla-ya yüksekliği («tiz» oluşu) dolayısıyla bu ad verilir.
- İsiğ Göl** : Barsgan'da bir göl. Uzunluğu 30 fersah, eni 10 fersaktır. (Körün, Sıdın, Yıldız, Tarın gölleri de böyle tanıtılıyor.) «Türk ülkelerinde bunun gibi birçok göler vardır. Ben ancak İslâm diyarında olan göllerin büyüklerini söyledim.»
- Kaş Öküz** : Hotan şehrinin iki yanında akan iki deredir. Birine «Ürün kaş öküz = Beyaz Kaş Deresi» denir, temiz, beyaz kaş taşı burada bulunur. Dere, adını (yıldırımından ve susuzluktan koruyan) bu taştan almıştır. Ötekine «Kara Kaş öküz» derler, temiz siyah taş burada bulunur.

- Bu taş, bütün dünyada ancak burada bulunmaktadır. (Yamar ve Yabakusuları da anlatılıyor.)
- Yungu** : Barman kasabasına akan büyük bir derenin adıdır. Bu kasabayı Afrasyab'ın oğlu ırmağın kenarına yapmıştır. «Barman» adı da bu kasabayı yapan adamdan kalmıştır. Nitekim Rum ülkesinde de böyledir: «Diyarı Rum» denir. Bu, — Tanrı esinliyesi — Peygamber İshak'ın oğlu İso, onun oğlu Rum'dan kalmıştır.
- Etil (İDİL)** : Kıpçak illerinden akar, Bulgar denizine dökülür. Bir kolu Rus ülkesine gider.
- Ötüken** : Tataristan çöllerinde bir yerin adı. Uygur illerine yakındır.

TÜRK TAKVİMİ

Türkler on iki çeşit hayvanın adını alarak 12 yıla ad olarak vermişler. Çocukların yaşlarını, savaş tarihlerini ve başka şeyleri hep bu yılların dönmesi ile hesap ederler. Bunun kökü şöyle olmuştur:

Türk hakanlarından birisi, kendisinden birkaç yıl önce olmuş bir savaşı öğrenmek

istemiş. O savaşın yapıldığı yılda yanılmışlar. Onun üzerine, bu iş için hakan, ulusu ile danışır ve kurultayda:

— «Biz bu tarihte nasıl yanıldıksa bizden sonra gelecek olanlar da yanılacaklardır. Öyle ise biz şimdi göğün 12 burcu ve 12 sayısınca her yıla birer ad koyalım. Sayışlarımızı bu yılların geçmesiyle anıyalım. Bu, aramızda unutulmaz bir andaç olarak kalsın..» dedi, ulus hakanın bu önerisini onayladı.

Bunun üzerine hakan ava çıkar. «yaban hayvanlarını «İlisu» ya doğru sürsünler» diye buyurur. Bu, büyük bir ırmaktır. Halk bu hayvanları sıkıştırarak suya doğru sürer. Bu hayvanlardan avlarlar. Birtakım hayvanlar suya atılırlar. 12'si suyu geçer. Her geçen hayvanın adı bir yıla ad olarak takılır.

Bu hayvanlardan birincisi «sıçgan=sıçan» imiş. İlkönce geçen bu hayvan olduğundan yılın başı bu adla anılmış ve «sıçgan yılı» denilmiş. Bundan sonra sırasıyla geçen hayvanların adları yıllara verilmiş:

1. Sıçgan (sıçan) yılı
2. Ud (öküz) yılı
3. Pars yılı
4. Tavışgan (tavşan) yılı
5. Nek (timsah) yılı
6. Yılan yılı
7. Yund (at) yılı
8. Koy (koyun) yılı

9. Biçin (maymun) yılı

10. Takagu (tavuk) yılı

11. It (it) yılı

12. Tonguz (domuz) yılı

Sayı domuz yılına varınca gene sıçan yılından başlar. Kaşgarlı Mahmut der ki:

— «Biz şu kitabı yazdığımızda 466 (H.) yılının Muharrem ayı idi. «Yılan yılı» girmişti. Bu yıl geçip de 467 yılı olunca «at yılı» girecekti. Hesap sana gösterdiğim üzere olacaktır.»

Türkler bu yılların her birinde bir hikmet var sanarak onunla fal tutarlar, uğur sayarlar. Söz gelimi «Öküz yılı» geldiğinde savaş çoğalmış. Çünkü öküzler birbirleriyle vururlar, toslasirlar. «Tavuk yılı»nda yiyecek çok olur, ancak insanlar arasında karışıklık çıkarmış. Çünkü tavuğun yiyeceği danedir, daneyi bulabilmek için çöpleri, kırıntıları birbirine karıştırır. «Timsah yılı» girdiğinde yağmur çok yağar, bolluk olurmuş. Çünkü timsah suda yaşar. «Domuz yılı» girince kar ve soğuk çok olur, kargaşalık çıkarmış. Böylece Türkler her yıl bir şey olacağına inanırlar.

Türklerde haftanın yedi gününün adı yoktur. Çünkü hafta denilen şey İslâmlıktan sonra bilinmiştir.

Ayların adlarına gelince: Şehirlerde arapça ad kullanılır. Göçebe olan ve müslüman olmayan Türkler, yılı dört ayırma bölerek ad verirler. Her üç ayın bir adı vardır. Yılın geçmesi bununla bilinir:

1. Oğlak ay (ilkbahar)
2. Uluğ oğlak ay
3. Uluğ ay
4. Az kullanıldığı için öbür adı söylemiyorum.
Sen anla.

BİLİM ve KÜLTÜR

1. Okuma yazma : (Kitapta «bitik = yazı, kitap» ve «bitmek = yazı yada kitap yazmak» sözleri, en çok tekrarlanan sözlerdendir. Şimdiye kadarki örneklerden ayrıca Uygur ve Arap yazılarını kullandıklarını da gördük. Bundan sonraki şiirler ve savlar bölümünde ise bilgiye, bilime çok değer verildiğini gösteren birçok örneği göreceğiz. Burada sadece birkaç örnek verilmiştir. Bu örnekler bundan önceki ve bundan sonraki bölümlerde verdiğimiz örneklerle birlikte düşünülmelidir.)

Bitik : «Ol manqa bitik bitişdi = O, bana kitap yazmakta yardım etti», «bitik tūrişdi = kitap dürmekte yardım etti» ya da «yarıştı.» «Bitik okıldı = Okundu»
— 82 —

Yartu : Yonga. Üzerine bir şey yazılan levha, tahta..
Bitigü : Türk diviti ve buna benzer şeyler.
Mekkeh : Bu, Çin'den getirilen bir mürekkeptir. Türk yazısı bununla yazılır.
Uç : Türklerin kalem yaptıkları bir ağaçtır. Dağlarda yetişir. Ondan kirman boston gibi şeyler de yapılır.
Şütük : Sığır boynuzundan yapılan divit.

2. DOKTORLUK, İLÂÇLAR VE ŞİFALI OTLAR

Eğir : Karın ağrısını iyi etmek için kullanılan bir kök.
Bukuk : Boğazın iki yanında deri ile et arasında peyda olan bir takım et bezleridir. Fergana ile Şıknı (Şifni) şehirlerinde bu hastalığa tutulan birtakım kimseler vardır. Daima çocukları da böyle olur. Bazılarında göğsünü ya da ayağının ucunu göremeyecek kadar büyür. Bunun neden ileri geldiğini sordum. Bana :
— «Babalarımız, sesi gür

gâvurlar imiş. — Tanrı yar-
lıgayası — Peygamberin
yoldaşları ile savaş etmiş
ler. Atalarımız onlar üze-
rine baskın yapmış, gür ses-
leriyle haykırmışlar. Onla-
rın bu sesinden müslü-
manlar bozguna uğramış.
— Tanrı kendinden hoş-
nut olası — Ömer'e ha-
ber virdiklerinde bunlara
ilenmiş. Bunun üzerine bo-
ğazlarında bu hastalık çık-
mış. Soylarına — soplari-
na da bu hastalık miras
kalmış.»

Bugün onların içinde hiç
güzel sesli kimse yoktur.

Yakığ : Yakı. Yaraların ve vücut-
taki şişlerin üzerine kona-
rak tedavi eder.

Közlük : At kuyruğundan yapılan
bir dokumadır. Göz ağrı-
dığı yada kamaştığı zaman
üzerine konur.

Yakrıkan : Fındık büyüklüğünde kı-
rmızı meyvası olan bir bit-
kidir. Yel, dudakları yar-
dığı zaman yapıştırılırsa
yarıklar iyi olur.

Ot - Em : ilâç, OTAÇI = hekim, EM-
Çi = ilâç yapan, ATASA-
GUN = Hekim.

Ang

: Yağı ile ilâç yapılan bir
kuş adı. Bunun yağı avu-
ç içine sürülürse yağ avu-
cun arka tarafına geçer-
miş.

Egit

: «Göz değmek»ten kurtul-
mak için çocukların yüzü-
ne çalınan bir ilâç. Bu ilâç
safran'a bir takım şeyler
karıştırılarak yapılır.

İprük

: Ekşi yemekten içine katı-
lık gelen kişiye — içini
sürdürmek için — yoğurt
ile süt karıştırılarak ve-
rilen ilâç.

İşgun

: Şerbeti çiçek hastalığına
iyi gelen, çiçeği kırmızı bir
ot.

Urumday

: Kendisi ile ağunun (zehi-
rin) zararı giderilen (pan-
zehir) bir taş.

Sıgun

Otu

: Kökü insana benzeyen, er-
keklik gücü kalmayanların
kullandıkları bir ot. Otun
da dişisi, erkeği, var. Di-
şisi kadına, erkeği erkeğe
verilir.

Çurnı

: Türk hekimlerinin yapı-
ları sürgün ilâcı.

Kumlak

: Kıpçak illerinde yetişir.
Yaprağı fasulye yaprağına
benzer, sarmaşık gibi bir

ot. Balla karıştırılarak şarap yapılır. Bu ot denizde bulunan vapura alınacak olursa fırtına yapar, dalgalar çıkar, gemi sallanır, içindekiler batacak gibi olur.

3. HAYVANLARLA İLGİLİ BİLGİLER

- Kurt** : Kurt bir şey yemediği zaman kurdun dişi kamaşır. Çünkü kurt ayda bir hafta bir şey yemez, bu sırada hava yutarak geçinir.
- Argun** : Sıçan cinsinden yarım arşın uzunluğunda bir hayvancık. Duvarların yarıklarında serçeleri avlar. Koyunun üstüne atılırsa, koyunun eti sararır. Uyuyan insanın üzerine atılırsa siddik tutukluğuna uğrar.
- Bulan** : Kıpçak illerinde olur. İri bir yaban hayvanı. Boynuzu yukarı kalkık ve içi küp gibi oyuktur. Orada kar— yağmur suları toplanır. Dişisi diz çöker, erkek oradan içer, erkeği diz çökerek de dişisi içer.
- Togrıl** : Yırtıcı kuşlardan bir kuş. Bin kaz öldürür, bir tane sini yer.
- 86 —

Kök Tupulgan

Bu, erkek adı da olur. Bir kuş adı. Bunun kana- dında çelik varmış. Dağın burnuna vurunca delip öbür tarafa geçermiş. Bu- nu bana çok yararlandığım bir kimse haber verdi.

4. EDEBİYAT, SANAT, EL İŞLERİ

- Söz Tizmek** : Manzum söz, şiir söylemek. (Ol, söz tizdi)
- Yır koşmak** : Şiir, türkü koşmak (dizmek).
- Ok** : «Ok kovşaldı = Ok, per- dahlamak için bir ağaç parçası ile sürtüldü», «Ok- ka yilim yapşurdu = Oka ökse ile tüy yapıştırdı.»
- Eve kuş kondurmak** : Çadıra, duvara kuş resmi yapmak.
- Bezek bezemek** : Nakış yapmak. «Ev bezel- di = Ev nakışlandı» (Ke- çeyi kaplan derisi renkle- ri ile nakışlıyorlar.)
- Çikin** : «Kız çikin çiknedi = Kız nakış işledi» (Altın teller- le ipek kumaş üstüne tas- virler yaptı.
- Türkelemek** : «Ol börk Türkeledi = O,

- Kalıp** : kulâha altın yapraklar, kı-
rintılar yapıştırdı.
- Öngük** : Kâğıttan bir takım parça-
lar kesilir, yada oyulur,
yada çamurdan ocak bi-
çiminde bir şey yapılır. Ü-
zerine ipek kumaş ölçüleri
kesilir. Her şeyin kalıbı da
böyledir.
- Yiken** : Yastıkların uçlarına yapı-
lan ipek salkımlar, saçak-
lar.
- Yizen** : (KOVALAK OTU). Bundan
hasır yapılır.
- Yiz** : Çiğ otu, sele otu. Göçebe-
ler bundan çadır örtüsü ya-
parlar. Kamıştan daha ince
ve yumuşaktır.
- Kubuz** : Kopuz, saz. («Kız kubzaştı
= Cariye kubuz çalmakta
yarış etti») «Kubuz kubuz
lamak» ...
- Buçı Kupuz** : İnleyen sazlardan bir saz.
Bu, kaz göğsü (barbat) a-
dı verilen sazlardan bir saz
dır.
- Sal** : Sır. Tutkaldan yapılan ya-
pışkan bir şeydir. Çin kab-
larına ve buna benzer şey-
lere sıvanarak üzerine na-
kış yapılır.
- Oyma** : «Ol manga oyma basıştı =

- Suf** : O, bana keçeden çizme yap-
makta yardım etti.
- Berdî** : Yün ipliklerden elle örü-
len kuşak.
- Kidhiz** : Pamuk ip arış olarak do-
kunan hasır.
- Kırışmak** : «Kız, anasına kidhiz kırış-
tı = Kız, anasına keçe
dürmekte yardım etti».
(Türkmen çadırlarının ör-
tüsünü teyelti yapmak gibi
keçeyi sık dikmek.)
- Yugruş** : Türklerce halktan olup ve-
zirlik derecesine çıkan bir
kimse. Bir Farslıya yada
başkasına — geniş varlık-
lı olsa bile — bu lâkap ve-
rilmez. «Yugruş» hakan-
dan bir derece aşağıdır.
Ona siyah ipekten bir göl-
gelik (şemsiye) verilir.
Yağmurda, karda, sıcakta
başı üzerinde tutulur.
- Yafgu** : Halktan olup hakandan iki
derece aşağıda bulunan ki-
şiye verilen lâkap.
- Tuğ** : Sancak «Tokuz tuğlu han»
Her ne kadar illeri çok, pa-
yesi yüksek olursa olsun
tuğ dokuzdan fazla olamaz.
Dokuz uğur sayılır. Tuğlar
turuncu renkte ipek yada

kumaştan yapılır. Bunu da uğur sayarlar.

YÖNETİM, ASKERLİK, HUKUK

- Yol germek** : Beğin, düşmandan çekindiği zaman tanınmayan kimselerin geçmesinin önünü almak ve gözetlemek için gözetleme yerine adam oturtmasıdır. «Beğ yol kerdı = Beğ yolu—bir şey gerip — kapattı»
- Tegişmek** : «Olar ikki begge tegişdi = Onların ikisi beyin önünde yargılandı.»
- Başını yolmak** : «Uragut başın yoldı = Avrat başını kurtardı» (Kadın mihrinden vazgeçerek kocasından ayrıldı.)
- Karguy** : Dağ doruklarına yada yüksek yerlere minare biçiminde yapılan yüksek yapılar. Düşman gelmesini haber vermek, halkın hazırlanmalarını sağlamak ve eşyalarını almaları için üzerinde ateş yakılan kule.
- Ay Bitiği** : Askerin adı ile aziğının yazıldığı defter.
- İm** : İşaret, parola. Orduda başbuğ askerler arasında si-

lâh yada kuş adlarından birini parola koyar. İki bölük karşılaşıncı «im» söylenir. Bilirse geçer, bilmezse üzerine yürüyerek onu vurur.

- Ot verme Kamdu** : «Bey ona zehir (ot) verdi»
: Dört arşın boyunda, bir karış eninde bir bez parçasının üzerine Uygur hakasının mührü basılıp alış verişte PARA YERİNE kullanılır. Bu bez eskirse her yedi yılda yamanır, yıkanır, yeniden üzerine mühür vurulur.

- Tayangu** : Mabeyinci, perdecı başı. «Hâcib» kelimesi yayıldıktan sonra bu söz unutulmuştur. Aslı «tayandı» fiilinden alınmıştır. Hakan bu adama güvenir, halk da buna inanır ki kendi dileklerini ve işlerini o adam hakana olduğu gibi iletir ve sonra da cevabını alır.

- Ülker çeriğ** : Bir savaş kurnazlığıdır: Askerler her yanda bölük bölük toplanır, biri ilerleyince öteki ona uyar. Bu hile ile yenilme işi az olur.

- Çatpa** : Köy muhtarının, ırmak, çeşme sularının yollarını kazmaya gitmiyenlerden aldığı tutu (ceza).
- Tudhun** : Kaynaktan suyu dağıtan adam, su beyi.

EKONOMİ İŞLERİ

(Türklerin asıl uğraşları hayvancılık, sürücülüktür. İkincil olarak da tarımla uğraşırlar. Dokumacılık dışında endüstri işleri ve ticaretle az uğraşırlar.)

- Yatuk** : Yün ve pamuk ipliğinden karışık bir dokuma.
- Yügürgen** : Koşucu. Çin'den çıkarak İslâm diyarına gelmek üzere olan kervandan daha önce, onların mektuplarını, haberlerini getiren kişi.
- Kırlamak** : «Ol yeriğ kırladı = O, toprağı kır haline getirdi» Karpuz ve karpuz benzer şeyler dikmek için toprakta yarıklar ve çukurlar yaptı.
- Op** : Harman döğmek için koşulan öküzlerin ortasında bulunan öküz.
- İzdeng** : Ağ. Yaş ağaç çubukları suyun içine dizilir. Çayın ortasında bir kapı bırakılır. Ağ kapının ağzına konur.

- Kamdu** : Alış verişte para yerine kullanılan Uygur hakanının mühürü ile mühürlü bez parçası. (Bak. Yönetim.)
- Tariğ** : Ekin. Ol tariğ savurdu = O, ekin savurdu.»
- Kaçaç Arşın** : İpekli bir Çin kumaşı.
- Yitim** : Türk arşını öteki arşının üçte ikisi kadardır.
- Ticaret** : (Keten tohumu). Bu, susam tanesi gibidir. Lâkin kırmızı olur. Yağı kandil de kullanılır.
- Çek** : Tüccar, bir adamın evine iner. Ev sahibi tüccarın malını satıverir; koyunlarını toplar, onu evinde konuk eder. Tüccar gideceği zaman on koyunda bir koyun baş alır. Toksı, Yağma, Çiğil boylarında böyledir. Ben gördüm.
- Çek** : Kumaş biçiminde bir pamuk dokumadır. Bundan örtü yapılır. «Yemek»ler giyer.

EŞYA, ARAÇ ve GEREÇLER

- Şıs** : Ol eti şışka tevdi = O, eti şişe dizdi».

**Burunduk
ruk**
Yarındak

: Hayvanın burnunun yumşa-
ğına takılan yular.
: «Ol, manga yarındak tiliş-
di = O bana KAYIŞ dil-
mekte yardım etti».

Dal

: «Ol manga dal büküşdi =
O, bana dal bükmekte yar-
dım etti.»

**Yel Yelpin-
mek**
Tar

: Yelpaze ile kendine yel es-
tirmek.
: Kelek (Irmaklarda kullanı-
lan tulum kayak): Bu, tu-
lumların başları bağlana-
rak şişirilir, sonra birbirle-
rine bağlanır. Suyun üzeri-
ne dam gibi bir şey yapılış.
üzerine oturularak böyle-
likle su geçilir. Bu, kamış-
tan ve ağaç dallarından da
yapılır.

Çatuk

: Bir balık boynuzudur. Çin-
den getirilir. Bazılarına gö-
re bir ağacın köküdür. On-
dan bıçak sapı yapılır. Bir
yemekte ağı (zehir) bulu-
nup bulunmadığı bununla
sınanır. Ağı bulunursa,
kaptaki çorbanın üstüne
konunca çorba kımıldama-
ya başlar. Ateş olmadığı
halde yemek kaynar yada
kap buhar çıkarmaksızın
terler.

Ütü

: «Ol tong ütidi = O, elbise-
yi ütöledi». Elbisenin pü-
rüzlerini düzeltmek için
kullanılan «mala» biçimin-
de bir demir parçası. (Di-
kiş yerlerini düzleştirmek
için kızdırılarak basılır)

Bat

: Kola. Bezleri sertleştirmek-
te kullanılan mayalı bir tor-
tu.

Kenç Liyü

: Hanların düğünlerinde ya-
da bayramlarda otuz arşın
yüksekliğinde ve minare gi-
bi yağma edilmek için ya-
pılmış bir sofra.

Ok

: Ev yapılırken çatıya konu-
lan, uzatılan direk,

Kerpiç

Pışığ (Pişik)

Tapçan

: Tuğla, kiremit.
: El erişmeyecek kadar yük-
sekteki üzüm salkımlarını
kesmek için üzerine çıktık-
ları sehpa.

Kerime

Tegirmek

: Duvarlara, - nakışlı çarşaf,
halı gibi - gerilen şeyler.
: Deve üzerine iki taraflı atı-
larak içerisine binilen sepet
ya da sepete benzer şey. O-
ğuzlar buna «ügürmek»der.

Kaymış

Körke

: Çocuğun beşiğine işemesi
için bir kamış konuyor.
: Ağaçtan yapılmış tabak.

GİYİM ve SÜSLENME

- Yinçü** : «Ol mening birle yinçü ti-
zişti = O, benim ile inci
dizmekte yarıştı». (İNCİ'nin
iri tanelisine «erdini»
denir.)
- Oymak** : Keçeden çizme.
- Yogurkan** : Yorgan. (Peçe) «Uragut
yogurkan büründü = Av-
rat yorgan büründü (Örtü
örtündü).
tündü).
- Suvlık** : Sarık. «Er suvlığın sarın-
dı».
- Bürünçük** : Başörtüsü «Uragut bürün-
çük sarındı.»
- Tus** : Kemer kayışlarının ucuna
takılan altın yada gümüş-
ten yapılmış toka.
- But** : Değeri büyük «firuze» ye
denir ki büyüklerin oğulları-
nın ve kızlarının alınlarına
takılır.
- Saraguç** : Basörtüsü. «Uragut- sara-
guçlandı».
- Bilezük** : Bilezik. «Uragut bileziklen-
di» (Ayrıca kadınlar kulak-
larını altın - gümüş halka-
lar takar)
«Bilezük küng eligin ta-
vurdu: Bilezik cariyenin eli-
ni sıkı.

Öngik

- Suf** : Kadınların takma olarak
keçi kılından yaptıkları zü-
lûf.
- Englik** : Yün ipliklerden elle örülen
kuşak.
- Kirşen** : Kadınların yanaklarına sür-
dükleri kırmızı boya
- Kirşen** : Düzgün. «Uragut kirşenlen-
di = Avrat yüzüne düzgün
sürdü», «Kirşen anıng yü-
zin yolrattı. = Düzgün
onun yüzünü parlattı».
- Yıpladı** : İpletti. (yüzündeki kılları
iplikle yoldu) «Uragut yü-
zin yıplattı = Avrat yüzü-
nü ipletti».
- Çit** : Çin kumaşı. (Kadınlar en-
tari yapar.)
- Bodh moncuk:** Misk ile «râmek» ten yapı-
lan boncuk. Bunu kadınlar
takınırlar.

OYUNLAR

- Top** : «Ol, topık yuvtırdı = O,
topu yuvarlattı». «Er to-
pıknı adhrı bile tuldı =
Adam topu çatal değnekle
vurdu». Bu bir Türk oyu-
nudur. Şöyle oynanır: Oy-
nayanlardan birisi oyunun
kendinden başlamasını is-

Aşık

tediği zaman, topa çatal değnekne vurur. Kuvvetli vuran oyuna başlar. Çelik çomak oyununun vurmasına da böyle denir.

: «Aşık bök»: Aşığın sırtının oyunda yukarıya gelmesi. Buna «çık - bök» dahi denir.

Boynuz, boynuz

: Bu, bir çeşit çocuk oyunudur. Irmağın kenarına diz çöküp otururlar. Bacaklarının arasına akıcı yaş kum doldururlar, sonra elleriyle kuma vururlar. Birisi (ebe) «Müngüz Müngüz = Boynuz boynuz» der ve çocuklar :

«Ne müngüz? = Ne boynuzu?» diye sorarlar. Birisi (ebe) boynuzlu hayvanarı birer birer söylemeğe başlar. Çocuklar da bunu tekrar ederler. (Ebe) bu arada deve ve eşek gibi boynuzsuz bir hayvanın adını söylerse çaya atılır.

Tepük

: Kurşun eritilir iç ağırşak biçiminde dökülür, üzerine keçi kılı ya da başka bir şey sarılır. Çocuklar bunu teperek oynarlar.

Tüvek = tüfek

: Yaş söğüt ağacının ya da buna benzer bir ağacın kabuğu boru şeklinde çıkarılır. İçine yuvarlak tane koyarak serçe kuşu vurulur. Borudan da yapılır.

Ötüş = ütüş oyunu

: Çocuklar halka yaparak otururlar. Bir çocuk çocuklardan birini (yanındaki çocuğu) iter ve ona «Ötüş, ötüş» diye söyler. Ona «yanındaki arkadaşını it» demek ister. Halkanın sonuna kadar böyle devam eder.

İplemek Yıplamak =

: İp üzerinde oynamak, canbazlık etmek

TÖRELER

Sürçük

: Gece toplantısı, müsamer.

Şenbuy

: Bir davetten çıktıktan sonra geceleyin gidilen başka bir içki ziyafeti.

Sugok

: Kışın sıra ile dostlar arasında verilen ziyafet, gezek ziyafeti.

Boşuğ aş

: Bir yakınımız uzaktan geldiği zaman, dönüşünde şölen yapılır. Bütün yakınlar ve başkaları çağrılır. Sonra birtakım armağan-

lar sunularak gitmesine izin verilir. Böylece birlikte yenilen yemeğe «Boşuğ aş = izin yemeği» denir.

And : Kırgız, Yabaku, Kıpçak ve daha başka boyların halkı and içtiklerinde yada sözleştiklerinde demiri ululamak için kılıcı çıkararak yanlamasına öne korlar. «Bu, gök girisin, kızıl çık-sın» derler. «Sözünde durmazsan kılıç kanına bulan-sın» demektir. Çünkü on-lar demiri büyük sayarlar.

Karın atmak : Hayvan boğazlandıktan sonra işkembesi nişan ola-rak dikilip ok atılır. Vuran bir parça et alıp götürür.

Tilki - Kurt : Kıza - aldattığı ve yaltaklar-dığı için - «tilki», erkeğe - yiğitliğinden ötürü - «kurt» derler. Bir kadın doğurdu-ğu zaman ebeye «Tilki mi doğdu, yoksa kurt mu?» derler.

Söke otur-mak : «Söke otur = Diz çok o-tur».

Yütüş : Gerdeğe konulan geline, yakınları üzerlerine düşen armağanları vererek onu donatırlardı. Bu yardımlaş-maya «Yütüş» denirdi.

Dayak

: Güveyi, gelin attan inerken omuzuna dayansın diye ça-riye yada köle verir. Bu zenginlerde görenektir. Cariye yada köle (DA-YAK), gelinin malı olur.

Ok

: Paylar ve toprak hisseler, üzerine - üleşmek için - atı-lan ok, çekilen kur'a.

Yagış

: İslâmdan önce Türklerin adak için yada tanrılara ya-kınlık elde etmek için put-lara kestikleri kurban.

Okumak

: «Ol mengi okudı = O, beni çağırdı». (Düğüne, törene çağırmaya böyle denir.)

Tanguk

: 1. Sefere çıkarken hakana verilen yemek vb. armağan.
2. «Çevgen» oyununda ge-rilen ipten topu geçirene ve rilen ipek kumaş parçası
3. Savaşta mızrakların ve bayrakların ucuna takılan ipek kumaş.

Yung

: Ciğere bitişik bezli bir et-tir. Bunu kadınlar yer, er-kekler yemez.

Yoğ

: Ölü gömüldükten sonra uç yada yedi güne kadar verilen yemek.

Temizlik

: 1. «Ton kirden toğraldı =

Elbise kirden doğrandı,
parçalandı.»

2. Çocuklara söğüldüğü
vakit «yingdegü = sümük-
lü!» yada «sengregü =
Burnundan irin gibi
sümük akan hastalıklı at!»
denir.

3. KES = kesek : Abdest
bozulduktan sonra bunun-
la temizlenilir.

Tamgalıĝ : Hakanlar ibriklerini, ken-
dilerine özgü sofralarını
mühürlerler. Bunlarda bir
kişiyeye yetecek kadar yiye-
cek ve içecek vardır. Son-
raları hakanlardan başka
sı kullanmasın diye üzer-
lerine damga vurulmuş,
böylelikle «tamgalıĝ=dam-
galı» kelimesi her küçük
ibrik ve sofraya için ad ol-
muştur.

Cşük : Beylerden birisi öldüğü za-
man mezar üstüne serilmek
üzere gönderilen kumaştır.
Bu kumaş sonra parçala-
narak yoksullara dağıtı-
lır.

۲*

Egetlemek : «Ol, kızın egetledi=O, ki-
zına cariyeye verdi.» Güve-
ğinin evine kızı ile cariyeye
gönderdi.

DİN ve İNANÇLAR

Kekük : Seksek kuşu. Kemiğinden
büyü, tılsım yaparlar. Ay-
rıca kürek kemiği ile de
fala bakılır.

Yada taşı : «Beğ yatlattı = Bey» yada
taşı»na okuttu» (Şaman'a
Kam'a «yada taşı» ile kam-
lık yaptırdı. Bu yüzden rüz-
gâr esti, yağmur geldi.) Bu,
Türk ülkelerinde bilinmiş
bir şeydir. Yüce Tanrının
izniyle «yada taşına oku-
makla yağmur, soğuk, rüz-
gâr getirilir.

Yak : Bir türlü Kam'lık (kâhin-
lik)tir. Ben bunu Yağma
ülkesinde gözümle gör-
düm. Orada bir yangın ol-
muştu. Mevsim yaz idi. Bu
surette kar yağdırıldı ve
ulu tanrının izni ile yangın
söndürüldü.

İrk : Bir kimsenin gönlündekini
bilmek (fal, kâhinlik.)

- Arvaş** : «Kam arvaş arvadı = Kam, arpadı» (anlaşılmaz sözler söyledi, afsunladı.)
- Örüng** : Afsuncuya verilen para. «Eling örüngü ber = El ücretini ver.»
- Kaplığ oğul** : Kaplı çocuk : Anası kar- nında, çocuğun içerisinde bulundu- ğu torbaya «kap» denir. Bu, çocukla birlikte doğarsa o çocuk uğurlu sayılır ve «kaplı çocuk» denir.
- Çıvı** : Çinlerden bir bölük. Türk- ler şuna inanırlar ki, iki il halkı birbiriyle çarpış- tığı zaman bu iki bölüğün illerinde oturan cinler dahi kendi illerinin halkını kol- lamak için çarpışırlar. Cin- lerden hangi taraf yener- se onlardan yana çıktığı il halkı da yener. Geceleyin bu cinlerden hangisi ka- çarsa onların bulunduğu i- lin hakani da kaçır. Türk askerleri, geceleyin cinle- rin attıkları oktan korun- mak için çadırlarına sak- lanırlar. Bu, Türkler ara- sında yaygındır, görenek- tir.

- Tiki** : Geceleri işitilen ses. Türk- ler öyle sanırlar ki, ruhlar sağ iken yaşadıkları şehir- lerde her yıl bir gece top- lanırlar ve halkı ziyaret e- derler. Geceleyin bu sesi kim işitirse ölür. Bu, Türk- ler arasında yaygındır.
- Kovuç, kovuç** : Cin çarpan adamın yüzü- ne soğuk su serpilir, son- ra «kovuç, kovuç» denir. (Bu, «kaç kaç» demek oi- sa gerek.) Üzerlik ve öd a- ğacı ile tutsülenir. Oğuz- lar, «Yel kovuz bitigi» der- ler ki «cin çarpmasına karşı afsun, üfrük» demek tir. (Çocukları perilere ve göz değmesine karşı koru- mak için yüzüne tutsü ve- rilerek «ISRIK ISRIK» de- nir ki «ey peri ısırılmış o- lasın» demektir.
- Idhyuk** : Kutlu ve mübarek olan her şey. Adak için bırakılan hayvana bu ad verilir. Bu- nun için saklanan hayva- na yük vurulmaz, sütü sa- ğılmaz, yünü kırılmaz.
- Kulbak** : Bir Türk büyüğünün adı. Balasagun Dağlarında bu- lunurdu. Bir gün sert bir kaya üzerine «Tanrı kuğu

Kulbak» diye yazar. Yazı ap-ak meydana çıkar. Bir de bir ak kaya üstüne bu yazıyı yazar: Yazı kara olarak belirir. Bugüne kadar durmakta imiş.

Büke badraç : Yedi başlı ejderha : Yabaku'ların en büyüğüne olduğu gibi yiğitlere de «Büke Badraç» denir. Ulu Tanrı bunu, 700.000 askeri olduğu halde müslümanlardan Arslan Tegin Gazi'nin 40.000 askeriyle yapılan bir çarpışmada bozguna uğrattı.

Mahmut der ki: «Ben bu savaşlarda bulunmuş olanlardan sordum ve «Kâfirler çok oldukları halde nasîi kaçtı?» dedim :

— «Biz de buna şaştık, tutsak olan gâvurlara sorduk ve onlara: «Bu kadar çok olduğunuz halde niçin yenildiniz?» dedik. Cevap olarak :

— «Davullar çalınıp borular ötmeye başladığı zaman başımızın ucunda yeşil bir dağ gördük. Bu dağ

göğü kapatmıştı. Dağdan bir takım kapılar açıldı. O kapılardan bize cehennem ateşini yağıdırıyorlardı. Biz bundan korktuk. Böylece bizi yendiniz.» dediler.

Ben de «Bu, Tanrı esinliyesi Peygamberimizin müslümanlara bırakmış olduğu mucizelerdendir» dedim.

Kur'an Okuyucuya Uyarı

: Mahmut der ki:

«Tanrının kitabına karşı ululama olmak üzere, Türklerin bilgisiz erkek ve kadınları yanında Kur'an okuyan kişi, içinde «sik, tı-lak = dilâk, em» kelimeleri geçen ayetleri okurken sesini kısmalıdır. Çünkü ayetlerde geçen bu sözler Türkçede kadın ve erkek cinsel organlarının adlarıdır. Cahil kadınlar, erkekler arapçayı bilmediklerinden bu sözler geçince kendi bildikleri türkçe sözler sanarak gülerler ve günaha girerler. Kelimenin aslını bilenler için nasıl o-

kunsa veridir. (Mahmut, söz konusu ayetleri de bu açıklama arasında yazıyor.)

BİR TAŞIN KERAMETİ

Kaş : Lekesiz, saf bir beyaz taştır. Yüzüklere konur. (Kaşı bu taştan olan) yüzüğün sahibine yıldırım dokunmaz. Çünkü yaratılışı böyledir. Bu bir beze sarılıp da ateşe atılacak olursa ne bez yanar ne de taş. Bu sınanmıştır. Bir adam susadığı zaman bunu ağzına alsa susuzluğu gider. «Kiming bile kaş bolsa yaşın yakmas = Kimin yanında ap - ak taştan yüzük kaşı olsa şimşek yakmaz (yıldırım çarpmaz.) Bu taş «Ürün Kaş ÖKÜZ = Beyaz Kaş Deresi»nde bulunur. (Bak. Tarih - Coğ. Bölümünde «KAŞ ÖKÜZ» mad-desi.)

Us üşgürmesi : Kerkes kuşunun insanın yüzüne ısıklık gibi bir ses çıkararak ötmesi. Bu, uşgursuzluk sayılır. O insan ölür.

İKİ GÜNAH

(Mahmut, Divan'ın birçok yerlerinde kadın ve erkek cinsel organları, cinsel ilişkileri adı ile, sanı ile açık açık yazarken bizi o dönemdeki bazı ahlâk sorunları ile de yüzyüze getiriyor. Örnek cümlelerinden anlıyoruz ki o dönem Türk toplumlarında yasak aşklar, fuhuş, karılarından ayrı cariyeye kullanma, oğlancılık da vardır. Bu arada ilgi çekici nokta şu: Cariyeyi ve oğlan çocuğu kendisi kullanmakla kalmayıp o işi başkalarına yaptıran da var. Ancak Mahmut, bunu karşılıklı mı, karşılıksız mı yaptırdıklarını açıklamıyor.)

1. «Er, küngin s... türdi = Adam, cariyesini s...tirdi»...

2. «Ol, oğlanığ kötletti = O, çocuğun g... ..di»...

HIRSIZLIK — YAĞMA

1. «Ol, mening birle tav karmaşdı = O benimle — 109 —

mal yağmalamakta yarış etti»...

2. «Ol manga koy sürüşdi = O, bana koyun sürmekte (sürüden koyunları çalıp götürmekte) yardım etti.

3. «Er tam teldi = Adam dam deldi (Evi yardı, soydu)».

İÇKİLER

- Süçük** : Şarap. «Süçük eri kusturdu = Şarap adamı kusturdu.» «Koyuğ süçük = Koyu şarap».
- Kimiz** : Ekşimiş kısrak sütü. Özel biçimde tulumda bekletilip mayalandırılarak yapılır. «Kimiz ekşidi = kıvamını buldu», «Er kimiz pişdi = iyice olması için kimiz tulumunu çalkaladı.»
- Bek** : Boza. Arpa, buğday, darı gibi şeylerden yapılan içki. «Ol bekni yüşdi = O, bozayı - testinin emziğinden - akıttı.»
- Tim — Timici** : «Tim = Şarap dolu tulum», «Timici = şarapçı, meyhaneci.»

Buğday içkisi : Kendinden içki yapılan bir çeşit hamura «uğut» adı verilir. Birçok ilâçlar bir araya toplanarak ıslatılır, arpa unu ile karıştırılır. Meydana gelen hamur findık büyüklüğünde kesilerek toparlaklar haline konur ve kurutulur. Bundan sonra arpa ile buğday pişirilir; hamur iyice ezilir. Findık tanesi büyüklüğünde olan her toparlak üzerine pişmiş buğday dökülür. Bundan sonra bu buğdayla hamur temiz bir şeye sarılarak olgunlaşması için üç gün bir yere bırakılır. Üçüncü gün küpe doldurulur, daha iyi olgunlaşması için on günde küpte bırakılır. On gün sonra üzerine su dökülür, süzülerek bir içki elde edilir. İşte «buğday içkisi» budur.

Agartgu : Şerbet gibi, buğdaydan yapılan şarap, içki.

YEMEKLER

- Tutmaç** : Tutmaç: Türklerin tanınmış bir yemeği. Bu yemek Zülkarneyn'in yaptığı azıklardan. Azıkları azalmış.

- Zülkarneyn'e açlıktan yakınmışlar: «Bizi tutma aç = bizi aç tutma» demişler. Zülkarneyn, bilginlerle konuşmuş, bu yemeği çıkarmışlar. Bedeni kuvvetlendirir, yüze kırmızılık verir, kolay sindirilmez. Yendikten sonra suyundan içilir.
- Közmen** : Küle gömülerek pişirilen çörek.
- Kuru et** : «Koy kedhrildi = Koyun kurutuldu»
- Üzüm** : «Ol manga üzüm sıkışdı = O bana üzüm sıkmakta yardım etti.»
- At eti** : «Yund eti yıpar = At eti mis gibi kokar.» At eti pişirildikten sonra soğumaya bırakılır. O zaman etten güzel bir koku çıkar.
- Yazok et** : Güz vakti birtakım baharatla hazırlanarak kurutulmuş ettir. Öylece bırakılır, ilkbaharda yenir. (Pastırma). Böylece pastırması bulunan kişi, ilk baharda iyi et yer. Çünkü o zaman hayvanların etleri iyi olmaz.
- Yalaçı yuga** : Suçlandırıcı yufka : Bir çeşit katmerli ekmek. Bu ad, ekmeğin, kendisine do-

kunulur dokunulmaz - ince-
liğinden dolayı - kırılıver-
mesi yüzünden verilmiş bir
addır. Pişirici «bunu sen
kırdın» diye adamı suçla-
yabilir.

(Kitapta, kurabiye biçi-
minde, çömlekte su buha-
rında pişirilen hazmı ko-
lay bir ekmekten daha söz
ediliyor)

Yörgemeç : İşkembe ve bağırsak ince-
cik kıyılır, bağırsak içeri-
sine doldurulur. Kızartıla-
rak yada pişirilerek ye-
nir.

Sımsımrak : Baş pişirildikten sonra u-
fak ufak doğranarak bir gö-
vece konur, baharat karış-
tırılır ve üzerine ekşi yo-
ğurt dökülür. Olması için
bir süre bırakılır, sonra
yenir. Çiğilce.

Kavut : Darı unu, yağla, şekerle ka-
rıştırılır, yeni doğuran ka-
dınlara yemek olarak veri-
lir.

Kazı : Atın karnının içinden çıkan
yağ. Bu, Türklerin en çok
sevdiği yağdır.

To : Bulamaç gibi pişirilen bir
un. Bir kaba konulup ekşi-
tilir, sonra içilir.

- Kuyma** : Hamur, kadayıf hamuru gibi ince ince kesilir. Tencerede kaynamakta olan yağa atılır, karıştırılır. Üzerine şeker dökülerek yenir.
- Suma** : Islanmış buğday kurutulularak öğütülür. Onunla bulamaç, ekmek gibi şeyler yapılır. Şerbet hamuru yapılan ıslatılmış arpa için de böyle denir.
- Öpke tangızdı** : Ciğer şişti: Ciğer yemeği pişerken iyice pişsin, olgunlaşsın, kabarsın diye üzerine hardal ve sirke dökmektir.
- Bir soğukluk** : Pirinç pişirildikten sonra soğuk suya konur, sonra suyu süzülerek içerisine şeker atılır, soğukluk olarak yenir.
- Top** : Buğday su ile karıştırılır, arpa hamuru ile yoğrularak bir keçeğe sarılır; sıcak bir yere bırakılır. Erdikten sonra yenir.
- Buksı** : Buğday pişirilerek içine badem taneleri atılır, üzerine bol ve süt ile pişmiş bulamaç dökülür. Ekşitildikten sonra buğdayları yenir.
- Et kızartma** : Yağlı tavuk, yağlı et kızart-

tılacağı zaman yağı sızmasın diye kadayıf hamuru gibi ince bir hamura sarılır.

Mandu : Bir çeşit Türk sirkesi. Üzüm sırası küpte ekşitilir, üzerine arı şarap dökülür. Bundan sonra bir gece bırakılır. Böylece elde edilen bu sirke, sirkelerin en güzelidir.

TOPLUMSAL SINIFLAR

(Türk toplumlarında Han (Hakan) ve Beyler gibi soylular sınıfı var. Halktan kişiler de hakandan sonra ikinci üçüncü derece mevkilerine kadar yükselebiliyor ve «has hâcib»lik gibi yüksek memuriyetlere yükselebiliyorlar (Bak. YÖNETİM.) Bunun dışında kentlerde yerleşik yada kırlarda göçebe halk arasında mal ve zenginlik farkları var. En önemlisi de kölelik düzeni geçerli. Alınıp satılan, döğülen, eğlenilen, başkalarına peşkeş çekilen köleler ve cariyelerden sık söz ediliyor.)

Kul : Köle. «Er kulın püsdi = Adam kölesini çok döğdü». «Er kulın urgalı sesindi = Adam kölesini döğmek istedi.» «Bu oğlanı bir toruğa aldım = Bu oğlanı

- (köleyi) bir ata satın aldım».
- Tutuk** : Hadım ağası. «Uragut tutuklandı = Avrat hadım ağası edindi» (Kadın, önünde yürüyen bir hadım ağası sahibi oldu).
- İdhi** : Efendi, sahip. «İdhi ne der? = Efendim ne der?». Tanrıya da «İdhi» denir. «İdhiyiz yarlığı» = Tanrımızın buyruğu»
- Küng, kız** : Cariye. «Küng mengi yordu = Cariye sevişip oynasırken fazla cilvelenerek beni yordu»... (Cariyelerle ilgili pek çok örnekten bir kaçını da yukarıda gördük)
- Ohşagu** : Oyuncak. Kadınlara da bu ad verilir. Çünkü onlarla oynanır ve oyalanılır. «Oynaş» sözü de «oyun»dan gelir.

TÜRLÜ BİLGİLER

1. Erkekler de saçlarını arkaya doğru salıverirler.
2. Kadının da sünnet edilmiş i vardır.
3. «Müslümanların töreleri budur: Bir gâvur ülkesine girdikleri zaman, horlamak

için putlar üzerine yestehlerler (pislerler)».
(Bak: Şiirler : «Putlar üze sıçtımız».)

4. Birkaç erkek adı: Atış, Utuş, Abı, Ervüz, Otamış, Koluç, Kuluç, Tutuş, Takış, Tutuk, Komuk, Kutan, Beglen, Çuglan, Bek-tur, Katmış...

Bir kadın adı : Kümüş (Gümüş).

5. Şehirli sivrisineğe, göçebeler de karasineğe «singek» der.

6. Zil ve çalpara ile çeng (raks) oynayan özel oyuncular vardı. (Çengi.)

7. Av üzerine şahin (doğan) salınır, sonra da «Tah tah» diye geri çağırılırdı.

8. Savaşçılar başlarına «Yışık = Demir başlık (Tulga)» giyerler, «kübe yarık» (zırh), «say yarık» (demir göğüslük) takarlardı.

9. Yiğitler, yiğitliklerinin belesi olsun diye atlarının kuyruklarını ipekle ördürürlerdi.

10. Atın damarından emerek kan alırlardı.

11. «At Türkün kanadıdır». Atın bu öneminden dolayı at bakıcısına «el başı = ilin başı» derler.

12. «Rüşvet» yaygındır, öğütlenen bir şeydir. (Bak: Örneğin 249. ve 251. SAV'lar.)

Dördüncü Bölüm

EDEBİYAT ÜRÜNLERİ

(Şiirler - Savlar)

A. ŞİİRLER

(ASLI)

II. SAVAŞ ŞİİRLERİ :

I

Endik kişi (...?)
El, törü yetilsün
Toklu böri yetilsün
Kadhgu yeme savulsun

Tang ata yorıtalım
Budhruç kanın irtelim
Basmıl Begin örtelim
Emdi yigit yuvulsun

Tünle bile köçelim
Yamar suvın keçelim
Terngük suvın içelim
Yuvga yagi ovulsun

A. ŞİİRLER

(ÇEVİRİ VE AÇIKLAMA)

I. SAVAŞ ŞİİRLERİ :

I

Şaşkın kişi ayılsın
Yurda töre yayılsın
Kurtla kuzu güdülsün
Kaygı yine savulsun

Yurtta düzenli, barış içinde, kaygısız yaşamak
için uyanıp savaşalım :

Tan atınca yürüyelim
«Budhruç» un kanını istiyelim
«Basmıl»ların Beyini yakalım
Şimdi yiğitler toplansın

Şimti toplanıp şafakla Basmıl'lar üstüne yürü-
yelim, Beylerini yakarak Budhruç'un öcünü ala-
lım.

Gece ile göçelim
«Yamar» suyun geçelim
Kaynak suyın içelim
Yufka duşman ovulsun

Gecedan kalkıp Yamar ırmağını geçerek zayıf
düşmanı ezelim.

(Aslı)

Tegre alıp egrelim
Attın tüşüp yögrelim
Aslanlayu kökrelim
Küçi anın kevülsün

Kıkırıp atıg kemşelim
Kalkan süngün çumşalım
Kaynap yana yumşalım
Katgı yagı yuvılsın

II

Keldi manga Tat
Kuşka bolup et
Aydım emdi yat
Seni tiler us böri

Anıng ışın keçürdüm
Eşin yeme kaçırdım
Ölüm otın içürdüm
İçti bolup yüzi türü

(Çeviri ve açıklama)

Çep çevre çevirelim
Attan inip koşalım
Aslan gibi kükreyelim
Onun gücü gevşesin

Düşmanı çevirip aramıza alalım, yaya saldırıp
aslan gibi kükreyerek onun gücünü kıralım.

Çığırışıp atı sürelim
Kalkan — süngü vuruşalım
Kaynayıp coşarak yumşayalım
Katı düşman yumuşasın

Savaş nağralarıyla atılıp kalkanla, süngüyle ve
coşku ile vuruşalım. Bizim öfkemiz insin, sert
düşman yumuşasın.

II

Geldi bana «Tat»
Kuşa olup et
Dedim şimdi yat
Seni diler kerkes, kurt

Bana bir Uygur gâvuru geldi: Öldürüp leşini
kurda kuşa yem ettim

Onun işin bitirdim
Yoldaşını kaçırdım
Ölüm zehrin içirdim
İçti yüzü buruşarak

Onun yoldaşını kaçırıp, korkmasına acımadan,
kendisini öldürdüm.

(Aslı)

Körüp neçük kaçmadı
Yamar suvın keçmeding
Tavarıngı saçmadı
Yesün seni ar böri

III

Budhraç yeme kudurdu
Alpagutın adırdı
Süsin yana kadırdı
Kelyelimet irkeşür

Basmıl süsin komıttı
Borça kelip yamıttı
Arslan taba emitti
Korkup başı tezgünür

Oruçak alıp yermedi
Alımlıg körü armadı
Adaşlık üze turmadı
Kalın eren tirkeşür

(Çeviri ve açıklama)

Dedim: Görüp niçin kaçmadın
«Yamar» suyun geçmedin
Mallarını saçmadın
Al yesin seni sırtlan

Madem beni görünce kaçmadın, kurtulmalık da
vermedin, öyle ise sırtlana yem ol.

III

«Budhraç» yine kudurdu
Yiğitlerini ayırdı
Askerini döndürdü
Gelmek için toplaşır

Yabaka Beyi Budhraç yine kudurdu: Yenide:
dönüp üzerimize saldırarak.

«Basmıl» askerini coşturdu
Hepsi gelip toplandı
«Arslan»dan yana yöneldi
Korkup başı döner

Basmıl Beyi ile Arslan Bey'in savaşını anlatı-
yor.

Emaneti beğenmezlik etmedi
Alacaklıyı görüp arlanmadı
Arkadaşlık üzere durmadı
Kalabalık adamlar toplaşır

Emanetin, borcunun üstüne yattı. Dostluğa iha-
net etti. Bir de utanmadan üzerimize geliyor.

(Aslı)

Usıtgan kuyaş kapsadı
Umunçluğ adaş yaysadı
Ertiş suvın keçsedı
Budun anın ürküşür

Kelse abang terkenim
Edilgemet Türkünüm
Yadhılmağay terkinim
Emdi çeriğ çerğüşür

Yandı erinç oğrağı
Keldi berü tıgrağı
Özi kuyı oğrağı
Alplar kamiğ tirkeşür

Ertiş suvı Yemegi
Sıtgap tutar bilegi
Kürmet anıng yüregi
Kelgelimet irküşür

(Çeviri ve açıklama)

Susatan güneş kapladı
Umulan adaş kıskandı
«İrtiş» suyun geçem dedi
Ulus ondan ürküşür

Ummadığımız adam, ummadığımız zaman üstü-
müze yürüyor. Ulus ürküntüye kapıldı.

Gelse eğer tarkanım
İyileşir yuvam, oymağım
Dağılmaz derneğim, topluluğum
Şimdi asker saf saf olur

Başımız (bey) çıkıp gelse bu terslikler düzelir,
halk derlenir toplanır, asker de savaşa hazır
olur.

Belki vaz geçti kurduğundan
Geldi yakışıklı elçisi
Kendi dere uğrağında
Yiğitler hep toplasır

Belki kararını değiştirdi de elçi gönderdi, Ken-
disi dereye, yiğitler savaş için tplanıyor.

İrtiş Suyu Yemek'i
Sıvadılar bileği
Pektir onun yüreği
Gelmek için toplasır

Kıpçak'ların «Yemek» boyu, üzerimize gelmek
için hazırlanıyor.

(Aslı)

Bıçkas bitik kılurlar
And key yeme berirler
Handın basat tilerler
Basmıl, Çomal tirkeşür

IV

Öpkem kelip ogradın
Aslanlayı kökredim
Alplar başın togradım
Emdi meni kim tutar

Tokuş içre urıştım
Uluğ birle karıştım
Tüküz atın yarıştım
Aydım: «Emdi al, Utar!»

Başı aning alıktı
Kanı yozup turuktı
Balığ bolup tagıktı
Emdi anı kim yeter

(Çeviri ve açıklama)

Anlaşma bitiği yazıyorlar
Sağlam yemin veriyorlar
Handan yardım diliyorlar
Basmıl'lar, Çomal'lar toplanıyor

Barış oluyor, Basmıl ve Çomal boyları toplanı-

IV

Öfkem gelip fırladım
Aslan gibi kükredim
Alplar başın doğradım
Şimdi beni kim tutar

**Öfkeyle dışarı uğradım, Aslan gibi küreyerek
nağralar attım, yiğitlerin başını doğradım. Şim-
di beni kim tutar ?**

Tokuş içre vuruştum
Büyüklerle karıştım
Sakar atla yarıştım
Dedim: «Şimdi al, Utar!»

**Savaşta vuruşarak büyükler arasına karıştım,
hızla koşup «Utar» adlı kişiye yetiştim ve onu
okladım.**

Yarası onun azdı
Kanı şorlayıp durdu
Yaralanıp dağa çıktı
Şimdi ona kim yeter

**Yaralı, yaralı öyle bir hızla dağa çıktı ki ar-
kasından yetişilmezdi.**

(Aslı)

Kürvü çuvaç kuruldu
Tuğum tikip urıldı
Süsi otın orıldı
Kançuk kaçır oltutar

Emdi udhın udhandı
Kidın telim ökindi
El bulgalı igendi
Andağ eri kim utar

Tapdu manga ilindi
Emgek körüp ulındı
Kılmışınga ilendi
Tutgun bolup ol katar

Keldi berü artıru
Berdi elin arturu
Munda kalıp oturu
Bükri bolup ün büter

(Çeviri ve açıklama)

Otağ çadırı kuruldu
Tuğum dikip kös vuruldu
Askeri otça biçildi
Nere kaçarsa o tutar

Bir kez kavga kuruldu, onun askerleri de kırıldı, o nereye kaçabilir? O, onu tutar.

Şimdi uykusundan uyandı
Sonra bin pişman oldu
Barış olacağına çekindi
Onun gibi adamı kim «ütebilir»

Aklı başına geldi, savaştığına pişman oldu. Barış olurken de tedbirli davrandı. Öylesini bu kumarda kim yenebilir?

«Tapdu» (?) manga tutsak oldu
Zahmet görüp sıkıldı
Yaptığına ilendi
Tutsak olup sıkılır

Sonunda tutsak oldu. Yaptıkları için kendine ileniyor ama, ne fayda şimdi sıkılıyor.

Geldi bir çalımla ki,
İlini üste verdi
Burda kalıp oturur
Bel bükük, sesi kısık

İlimizi almağa yüksekten atarak geldi, kendi ilini bize armağan etti. Şimdi yanımızda tutsak.

(Aslı)

Eren ariğ örpeşür
Öçin kekin irteşür
Sakal tutup tartışur
Köksi ara ot tüter

Alplar ariğ alkışur
Küç bir kılup arkaşur
Birbir üze alkaşur
Edhgermedhip ok atar

Alp ereni udhurdım
Boynın anıng kadhırdım
Altın kümüş yudhurdım
Süsi kalın kim öter

Kanı akıp yuşuldı
Kabı kaniğ teşildi
Ölüğ bile koşuldı
Toğmuş günü uş batar

(Çeviri ve açıklama)

Adamlar yaman kabarıyor
Öcünü, hıncını istiyorlar
Sakallarından tutup sallıyorlar
Göğüslerinde ök ateşi tütüyor

Birbirlerine yaman girdiler.

Yiğitler yaman döğüşüyorlar
Güç birliği edip arka veriyorlar
Birbirlerini öğüyorlar
Düşünmeden ok atıyorlar

Savaş kıştı. Yiğitler tam bir dayanışma içinde.

Yiğit erleri seçtim
Boynun onun büktürdüm
Altın gümüş ganimet aldım
Askeri kalabalık kim geçer

Yiğitlerini yendim. Altın gümüş toplamaya başladım. Kalabalık askerin altınını toplamakla bitmiyor. Vaz da geçilmez.

Kanı akıp dondu
Kabı bütün deşildi
Ölü ile birleşti
Doğmuş güneşi batıyor

Bedeni delik deşik oldu, ölmek üzere. İşte ölüyor.

(Aslı)

Tını yeme üçükti
Eri atı içikti
İşı takı çülikti
Sözün anıng kim tutar

İşı anıng artaşup
Ograk bile örtesip
Boynun alıp kadhırışıp
Tutgun alıp kul satar

Küci tengi tokuştı
Oguş konum okuştı
Çerig taba yakıştı
Bizge kelip öç öter

Tıgraklanıp segirtti
Evin atın yügirtti
Bizni kamıg angıttı
Andağ süge kim yeter

(Çeviri ve açıklama)

Sesi yine kısıldı
Adamı, atı alındı
İşi dahi bozuldu
Sözün onun kim tutar

O, yenildi artık. Kimseye söz geçiremez

İşi onun bozulup
Oymak ile birleşip
Boynunu alıp bükerek
Tutsak alır köle satar

Tutsağın işi bozuldu. Oymaklarla birleşip korku saldılar. Onlara boyun büktürdüler. İşte tutsak alıyor, köle gibi satıyor.

Var gücüyle vuruştı
Tüm oymağı çağırdı
Asker iyice yaklaştı
Bize gelip öc istiyor

Var gücüyle vuruşup oymağa da haber etti. Asker iyice yaklaştı. Öcünü bizden almak istiyor.

Yiğitlenip seğırtti
Erini, atını koşturdu
Bizi bütün şaşırttı
Onca askere kim yeter

Böyle bir savaşta, bu askere kim dayanır? Güç mü yeter?

(Aslı)

V

Eren alrı okuştılar
Kıngır közün bakıştılar
Kamuğ tolmun tokuştılar
Kılıç kına küçin sıgdr

Idhu berüp boşuttum
Tavar yoluğ taşuttum
Eren essin aşuttum
Yükün barça özi çağdı

Begim özin ogurladı
Yarağ bilip ogurladı
Uluğ Tengri ağırladı
Anın kutkı türü togdı

Tangut süsin üşikledi
Kişi ışın elikledi
Erin atın belikledi
Bulun bolup başı tıgdr

(Çeviri ve açıklama)

V

Erler yiğiti birbirini çağırdr
Kızgın gözle yan yan bakıştılar
Tüm silâhlarla vuruştular
Kılıç kına gücin sıgdr

Yiğitlei birbirini vuruşmaya çağırıp kıyasıya
çarpıştılar. Kılıçlar kınlarına güç belâ girdi.

Özgürlük verip bıraktım
Mal bulsun diye dışarı saldım
Adamların ayıbını kapattım
Yükünü tüm kendi sardı

Tutsağını kurtulmalık bulup getirsin diye ser-
best bıraktım. Kimse ona yardım etmedi. Kendi
yükünü kendi çekti.

Beyim kendini gizledi
Silâh bilip fırsat gözledi
Ulu Tanrı ağırladı
Onun kutu, devleti yüceldi

Tangut Beyi, askerden saklandı, fırsat kolladı.
Sonra muradına erdi.

Üşümüş, Tangut askerini bastı
O kişilerin işlerini alaya aldı
Askerini atını armağan kıldı
Tutsak olup baş eğdi

Tangut askerlerini üşümüşken bastırıp yendi.
Beyini de tutsak aldı.

(Aslı)

Özin ögnüp urıldadı
Yırak yerig karıldadı
Atıg kemşip urıldadı
Ufut bolup tüpü ağdı

Telim başlar yuvaldımat
Yagı andın yavaldımat
Küçi anıng keveldimet
Kılıç kınka küçin sıgdı

Abang kalsam udhu barıp
Tutar erdim süsin tarıp
Bulun kılıp başı yarıp
Buluğ barça manga yıgdı

Aga büktir üze yordım
Barıp yakık kıya kördim
Anı bilip takı bardım
Tükel yagı töri togdı

(Çeviri ve açıklama)

Öğünmekte ileri gitti
Irak yeri arşınladı
Atını sürüp haykırdı
Mahcup olup tepeyi aştı
Yüksekten atarak saldırdı, ama sonunda mah-
cup düşüp kaçtı.

Pek çok başlar yuvarlandı
Düşman ondan yavaşladı
Gücü onun gevşedi de
Kılıç kına gücün sıgdı

Düşman zayıf düştü de vuruşma güçlkle bitti.

Dilesem ardından varıp
Tutardım askerini bozup
Tutsak edip başını yarardım
Nesi varsa tüm bana yıgdı

Dileseydim, yakalar, tutsak ederdim Fakat
bütün malını bana verip kurtuldu.

Sarp yamaçlarda yürüdüm
Yakın varıp karaltı gördüm
Onu tanıdım da vardım
Tüm düşman tozu yükseldi

Dağda yürürken bir karaltı gördüm, yakınına
varınca hemen tanıdım : Düşmanın tozu yük-
seliyordu.

(Aslı)

Kudhı kığıp oğuş terdim
Yağı karı kiriş kurdum
Tokuş içre uruş berdim
Eren körüp başı tıgdi

Eren idhup söke turdı
Başı boynun söke turdı
Ufut bolup бүке turdı
Uhdu kama tiben tiğdi

Katun Sini çoğıladı
Tengüt Begin yağıladı
Kanı akıp jagıladı
Boyun suvın kızıl sagdı

Tengüt Hanı yubıladı
Ölüm birle tüpiledi
Kadhaşları tabaladı
Ölüm körüp yüzü agdı

(Çeviri ve açıklama)

Aşağı çığırıp boyu derdim
Düşmana karşı kiriş kurdum
Tokuş içinde vuruş verdim
Erler görüp başını eğdi

**Oymağı toplayıp, kırımı kurdum. Savaştım,
düşmana baş eğdirdim.**

Adam salıp dizüstü geldi
Başına boynuna söğdü
Mahcup olup бүкүldü durdu
Kovalama diye boynunu бүktü
**Yenilince edebiyatla durmasını bildi, alçaktan al-
dı, yalvardı.**

«Katun - Sini» halkı çığırtı
Tengüt Beyini düşman bildi
Kanı akıp çağıldadı
Boyun suyunu kızıl sağdı

**Tengüt - Katunsini halkları savaştı. Kanları ça-
ğıl çağıl aktı. Boyunlarından su gibi kan aktı.**

Tengüt Hanı hile yaptı
Ölüm ile tepesine indirdi
Yakınları hep kınadı
Ölüm görüp bozuldu

**Tengüt Hanı, hile ile Katunsini Hanımı yendi.
Yenileni en yakınları ayıpladı. Ölümü görünce
rengi uçtu.**

(Aslı)

Evin barkın satıgsadı
Yolug berip yarıgsadı
Tirig erse turugsadı
Angar sakınç küni togdı

Yagı begdin udhukladı
Körüp süni adhıklandı
Ölüm anı konukladı
Ağız içre agu sağdı

Anı yetip süngüledi
Başın yandhru yangıladı
Eren bayup müngiledi
Anıng alpin kara boğdı

VI

Beçkem urup atlaka
Uygur'daki Tatlaka
Ugru yavuz itlaka
Kuşlar gibi uçtımız

(Çeviri ve açıklama)

Evim barkım satam dedi
Fidye verem yargılanam istedi
Sağ kalıp yaşıyam dedi
Ona sakınacak günler doğdu

Kurtulmalık verip kurtulmak ve sağ kalmak istedi. Fakat ona kaygılı günler başladı.

Düşman beyden uyukladı
Görüp askeri şaşaladı
Ölüm onu konukladı
Ağzının içine ağı sağdı

**Düşman, beye güvenip uyukladı. Askerin bas-
kımına uğrayıp öldürüldüler.**

Onu yetip süngüledi
Yarasını **yeniledi**
Erler zenginleşip ganimetlendi
Yiğitlerini kırıp boğdu

**Savaşta yendi: Askerlerini kırdı. Kendileri ga-
nimetle zenginleştiler.**

VI

Belge vurup atlara
Uygur'daki Tatlara
Hırsız, kötü itlere
Kuşlar gibi uçtuk
**Uygur gâvurlarının, o hırsız itlerin üzerine at-
lanıp kuşlar gibi uçtuk**

(Aslı)

Kudhruk katıĝ tğdümüz
Tengriĝ öküş öĝdümüz
Kemşip atıĝ tegdimiz
Aldap yana kaçtımız

Tünle bile bastımız
Tengme yangak pustımız
Kesmelerin kestimiz
Mınglak erin bıçtımız

Kelngizleyü aktımız
Kendler üze çıktımız
Furkan evin yıktınız
Burkan üze sıçtımız

Agdı kızıl bayrak
Togdı kara toprak
Yetşü kelip Ograk
Tokşip anın keçtimiz

(Çeviri ve açıklama)

Kuyruk sıkı düğümlidik
Tanrıyı çok çok öĝdük
Gemleyi o atı üzengiledik
Aldatmak için kaçtık.

İlkin bir aldatmaca yaptık.

Geceyle birlik bastık
Her yandan pusı kurduk
Perçemlerini kestik
«Mınglak» adamlarını bıçtık.

Gece basıp pusı kurduk. Saçlarını kestik. Mıng-
lak ilinin halkını bıçtık.

Seller gibi aktık
Kentler üstüne çıktık
Mabetlerini yıktık
Putlar üstüne sıçtık

Kentlerini alıp tapınaklarını yıktık, putların
üstüne sıçtık. (Bu, müslümanlarda töredir.)

Yükseldi kızıl bayrak
Havalandı kara toprak
Yetişip geldi Ograk
Savaşıp ondan geciktik

Ograk'lar yetişti, savaşığımız için geç kaldık.

(Aslı)

Kimi içre öldürüp
İla suvın keçtimiz
Uygur taba başlanıp
Mınglak elin açtımız

DÖRTLÜKLER

Sü keldi yer yapa
Karar kar...
Kaçtı angar «Alp Aya»
Ufut bolup ol yaşar

Uhdım barıp sangdadı
Tegre durup angdıda
Saçın kıra mengdedi
Arzulayu er avar

Mening bile kengeşdi
Bilgi manga tengeşdi
Eren bile süngüşdi
Alplar başın ol yuvar

(Çeviri ve açıklama)

Gemi içinde oturup
«İla Suyu»nu geçtik
Uygur'dan yana yönelip
«Mınglak» ilini açtık

İla'yı gemi ile geçip Uygurdan yana yöneldik.
Mınglak ilini açtık.

DÖRTLÜKLER

Asker geldi atnın tozuyla
Karlı dağ ufku örtüldü
Kaçtı ona «Alp Aya»
Mahcup olup gizleniyor

Kalabalık askerlerin katıldığı savaşta «Alp
Aya» adlı kişi yenilip küçük düştü.

Arkasından varıp kovaladı
Çevresini kuşattı
Saçını yolup dağıttı
Çakal gibi adam avlar

Savaşta bir yiğidin bir adamı nasıl yakaladığı
anlatılıyor.

Benim ile danıştı
Aklı bana denkleşti
Yiğitlerle çarpıştı
Alpların başını yuvarlıyor

Akıllıca döğüşüp baş kesiyor.

(Aslı)

BEYİTLER

Utru turup yağdı angar kiş okı çığılvar
Aydım: «Aşığ kılgu emes sen takı yalvar».

Yaşnat kılıç başını üze kakgıl yara
Bıclıp aning boynı takı kalkan tura

Öngdün nelek yalvarmadıng, kaç kata ber-
ding tavar
Tolumlung bolup katındıng, kanıng emdi
yer suvar

Korkma angar otru turup tegre yere
Kapsa aning alpagutın andan yara

(Çeviri ve açıklama)

BEYİTLER

Karşıda durup yağdı ona sadaktan «çığıl-
var» oku (küçük ok)
Dedim: «Fayda vermez sen daha yalvarsan
da.»

Parlat kılıcı, başının üstünde oy yara
Bıçilsin onun boynu dahi kalkan ve tura

İlkin neden yalvarmadın? Kaç kez verdin
mal, vergi?
Silâhlanıp hem serteldin. Kanın şimdi yeri
sular.

Korkma ondan, karşı durup çevre yere
Kuşat onun yiğitlerini, ondan uzaklaştır.

(Aslı)

II. AV — EĞLENCE ŞİİRLERİ

1

Kara tünüş geçirsedim
Ağır unı uçursadım
Yetikenig kaçursadım
Sakış içre künüm toğdı

Keçe turup yorur erdim
Kara kızıl böri kördüm
Katiğ yanı kura kördüm
Kaya körüp baku ağdı

Üdhü barıp öküş evdim
Telim yorıp küçi kevdim
Atım birle tegü evdim
Meni körüp yini ağdı

İtim tutup kudhı çaldı
Aning tüşin kıra yoldı
Başını alıp kudhı saldı
Boğuz alıp tükel boğdı

(Çeviri ve açıklama)

II. AV — EĞLENCE ŞİİRLERİ

1

Kara gece geçse dedim
Ağır uyku uça dedim
«Yedigen»i kaç kez saydım
Saymaktayken güneş doğdu

Dağda sabahı dar ettim, «yedigen» (gedi kardeşler) yıldızlarını saya saya bekledim.

Gece kalkıp yürür idim
Kara kızıl bir kurt gördüm
Sert yayımı hemen kurdum
Beni görüp yokuşa ağdı

Kurdu vurmak için yayımı kurdum, görünce yokuşa tırmandı.

Ardınca varıp çok evdim
Çok yorup gücünü kurdum
Atımla yetişmeye çabaladım
Beni görüp tüyleri kabardı

Kovalarken sabırsızlanıyordum. Onu iyice yordum. Yakalamak üzere iken beni görünce çok korktu.

İtim tutup yere çaldı
Onun tüyünü kırıp yoldu
Başını alıp yere saldı
Boğazını alıp tümünden boğdu

Köpeğim yakalayıp boğdu.

Sakine, kudhı gizleyü
(Aslı)

II

Ivrık başı kazlayu
Sağrak tolu közleyü
Sakinç, kudhı gizleyü
Tün kün bile sevnelim

Ottuz içip kıkralım
Yokar kopup sekrelim
Arslanlayu kökrelim
Kaçtı sakınç sevnelim

Yiğitleri ıslatu
Yıgaç yemiş ırgatu
Kolan keyik avlatu
Bedhrem kılıp avnalım

Tosun münüp segirtsün
Esizliğin amurtsun
İtka keyik kaytarsun
Tutmuş sanı umnalım

(Çeviri ve açıklama)

İbrik başı kaz gibi
Kadeh dolu göz gibi
Sıkıntıyı kuyuya gizleyip
Gündüz gece sevinelim

Sürahiler, kadehler içmeye hazır. Sıkıntıların
unutalım. İçelim, hep sevinelim.

Üç kez içip haykıralım
Yukarı kopup zıplayalım
Aslan gibi kükreyelim
Kaçtı kaygı sevinelim

İçelim, haykıralım, kükreyelim koşup zıplaya-
lım. Sıkıntı, kaygı kalır mı? Sevinelim.

Yiğitleri işe koşup
Ağaç, yemiş toplatarak
Kolan, geyik avlatarak
Bayram edip avunalım

Gençler, çalışsın, yemiş toplansın, av avlasın.
Biz de ayram edip avunalım.

Taya binip koşursun
Huysuzluğunu yatıştırın
İti geyiğe saldırtın
Tutmuş sanıp umutlanalım

Haşarı tayla geyik avına çıksın, Bizde avlar,
etini yeriz diye umalım.

(Aslı)

Çağrı berip kuşlatu
Taygan ıdhip tışlatu
Tilkü tonguz taşlatu
Erdem bile öğlelim

Köğler kamığ tüzüldi
Ivrık, idhiş tizildi
Sensiz özüm özeldi
Kelgil amul oynalım

BEYİT

Çağrı alıp arkun münüp arkar yeter
Avlar keyik, taygan ıthıp tilkü tutar

(Çeviri ve açıklama)

Doğan verip kuşlatarak
Tazı salıp dişleterek
Tilki ,domuz taşlatarak
Erdem ile öğünelim

Avlanalım, erdem ile öğünelim.

Şiirler tüm düzüldü
İbrik, kadeh dizildi
Sensiz özüm özledi
Gel ağırdan oynayalım

İşte şiirler, sürahiler, kadehler Bir sen yok-
sun Seni nasıl özledim. Gel yavaştan sevişip
oynaşalım.

BEYİT

Doğan alıp, küheylâna binip dağ keçisine
yetişir
Geyik avlar, tazı salıp tilki tutar.

III. DOĞA ve BAHAR
TASVİRLERİ

Kış yay bile tokuştu
Kırgın közün bakıştı
Tutuşgalı yakıştı
Utgalımat ogroşur

Senden kaçar sundılaç
Mende tiner kargılaç
Tatlığ öter sandulaç
Erkek tişi uçruşur

Kaklar kamığ kölerdi
Taglar başı ilerdi
Ajun tını yılırdı
Tütü çeçek çerkeşür

Kar buz kamığ erüşdi
Taglar supı akışdı
Kökşin bulut örüşdi
Kayguk bolup egrişür

III. DOĞA VE BAHAR
TASVİRLERİ

Kış yaz ile tokuştu
Kızgın, yan yan bakıştı
Tutuşmaya yaklaştı
Birbirlerini ütmeye uğsaşıyorlar
Kışla yaz iki öfkeli Pehlivan gibi oıtaya çıkıp
kapışıyorlar

Senden kaçar «Yund kuşu»
Bende dinlenir kırlangıç
Tatlı öter bülbül
Erkek dişi uçuşur

Bu güzel tuşlar sende olmaz, bende olur. (Yaz,
kışa söylüyor.)

Çukurlar tüm göleklendi
Dünyanın soluğu ısındı
Dağ başları göründü
Türlü çiçek sıralanır

Bahar geldi, hava ısındı, sular çoğaldı, doğa
güzelleşti.

Kar, buz tüm eridiler
Dağların suyu aktı
Gökçe bulut belirdi
Kayık olup dolanır
Sular akıyor, bulut gökte kayık gibi dolaşiyor.
ladılar.

(Aslı)

Kolan tükel komuttı
Arkar sukak yumuttı
Yaylağ taba emitti
Tizik turup segrişür

Tümen çeçek tizildi
Bükünden ol yazıldı
Öküş yatıp üzeldi
Yerde kapa adhrışur

Yaşın atıp yaşnadı
Tuman turup tuşnadı
Adhgır kısır kişnedi
Ögür alıp okraşur

Ay kopup evlenüp
Ak bulut örlenüp
Birbir üze öklünüp
Saçlup suvı engreşür

(Çeviri ve açıklama)

Kulanlar bütün coştı
Geyik, sığın toplandı
Yayladan yana yöneldi
Saf saf durup seğırtirler

Taylar ve av hayvanları canlanıp yaylalara çıkmaya başladı.

Binbir çiçek dizildi
Tomurcuğundan yayıldı
Çok yatmaktan sıkıldı
Yerden bitip ayrışır

Kıştan sıkılan çiçekler, açılıp yayılmaya başladı.

Şimşek, yıldırım çaktı
Sis - pus kalkıp karşılaştı
Aygır kısırak kişnedi
Ögür alıp kişneşir

Her şey eşini yanına aldı. Aygır da kısığını alıp birlikte kişniyorlar.

Ay çıkıp «ev»lenir
Ak bulut belirip
Birbirinin üstüne yığılır
Suyunu saçarak inilder

Ayın çevresinde ağıl gibi «hale, belirir. Bulutlar, yığılıp, gök gürültüsü ile yağmur salar.

(Aslı)

Balçık balık yogrulur
Çıgay yavuz yıgrulur
Evngikleri ogrulur
Odhuğuş bile evrişür

Yılkı yazın atlanur
Otlap anın etlenir
Begler semüz atlanur
Sevnüp ögür ısırşur

Yarattı yaşıl çeş
Savurdu ürüng kaş
Tizildi karakuş
Tün kün üze yürkenir

Tegme çeçek öküldi
Bukulanıp büküldi
Tügsin tügün tügüldi
Yargalımat yörkeşür

(Çeviri ve açıklama)

Balçık çamur yoğrulur
Yoksul, miskin büzülür
Parmakları kavuşmaz
Az ateşte ellerini döndürür.

Yaz kışı kötülüyor: «Sen pissin, neşesiz ve rahatsızsın» diyor.

Yılkı baharda at olur
Otlayarak etlenir
Beyler semiz ata biner
Sevinip öğürler birbirini ısırır

Yazın atlar, semiz ve canlı olur. İki öğür (aygır-
la kısarak) sevinip birbirlerini ısırır.

Yarattı yeşil «firûze»
Saçtı ak «kaş»
Dizildi «Karakuş»
Gündüz gece üzerine örtülür

Baharda gök değerli taşlarla süslü bir örtüye
benzer: Gök firûze»ye, yıldızlar «Beyaz yüzük
kaşına» benzer. «Müşteri yıldızı» bunlardan di-
zilir.

Her bir çiçek yığıldı
Tomurcuklanıp sarıldı
Köşeli düğüm gibi düğümlendi
Yarılıp birbirine girer

Çiçek filizlerinin ve tomurcuklarının birbirleri-
ne sarılışlarını tasvir ediyor.

(Aslı)

Tumluğ kelip kapsadı
Kutluğ yayığ tepsedi
Karlap ajun yapsadı
Et yin üşüp emrişür

Alın tüpü yaşardı
Urut otın yaşurdi
Kölning suvin küşerdi
Sıgır boka müngreşür

Yagmur yağıp saçıldı
Türlüğ çeçek suçuldi
Yinçü kabı açıldı
Çından yıpar yugruşur

Ol kar kamığ kışın iner
Aşlık tarığ anın öner
Yavlak yağı mende tınar
Sen keliben tepreşür

(Çeviri ve açıklama)

Soğuk gelip kapladı
Kutlu yazı kışkandı
Karlayıp dünyayı örttü
Beden karıncalanıp üşümekten
titreşir

Gene bahar kışı yeriyor.

Yamaç - tepe yeşillendi
Kuru otlar yeşerdi
Gölün suyu doldu
Sıgır boğa böğrüşür

Bahar geldi, doğa canlandı.

Yağmur yağıp saçıldı
Türlü çiçekler çıktı
İnci kabı açıldı
Sandal, misk yoğrulur

Yağmur yağınca sanki inci kutusu açıldı. Çiçek-
ler de misk gibi kokuyor. Sanki sandalla misk
birbiri ile yoğruluyor.

O kar tüm kışın iner
Aşlık, buğday onunla biter
Yavuz düşman bende dinlenir
Sen gelince depreşir

Kış, yaza: «Ben olmasam yemek, ekin olmaz.
Düşmanı ben dinlendiriyorum, sen harekete geçi-
riyorum» diyor.

(Aslı)

Keldi esin esnyü
Kadhka tükel esneyü
Kirdi budun kasnayu
Kara bulit kökreşir

Koydı bulit yağmurın
Kerip tutar ak torın
Kırka kodhdı ol karın
Akın akar engreşür

Kış yaygaru sövlenür
Er at mening yavrayur
İkler yeme savrıyur
Et yin takı bekrişür

Sende kopar çadhanlar
Kudhgu, singek, yılanlar
Dük ming kayu temenler
Kudhruk tikip yügrüşür

(Çeviri ve açıklama)

Geldi yel, eserek
Kar gibi tüm eşerek
Girdi budun titreşerek
Kara bulut kökreşir

Soğuk rüzgârın esmesini, bozuk bir havayı tasvir ediyor.

Koydu bulut yağmurunu
Gerip tutar ak ağını
Kıra kodu o karını
Sel akar inliyerek

Bulut, yağmurunu karını kırlara bıraktı. Gergin bir ağ gibi duruyor. Seller inliyerek akıyor.

Kış fısıltıyla söylenir :
Adam, at benimle sertleşir
Hastalar azalıyor
Et, ten dahi pekişir

Kış yaza: «İnsanlar ve hayvanlar bende daha sağlam olur» diyor.

Sende çıkar çıyanlar
Cibin, sinek, yılanlar
Kıvırıp binlerce iğnelerini
Kuyruk dikip yürüşür

Gene kış, yaza: «Bütün haşereler ve zehirli hayvanlar sen gelince ortaya çıkar» diyor.

(Aslı)

Ördi bulut ingraşu
Aktı akın müngreşü
Kaldı budun tanglaşu
Kökrer takı mangraşur

Koşngar teke şeşildi
Saglık sürüğ koşuldi
Sütler kamuğ yuşuldi
Oglak, kuzu yamraşur

Kızıl sarığ arkaşip
Yipkin yaşıl yipkeşip
Bir bir kerü yürkeşip
Yalnguk anı tanglaşur

Yay kış bile karıştı
Erdem ya'sın kuruştı
Çeriğ tutup küreşti
Ok atgalı örtüşür

(Çeviri ve açıklama)

Koptu bulut inliyerek
Aktı seller çağlıyarak
Kaldı budun şaşarak
Kükrer ve bağrışır

Yağmurlu, selli bir havanın tasviri.

Koçla teke seçildi
Sağmal sürü katıldı
Sütler bütün aktı
Oğlak kuzu karışır

Yazın koç, teke sürüden ayrılır. Sağılanlar bir arada olur. Sütler bol olur. Oğlak - kuzu birbirine girer.

Yaz, kış ile karşılaştı
Erdem yayını karşılıklı kurdular
Saf bağlayıp güreşti
Ok atınca az kalsın birbirini
öldürüyorlardı

Yazla kış'ın tutuşması (bak. bu bölümde: ilk dörtlük.)

Kızıl, sarı ardarda çıktı
Yeşil menekşe yüze çıktı
Birbirlerine yaslandılar
İnsan ona şaşıyor

Bahar çiçeklerinin renklerine ve birbirlerine karışmasına insan, şaşıyor.

(Aslı)

II

Yay karu ban er küzi
Aktı akın mundızı
Togdu yarık yulduzı
Tingle sözüm külgüsüz

Türlüğ çeçek yarıldı
Barçın yadhım kerildi
Uçmak yeri körüldi
Tumluğ yana kelgüsüz

Ugdi bulıt kökreyü
Yağmur tolu sekriyü
Kolık anı ügriyü
Kaça barur belgüsüz

Kurt kuş kamuğ tirildi
Erkek tışı terildi
Ögür alıp tarıldı
Yinka yana kirgüsüz

(Çeviri ve açıklama)

II

Yaz giderken kar suları
Aktı coşkun seller gibi
Doğdu şafak yıldızı
Dinle sözümü gülmeden

Birbiri ile ilgisiz, olmayacak şeyler söyleyip
sonra da «gülme» diyor. Aslında amacı güldür-
mek.

Türkü çiçek açıldı
İpek yaygı serildi
Cennet yeri görüldü
Kış gene gelmeyecek

Baharda doğa çok güzelleşti. Sanki kış bir da-
ha gelmiyecek.

Yükseldi bulut kükreyerek
Yağmur, dolu koşuyor
Onu hava sürüyor
Nere varır bellisiz

Bulut, gökte, yağmur-dolu saçarak sürükleni-
yor. Nereye gideceği belli değil.

Kurt kuş bütün dirildi
Erkek, dişi toplandı
Eşini alıp dağıldı
Artık inlerine girmezler

Baharda bütün hayvanlar, ortaya çıkıp, eşle-
rini alıp dağıldılar. Sanki bir daha inlerine gir-
meyecekler.

(Aslı)

DÖRTLÜKLER

I

Etil suvı aka turur
Kaya tübi kaka turur
Balık telim baka turur
Kölüng takı küşerir

Ikılaçım - erik boldı
Erik bolgu yeri kördi
Bulut örüp kök örtüldi
Tuman türüp tolı yağdı

Yügürdi kevel at
Çakıldı kızıl ot
Köyürdi arut ot
Saçrap anıng örtenür

(Çeviri ve açıklama)

DÖRTLÜKLER

I

«İtil» Suyu akar durur.
Kaya dibi kakar durur
Balık pek çok, bakar durur
Gölcük dahi taşıyor

İtil ırmağı, kayaların dibini kazarak akıyor.
İçinde çok balık var. Nerede ise gölcükler ta-
şacak.

Küheylanım yürük oldu
Yürük olmanın yeri gördü
Bulut çıkıp göğü örttü
Duman türeyip dolu yağdı

Dolu yağmaya başlayınca, atım «hızlı koşma-
nın yeridir» diye hızlandı.

Koştı soylu at
Çıktı kızıl ateş
Yandı kuru ot
Sıçrayıp onunla yanar

Soylu at koşarken çıkardığı kıvılcımlar, iki ya-
na sıçrayıp kuru otları tutuşturdu.

(Aslı)

BEYİTLER

Tutçı yagar bulutı altın tamar arığ
Aksa anıng akını kandı mening kaniğ

Tamga suvı taşra çıkıp tagığ öter
Artuğları tegre önüp tizgin yeter

Yaruk yıldız togar da udhnu kelip bakar-
men
Satulayı sayraşıp tatlığ ünin kuş öter

Korday, kugu anda uçup yumgın öter
Kuzgun, yangan sayrap anın üni büter

(Çeviri ve açıklama)

BEYİTLER

Durmaz yağar bulutu, som altınlar damlar
Aksa onun seli, ben sevince kanarım.

«Tamga» (iskele) suyunun bir kolu dışarı
çıkıp dağı geçer.
Ardıçları çepçevre bitip dizgin gibi yetişir.

Parlak yıldız doğunca uyanıp gelir bakarım
Gevezece şakıyıp tatlı sesle kuş öter.

Ördek kuğu orada uçup toplanarak öter
Kuzgun ile karganın bağırmaktan sesi kıs-
ılır.

(Aslı)

IV. AŞK ŞİİRLERİ :

I

Avlap meni koymangız
Ayık ayıp kaymangız
Akar közüm uş tengiz
Tegre yüre kuş uçar

Yıglap adhu artadım
Bağrım başın kartadım
Kaçmış kutuğ irtedim
Yağmur kibi kan saçar

Yüknüp manga imledi
Közüm yaşın yamladı
Bağrım başın emledi
Elkin bolup ol keçer

Bulnar mini ulaç köz
Kara mengiz kızıl yüz
Andın tamar tükel tüz
Bulnap yana ol kaçır

(Çeviri ve açıklama)

IV. AŞK ŞİİRLERİ

I

Avlayıp beni koymayınız
Söz verip de caymayınız
Akar gözüm deniz gibi
Çevresinde kuş uçar

Sevgilisine: «Beni avladım, bırakıp gitme» di-
ye yalvarıyor.

Ağlayıp ardından bozuldum
Bağrımın yarasını deştim
Kaçan mutluluğu aradım
Yağmur gibi kan saçar

Ayrılığı beni yaraladı. Kaçırdığım mutluluğu
arıyarak, gözlerimden yağmur gibi yaş yerine
kan saçıyorum.

Başıyla bana işmar etti
Gözümün yaşını sildi
Bağrımın yarasını ilaçladı
Yolcu gibi konuk olup geçti gitti.

Bir işareti ile göz yaşlarımı dindirdi, yaraları-
mı iyileştirdi. Fakat pek kısa sürdü.

Kul eder beni baygın göz
Kara beniz kızıl yüz
Ondan damla tüm güzellik
Sonra bırakıp kaçır

O baygın gözlü, esmer, kırmızı yanaklı güzelda
hiç vefa yok.

(Aslı)

II

Aydım ona: «sevük
Bizni taba ne elük
Keçting yazı kerik
Kırlar edhiz, dedük»

Aydı sening udhu
Emgen telim udhı
Yumşar katığ ödhü
Könglü msanğa yügrük

III

Üdhik mini komıttı
Sakınç manga yumuttu.
Könglüm angar emitti
Yüzüm mening sarganur

Könglüm angar kaynayu
İçtin angar oynayu
Keldi manga boynayu
Oynap meni argarur

(Çeviri ve açıklama)

II

Dedim ona: «Sevgili
Bizim yana nasıl geldin?
Nasıl geçtin geniş lavayı,
Büyük, yüksek kırları?»

Uzaklardaki sevgilinin hayaline söylüyor.

Dedi: «Senin arkanda,
Eziyet, sıkıntı çoktu.
Yumşar katı dağlar.
Gönlüm sana koşmakta»

Sevgilinin hayali: «Bu sevginin eziyetine engel
mi dayanır? Sert dağlar bile yumuşayıp yol ve-
rir» diyor.

III

Sevda beni coşturdu
Eziyet bana üşüştü
Gönlüm ona yöneldi
Yüzüm benim sararır

Aşk coşkusu ve sıkıntıları ile sararıp soluyo-
rum.

Gönlüm ona kaynıyor
İçerde onunla oynuyorum
Geldi bana çalım satarak
Oynayıp beni yorar

Sevgili odaya girdi, içerde sevişip oynastık.
Cilve ile oynayıp sevişmekte beni yordu.

(Aslı)

Bardı közüm yaruku
Aldı özüm kamıkı
Kanda erinç kanıkı
Emdi udhın udhgarur

Yalvın anıng közi
Yelkin anıng özi
Tolun ayın yüzi
Yardı mening yürek

DÖRTLÜKLER :

İkledi mening adhak
Körmedhip ogri tuzak
İkledim andın uzak
Emlegil emdi tuzak

Kizlep tutar sevüklük
Adhrış küni belgürer
Başlıg közüg yapsama
Yaşı anıng savrukar

(Çeviri ve açıklama)

Gitti gözümün ışığı
Aldı canımı birlikte
Nerde dileğine kanmış
Şimdi uykudan uyarır

Gözbebeğim, giderken canımı da birlikte götürdü. Şimdi o nerededir? Uykularımı kaçırdı.

Büyülü onun gözü
Konuktur onun özü
Ayın on dördü yüzü
Yardı benim yüreğimi

Onun gözleri büyüdü, yüzü dolunay... Fakat kendisi bırakıp gidecek. Yüreğimi parçaladı.

DÖRTLÜKLER :

Avlandı benim ayak
Görmeyip gizli tuzak
Hastalandım ondan uzak
İlâçla şimdi sevgili gel

Bilmeden tuzığma düşüp yaralandım. Sevgili, gel şimdi yaramı emle.

Gizleyip turar sevgiyi
Ayrılık günü belirir
Yaralı gözünü kapatma
Yaşı onun fışkırır

Nasıl yaralı göz, yaşını saklıyamazsa, gizlenen sevgi de ayrılık günü belli olur.

(Aslı)

Üdhik meni küçeyür
Tün kün turup yıglayu
Kördü közüm tavraku
Yurtı kalıp ağlayu

Bering manga sözkiye
Mengliğ kara tuz kıya
Yalvın tutar közkiye
Mungum mening bilinge

Berdim sanga kalıng
Emdi munı alıng
Emgek mening bilıng
Ugrar tüngür bargalı

Kaygaşup yatsa anıng yüzinge
Alsıkar ökin anıng sözinge
Ming kişi yolugı bolup özinge
Bergeler ödhing anıng közinge

(Çeviri ve açıklama)

Aşk bana zulmediyor
Gece gündüz durup ağlıyorum
Gördü gözüm davrandığını
Yurdu kalıp boşalıyor

Onun gittiğini, yurdunun boş kaldığını gördüm. Durmadan ağlıyorum. Bu aşk bir zulüm.

Verin bana bir sözceğiz,
Benli esmer, tatlı yüzlü!
Ey gözleri büyüleyici!
Bunalımımı benim bilesin.

Ey tatlı sevgili, bana bir küçük söz ver de, bu bunalımdan kurtar beni!

Verdim sana kalın
Şimdi bunu alın
Zahmetimi benim bilin
Dünür kaçmak üzeredir

Dünür geldim. Çok nazlanmayın. Başlığı (kalın) alın. Fazla naz dünürü kaçıtır.

Koynuna girip baksa yüzüne
Aldırır aklını onun sözüne
Bin kişi kurban olur özüne
Verirler canını onun gözüne

Bir kez onu görüp, onunla yatan, onun şarkılarını dinliyen, artık onun aşkımdan kurtulamaz.

(Aslı)

BEYİTLER

Avlalur özüm anıng tuzunga
Emlelür közüm anıng tozunga

Kim ayıp: «ıştir kulak»
Ay evi, artuç butak...

Ardı seni kız, bodı anıng tal
Yaylır anıng artuçı, burnu takı
kıval

Atgalır oknı azak
Tegmedi bu sav uşak

Ödhik otı turup
Öpke yürek kagrulur

(Çeviri ve açıklama)

BEYİTLER

Avlanır özüm onun güzelliğine
Emlenir gözüm onun tozuna

Gözlerim ağlamaktan hastalanınca, onun aya-
ğının tozu ilâcı oluyor.

Kim demiş -böyle bir güzel- işitil-
miştir?
Onun yüzü ay halesi, boyu ardıc
dalı..

Cariyeyi öğüyor.

Sevişmekten yordu seni kız, boyu
onun dal gibi
Salınır onun ardıc boyu, burnu bi-
çimli, düzgün..

Atar oku azgın avrat
Değmedi bu kovlayıcı söz

(Azgın, oynak karı gizli ok atar gibi bir kov-
lama sözü attı ama, bana değmedi.)

Aşk ateşi tutuşunca
Ciğer, yürek kavrulur.

(Aslı)

Köngli köyüp, kanı kurıp, ağzı açıp, katgarur
Sızgurgalır üdhikler, essiz yüzi burkurar

Oğrağım kendü yırak
Bulnadı meni karak

Yelkin bolup bardukı, könglüm angar bay-
layu
Kaldım erinç kadhguda, ışım udhı yıglayu

V. SAGULAR (AĞITLAR) :

Alp Er Tonga öldi mü
Isız ajun kaldı mu
Ödhlek öçin aldı mu
Emdi yürek yırtulur

Ödhlek kamuğ küfredi
Erdem arığ sevredi
Yunçık yavuz tuvradı
Erdem begi çertilür

(Çeviri ve açıklama)

Gönlü yanıp, kanı kuruyup, ağzı
açık gülmekten katılır.
Aşk coşkusu solup sarartır, yüzü-
nü buruşturur.

(Dışından güler ya içi perişan)

Uğrağım kendi ırak
Tutsak etti beni gözü

(Gideceğim yer çok uzakken onun gözlerine tut-
sak olup yolumdan kaldım.)

Konuk olup gitti de gönlümü ona
bağladım
Kaldım artık kaygıda, ışım ardın-
dan ağlamaktır.

V. SAGULAR (AĞITLAR) :

Alp Er Tonga öldü mü
Kahbe dünya kaldı mı
Felek öcün aldı mı
Şimdi yürek yırtılır

Büyük hakan Afrasyap öldükten sonra dünya
kalmış neye yarar? Felek böylece öcünü al-
dığından yürek parçalanıyor.

Zaman tümünden gevşedi
Erdem değerden düştü
Düşkün, kötü davrandı
«Erdem Beyi» yok edilir

O erdemli hakani yok ettikten sonra bu zaman
da erdem'den, disiplinli yönetimden söz mü edi-
lir. Meydan düşkünlere, kötülere kaldı.

(Aslı)

Ögreyüki mundağ ok
Munda adhım tegdeğ ok
Atsa ajun uğrap ok
Taglar başı kertilür

Ulşıp eren börleyü
Yırtıp yaka urlayu
Sıkırp üni yurlayu
Sıgtap közi örtülür

Könglüm için örtedi
Yetmiş yaşığ kartadı
Keçmiş üdhük irtedi
Tün kün keçip irtelür

(Çeviri ve açıklama)

Budur gerçek âdeti
Bundan ayrı neden şu
Atsa dünya okunu
Dağlar başı kertilir

Ölüm, dünyanın yasasıdır. Fakat Alp Er
Tunga'yı öldürmesinde feleğin özel bir maksadı
var. Feleğin okuna ise dağlar bile karşı du-
ramaz.

Uluşur erler kurt gibi
Yırtıp yaka çığırışır
Islık sesiyle ağlaşır
Kör olmacasına ağlar

Yiğitler, kurt gibi uluyarak, yakalarını yırtıp
çığırarak, ıslık gibi keskin höykürüşlerle göz-
leri kapanasıya ağlıyorlar.

Gönlüm içini yaktı
Olmuş yarayı tırmaladı*
Geçmiş günü aradı
Gece gündüz aranır

Onun ölümü yüreğimi yaktı, yaramı deşti. O-
nun zamanı gün geçtikçe daha çok arıyorum.

* Mahmut'un mısraa bu anlamı vermesi yanlış olsa
gerek. Eğer mısranın anlamı buyrsa «yaşığ» değil, «başığ»
olmalıydı. Doğrusu: «Yetmiş yaşına gelmişçesine kocattı»

(Aslı)

Begler atın argurup
Kadgu anı turgurup
Mengzi yüzi sargarup
Körküm angar türtülür

Ödhlek küni tavratur
Yalnguk küçin kevretür
Erdin ajun sevritür
Kaçsa takı artulur

Ödhlek arıg kevredi
Yunçig yavuz tavradı
Erdem yeme savradı
Ajun beyi çertilür

Ödhlek yarağ közetti
Ogrı tuzak uzattı
Begler begin azıttı
Kaçsa kalı kurtulur

(Çeviri ve açıklama)

Beyler atını yorup
Kaygı onu durdurup
Benzi yüzü sararıp
Safran ona sürülür

«Yug» sırasında beyler, ölünün çevresinde at-
ları yoruluncaya kadar döndüler. Onları ancak
kaygı durdurdu. Sarı - safran sürülmüş gibi
yüzleri sapsarı oldu.

Zaman, günü davrandırır
İnsan gücünü gevşetir
Erden dünyayı seyreltir
Kaçsa dahi yetişir

Gün yerinde durmaz, zamanla insan, gücün-
den düşer. Dünyada insan seyrekleşir. Ölüm-
den kurtuluş yok.

Zaman iyice gevşedi
Düşkün, kötü davrandı
Erdem gene savıldı
Dünya beyi yokedilir

Zaman gevşek. Gün kötülerin günü. Erdem
gene savuşturuldu. Dünya beyi (Afrasyap)
öldü.

Felek yarar gözetti
Gizli tuzak uzattı
Beyler beyini azıttı
Kaçsa nasıl kurtulur

Felek - Alp Er Tunga'yı öldürmekten - yarar
bekledi. Ona tuzak kurdu. Onu yolundan şa-
şırttı. Kaçsa bile kurtuluş yoktu. Öldü.

(Aslı)

Bilge - bükü yunçıdı
Ajun eti yençidi
Erdem eti tınçıdı
Yerge tegip sürtülür

II

Erdi aşın taturgan
Yavlak yağış kaçurkan
«Ograk» süsin kaytargan (*)
Bastı ölüm agtaru

Yagı otın öçürgen
Toydın anı köçürgen
İşlar üzüp keçürgen
Tegdi okı öldürü

Turgan uluğ işlaka
Tergi urup aşılaka
Tumluğ kadir kışlaka
Kodhti eriğ umduru

*Bu mısra kitabın başka bir yerinde « Boyun kadir-
gan» Boynunu tutup eğdiren» olarak geçiyor

A Ç

(Çeviri ve açıklama)

Bilge - bilgin kötüleşti.
Dünya etlerini ısırdı
Erdemin bedeni koktu
Yere değip sürtülür

Dünya, bilgeleri - bilginleri zayıflatıp yozlaş-
tırdı. Erdem ise kokuştı. Bilgi'nin erdemin çü-
rümüş bedenleri yerde sürünüyor.

II

Aşını tattırandı
Kötü düşmanı kaçırandı
«Ograk» askerini çevirendi
Bastı ölüm, aktardı

Cömertti, bolgözlüydi. Kötüye, düşmana aman
vermezdi. «Ograk»lıları yenmişti. Ölüm onu ha-
bersiz yakaladı, yendi.

Düşman ateşini söndürendi
Onu toydan (ordudan) göçürendi
İşleri üzüp atlatandı
Değdi ölümün oku

Düşmana gözaçtırmazdı, koğardı. İşleri kolay-
layıp başarırdı. Öldü işte.

Duran büyük işlere
Sofra serip aşıllara
Halkı o sert kışlara
Kodu hayır umduyla

Yürümeyen büyük işlere koşulup sert kışlar-
da bile halka sofra sererdi. Halk gene onun iyi-
liklerini bekler.

VI. DÜNYALIK İŞLER :

I

Kança barding ay oğul
Erdin munda inç amul
Attın emdi sen töngül
Kıldın erse kılmağ

Barding nelüg aymading
Kiri körüp kaymading
Köngül berü yaymading
Boldun erinç bolmağ

II

Tüngür kadhın buluştı
Kızkın takı koluştı
Emdi tışım kamaştı
Aldı Torumtay'ımı

VI DÜNYALIK İŞLER

I

Nere gittin ay oğul
Burada kaygısızdın
Attan şimdi sen vazgeç
yaptın yapacağını

Ayrılıp gittikten sonra geride bıraktığı atını
almaya gelen genci vazgeçirmeye çalışıyor.

Gittin, neden demedin
Geri bakıp kayırmadın
Gönül verip yönelmedin
Olmaz bir kişi oldun

Neden habersiz gittin? Geride kalanları hiç mi
düşünmedin, sevmedin? Bu sana yakışmıyor.

II

Dünür kayın buluştu
Kız alıp kız verdiler
Şimdi dişim kamaştı
Aldı torumtay'ımı

Adam benden kız istemeye geldi, ben de onun
kızını istedim. Herif kölemi alıp gitti. Bu işe çok
canım sıkıldı.

(Aslı)

Todhgurmadı itimi
Turgurgalır atımı
Sürdi mening kutumrı
Kaz takı kordayım,

Kelse sanga yolgıra
Udhın anı udhgura
Barsun naru kadhgura
Sattı mening ayımı

Ortak bolup bilişdi
Mening tavar satışdı
«Biste» bile yaraşdı
Kizlep tutar tayımı

Yarağ bolup yaguşdı
Er taklugun sogüşdi
Kulun kapup kelişti
Sürdü mening koyumu

(Çeviri ve açıklama)

Doyurmadı itimi
Zayıflattı atımı
Sürdü benim «kut» umu
Kaz dahi ördeğimi

Ava gittik: Köpeğimi doyuracak kadar bile av bulamadı. Üstelik atımı çatlatayazdı. Benim şansımı da kaz ve ördeğimle birlikte kovaladı.

Gelse sana yolsıra
Uykudan onu uyandır
Gitsin nere isterse
Sattı binim kölemi

Sana raslarsa, onu uyar. Bildiğini yapsın, gözüme görünmesin. O, benim kölemi sattı.

Ortak olup bilişti
Mal satmama yardım etti
«Biste» ile anlaştı
Gizleyip tutar tayımı

Ortak olduk: Mal satmak için Biste'nin evine indik. İkisi anlaşıp benim tayımı çaldılar.

Fırsatçı olup düşman kesildi
Ortaklığını ayırdı
Tayları kapıp ayrıldı
Sürdü benim koyunumu

O fırsat düşkünün ortağın, ortaklığı bozdu, taylarımı, koyunlarımı çalıp götürdü.

(Aslı)

Aydım angar: «Şavulma
«Kulbak» udhu yuvulma
Yuvga suvın suvılma.»
Kaptı mening «Kay»ımı

Nelük angar bilişdim
Koçşup takı kovuştum
Tüzünglugin kayıştım
Alktı mening yayımı

III

Küçendi bileğim
Yagudı dileğim
Telindi biligim
Tegrüp angar çertilür

İdhimni öger men
Biligni yügermen
Köngülñi tügermen
Erdem üze türlünür

(Çeviri ve açıklama)

Dedim ona: «Gitme,
Kulbak'tan yana akma,
Sığ su ile sulanma.»
Kaptı benim «Kay»ımı.

**Ona: «Gitme, Kulbak denilen adamdan yana
olma, değmez.» dedim. O da benim «Kay» oy-
mağından getirdiğim kölemi kaptı.**

Niçin onunla biliştim
Kucaklaşıp kavuştum
Yumşaklıkla kayırdım
Berbat etti yaz'ımı.

**Keşke yapmasaydım: Yaz günlerimi berbat
etti.**

III.

Ağırlaştı bileğim
Yakınlaştı dileğim
Genişledi bilimim
Yaklaşıp ona yok olur

**Yazmaktan bileğim tutuldu. Dileğime erişmek
üzereyim. Bilimde çok ilerledim. Ne varki ölü-
müm de yaklaştı. Bunlar, hep yok olacak.**

Tanrımı öğerim
Bilgiyi yığarım
Gönülü bağlarım
Erdem üzere dürülür

**ğarım. Gönلüm erdem üstüne düğümленir.
Sahibini (Tanrıyı öğerim. Bilgileri toplayıp yı-**

(Aslı)

Uluğnı tiler men
Tavarın yüler men
Tilekni bular men
Yılıkım angar üplenir

Biligni irdedim
Bükü'ni udhurdım
Özümnü adlırdım
Yalgıl atım yazlanur

TAŞLAMALAR :

İltip tarığ kodmadı
Sığan takı sıkırgan
Kızlep nelük küter sen
Emdi anı kısırkan

(Çeviri ve açıklama)

Ululuğu dilerim
Maldan destek alırım
Dileğimi buldrum
«Hayvanlarım ondan yağmalanır

Mal yardımı ile ululuk dilerim, dileğime de erişirim. Malım, hayvanlarım bu yüzden yağmalanır.

Bilgiyi aradım
Bilgini seçtim
Kendimi ayırdım
Ak yeleli atım çözülür

Bilgilerin, bilginlerin ardında halktan ayrılıp hızla ilerliyeceğini.

TAŞLAMALAR :

İletip yeygiyi koymadı
Sıçan ile sıkırgan
Gizleyip ne beklersin
Şimdi onu kıskan

Yiyecekleri sakladın da eline ne geçti? Fare ile «sıkırgan» yedi. Haydi şimdi kıskan bakalım.

(Aslı)

Ütrük ötün oğrılayu yüzge bakar
Elkin taşup bermiş aşığ başra kakar

Nengin tutar bekleyü özü yemes
Soranlıkun yığılayu altun yıgar

Ordhulanıp yüksek tağığ oğlak çatar
Uygur Tatın yufka alıp yamgın satar

Yakın yaguk körmedhip nengi ködhür
Kadhaş taba ıt kibi kıngru bakar

Tavar uçun Tengri odhlamadıp
Uya kadaş oğlını çınla boğar

(Çeviri)

Hileci, alçak adam hırsız gibi yüze bakar
Konuğu koğup verdiği yemeği başına kakar.

Malını tutar bekler, kendi yemez.
Pintilikten ağılıyarak altın yıgar.

Yurt tutarak yüksek dağı, oğlak toplar
Uygur gâvurundan ucuz alır, toptan satar.

Yakınını, dostunu görmeyip malı görür
Hısımlarından yana it gibi yan bakar.

Mal için Tanrıyı ansımayıp
Kardeş, hısım oğlunu gerçekten boğar

(Aslı)

VII ÖĞRETİCİ ve DÜŞÜNDÜRÜCÜ ŞİİRLER

1. ZAMAN ve YAKINMA ŞİİRLERİ

Eren kamuğ artadı nengler udhu
Tavar körüp uslayu eske çukar

Közüm yaşı savrukup kudhı akar
Bilnip ajun emgegin tükel ukar

Tün kün turup yığlayu
Yaşım mening savrukar

Akturur közüm yulak
Tuş kılur ördek yugak

Atsa okın kez kerip kimdir anı yıgdacı
Tagıg atıp ograsa, özi kıyı yırtulur.

(Çeviri ve açıklama)

I. ZAMAN VE YAKINMA ŞİİRLERİ

Adamlar tüm bozuldu mal peşinde
Mal görünce kartal gibi leşe konar

Gözüm yaşı savrulup aşağı akar
Bilinir dünya zahmetleri hep de, ondan

Gece gündüz durmadan ağlıyorum
Benim gözyaşlarım savruluyor.

Akıtır gözüm pınar
Konar ördek, su kuşu

(Gözyaşlarım pınar gibi akar. Ördekler, su kuşları gözyaşıma konar.)

(Zaman) nişan alıp atsa okunu, kimdir onu
durduracak?
Atınca dağa uğrasa, dağın kuytuları yırtılır.

(Aslı)

Ajun tüni kündizi yelkin keçer
Kimi kalı satgasa küşin kever

Toguk takı kalmadı menggü eren
Ajun küni, yulduzı tutçu togar

Bardı eren konuk körüp kutka sakar
Kaldı yavuz oyuk körüp evni yıkar

Urmuş ajun pusugın kılmış anı balıg
Em sem angar şilenip sizde bulur yakıg

Emgeksizin turgu yok munda tamu
Edhgülüg körmedhip ajun çıkar

(Çeviri)

Dünyanın gecesi gündüzü konuk gibi (ça-
buk) geçer.
Kimin üstüne - konuk gibi - uğrasa, gücünü
gevşetir.

Doğup da kalmadı ölümsüz adamlar.
Dünyanın güneşi, yıldızı durmadan doğar.

Gitti konuk görüp uğur sayan adamlar
Bir karaltı görse konuk geliyor diye çadırını
yıkan kötüler kaldı.

Kurmuş dünya pususunu, etmiş onu yaralı
İlâç, çare arayıp sizde bulur yakıyı...

Zahmetsizce durmak yok burda ha!
İyilik görmeden dünya biter.

(Aslı)

2. ATASÖZÜ NİTELİĞİNDE BEYİTLER :

**Tegür mening sabımnı bilgeliğe ay
Tınur kalı atatsa kısırak seni tay**

**Tavar kiming ökilse, beglik angar kergeyür
Tavarsızın kalıp beg, erensizin emgeyür**

**Ögür sürüğ koy, tevi, yund'ı bile
Yumurlayu erkenin sütün sağar**

**Koldaçık ming yagak
Barça bile ayruk tayak**

**Bulgak öküş bolsa kaçan biliging yiter
Yangşak telim sayrap anı tamgak kakar**

(Çeviri ve açıklama)

2. ATASÖZÜ NİTELİĞİNDE BEYİTLER

İlet benim sözümü bilgelere hey:
«Dinlenir kısırak, at olunca tay.»

Kimin malı çoğalsa, beylik ona yaraşıyor.
Bey, malsız kalınca adamsızlıktan sıkıntı çekiyor.

(Adamın) Koyun, deve, at sürüsü olunca
Toplayıp erkenden sütünü sağar

Dilenciye bin ceviz
Üstüne de ayrıca baston

(Dilenciye bin ceviz vereceksin, ayrıca dayanması için sopa.)

Karışıklık çok olursa bilgin kaybolur
Mızımız çok söylerse çenesi yorulur

(Aslı)

Karga kalı bilse munıng ol buz sukar
Avçı yaşıp tuzak taba menge bakar

Tengde bile körse meni ördek atar
Kalva körüp kaşkalakı suvka batar

Tengri ajun türitti çıgrı adhu tezginür
Yulduzları çerşeşüp tün kün üze yürgenür

Buç buç öter «semirgük»
Buğzı uçun menglenür

Eligim arıg kırçatur ok başakı
Önmiş ulug terngek üze köp kaşakı

(Çeviri)

Karga başına geleceği bilse gagasıyle buzu
deler
Avcı gizlenince tuzaktan yana yeme bakar

Ördek, beni, gölde temrensiz ok atar görse
«Kaşgalak» (bir su kuşu) suya batar

Tanrı dünyayı yarattı, felek durmadan döner
Yıldızlar saf saf olup gece gündüz üzerine
sarılır.

«Semirgük» kuşu «buç buç» öter
Boğazı için tane toplar.

Elimi fena bereler ok temreni
Bitmiş büyük gölek üstünde çok «kaşakı»
otu.

(Aslı)

Üs, es körüp yüksek kalık kodı çakar
Bilge kişi öğüt berip tavrak ukar

Bardı sanga yek otu tutup bal
Barçın kedhiben talu yuvga bolup kal

Kodhgıl manga akılık bolsun manga ayağa
Idhgıl mengi tokuşka yüvgil manga ulağa

Köngül kimin bolsa kalı yok çıgay
Kılsa küçün bolmas anı tok bay

Bolsa kiming altun kümüş, irle iter
Anda bolup tengrigerü tapgın öter

Kut kuviğ berse idhim kulınga
Künde ışı yükseben yokar agar

(Çeviri)

Kerkes kuşu, leşi yüksekte görüp, aşağı iner
Bilge kişi öğüt verir ve iyi anlar

Vardı sana şeytan, önüne tutup bal
İpek giyerek şimdi «deli» olup kal

Ad koy bana cömertlik, olsun bana takma ad
Sür beni savaşa da at ver, yardım et bana

Kimin gönlü yok - yoksul ise
O, zorla tok ve zengin edilemez

Kimin altın, gümüşü olsa yurtluğu da olur.
Orda tanrı adamı olup tapma borcunu öder.

Kut, kader verse Tanrım kuluna,
Her gün işi yükseldikçe yükselir.

(Aslı)

3. ÖĞÜTLER:

DÖRTLÜKLER

Erdi uza erenler
Erdem begi, bilig tag
Aydı öküş öğütler
Könglüm bolur angar sağ

Körklüg tonuğ özüngge
Tatlığ aşığ adhinka
Tutkıl konuk ağırlıg
Yadhsun çaving budurka

Bakmas budun sevüksüz
Yudhkı yüdhi saranka
Kazgan ulıç tüzünlük
Kalsın çaving yarinka

(Çeviri ve açıklama)

3. ÖĞÜTLER

DÖRTLÜKLER

Geçmişte adamlar vardı:
Erdem beyi, bilgi dağı.
Dediler çok öğütler
Gönlüm olur onlarla sağ

Güzel giysiyi kendin giy
Tatlı aş ver başkasına
Konuğu iyi ağırla
Yaysın ününü ulusa

Bakmaz ulus sevgisize,
Suratsıza, eli sıkıya
Kazan yavrum güzel huy
Kalsın ünün yarına

(Aslı)

Yay körkinge inanma
Sular üze tayanma
Esisligiğ anunma
Tılda çıkar edhgü söz

Bulmuş nengin seversen
Akrun angar sevingil
Basmış nengin sakınma
Azrak angar öküngil

Koşnu konum ağışka
Kılgıl angar ağırlık
Artut alıp anungil
Edhgü tavar ogurluk

Kardunı yincü sakınmang
Tuzgunu mançu sezinmeng
Bulmadık nenge sevinmeng
Bilgeler anı yerer

(Çeviri)

Baharın görünüşüne inanma
Sular üstüne dayanma
Kötülüğe hazırlanma
Dilden çıkar iyi söz

Eldeki mala sevinirsin
Az sevin sen ona
Giden şeyine acıma
Çok pişman olma verdiğine

Konu - komşu, hısıma
İyilik yap, ağırla
Armağan aldığında
İyi mal ver karşılık

Yuvarlak buzı inci sanmayın
Armağanı ücret sezinmeyin
Elinize geçmemiş şeye sevinmeyin
Bilgeler bunu yerer, ayıplar.

(Aslı)

BEYİTLER :

Bilge eren savların algıl öğüt
Edhgü savıg eslese siner

Külse kişi atma angar örter küle
Bakgıl angar edhgülüğün agzın küle

Ögren anıng bilgin künde angar baru
Kotkulıkın tapıngıl kodhgıl küvez narı

Sevünmegil yund, ögür adhgır anın
Altun, kümüş bulnaban agı tavar

Kelse uma tuşurgıl, tınsın anıng aruklık
Arpa saman yogılgıl, bulsun atı yarukluk

Koldaş bile yaraşgıl, karşıp edin üdüme
Bek tut yavaş takagu süvlin yazın edermes

(Çeviri)

Bilge kişilerin sözlerinden öğüt al
İyi sözü dinlersen öze siner

Sana biri gülerse, sen de ona sıcak gül
Bak ona iyilikle, - bakarken - ağzın da gülsün

Öğren onun bilgisini her gün ona varıp
Alçak gönüllü hizmet et, bırak kibirliliği

Sevinme hiç at'a, onun eşi aygıra
Altın, gümüş, kumaş, mal... varlığına.

Gelirse konuk, kondur, dınsın onun yorgun-
luğu
Arpa, saman ilet de atı da dinlensin

Arkadaşla yaraş, ona karşı başkasını seçme
Sıkı tut yavaş tavuğu, kırdı sülin arama.

(Aslı)

Tegme evet işka körüp turgıl ala
Çakmak çakıp evse kalı udhnır yula

Külse kişi yüzinge körklük yüzün körüngil
Yavlak ködhez tılngnı edhgü saviğ tiləngil

Tavar yığıp su akın indi sakın
Korum kibi idhişin kodı yuvar

Agruk ağır ışingnı adhnaguka yüdhürme
Açrup özing öşerip adhnagunı todhurma

Bermiş sening bil, yalnguk tapar karınka
Kalmış tavar adhınning kirse kara orunka

Kelse kalı katıgılığ erter teyü sevingil
Ödhlüğ ışın bilip tur ança angar tirengil

(Çeviri)

Acele etme iş görürken, yavaş ol.
Çakmak çakarken acele edersen, söner kandil..

Gülse kişi yüzüne, sen de güzel yüz göster..
Kötü sözden sakın dilini, sen de iyi söz iste.

Mal yığınca şöyle san: Sel suları indi,
Kaya gibi, sahibini aşağı yuvarlar...

Ağır yükünü başkasına yükleme
Kendini aç bırakıp başkasını doyurma

Verdiğini senin bil, insan tapar mideye.
Kalan mal başkasının, girince kara mezara.

Gelse büyük felâket, «geçer» deyip serin ol..
Feleğin işini bil, öylece ona diren.

(.Aslı.)

Tün kün tapun tengrige boynamagıl
Korkup angar eymenü oynamagıl

Yagın taba titrü bakıp bükdeñg bile
Okrap kalı kelse sanga karşı süle

Oğlım sanga kodhurmen erdem öğüt
Bilge eriğ bulup sen bakgıl anıñ ta baru ^{kumarı}

Öç kek kamuğ kişining yalnguk üze alım bil
Edhgülügüğ ugança eliging bile telim kıl

Algıl öğüt mendin ogul erdem tile
Boyda ulug bilge bolup bilgini ula

Uluğlukuğ bolsa sen edhgü kılın
Bolgıl kişiğ begler katın yahşı ulan

(Çeviri)

Gece gündüz tapın Tanrıya, boyun çekme.
Korkup ondan, utan da oynama.

Duşmandan yana dik bakıp hançer bile
Fırlayıp ne zaman gelse sana, karşı asker
çıkır.

Oğlum sana bıraktım, erdem, öğüt mirası
Bilge adamı bulup, sen bak ondan tarafa.

Herkesin öcünü, insan üzerine bir borç bil.
İyiliği, var gücünle konuğuna çok et (Öç'ten
çekin)

Al öğüdü benden ogul, erdem dile.
Halk içinde ulu bilge ol, bilgini yay.

Büyüklüğe erişince iyi davran.
Beyler katında - halkına - iyi aracı ol.

(Aslı)

Kışka etin kelse kalı kutluğ yay
Tün kün keçe alkınur ödhlek bile ay

Kelse kalı yarlığ bolup yunçığ uma
Keldür anuk bolmuş aşığ tutma uma

Kelse kişi atma angar örter küle
Bakgıl angar edhgülüğün ağzın küle

Erdem tile öğreniben olma küvez
Erdemsizin ögünse engmegüdhe angar

Kolsa kalı ograbın bergil takı azukluk
Kargış kılur umalar yunçığ körüp konukluk

Kiçik bulup yagını yergü emes
Edhgermedhip kodhsa anı elni kunar

Bilge eriğ edhgü tutup sözün işit
Erdemini öğreniben işka sura

(Çeviri)

Kışa hazırlan gelince kutlu yaz
Gece, gündüz geçer, biter zaman ve ay.

Gelse haktan buyruk olup yoksul konuk,
Getir hemen pişmiş aşı, geciktirme.

Biri gelse, atma ona sıcak külü.
Bak ona iyilikle, ağzın gülsün.

Erdem dile, öğrenince kibirli olma.
Erdemsizler ögünse, sınav zamanı şaşar.

Konuk sana uğrarsa ver ayrıca azıklık
İlenirler konuklar, kötü konukluk görür-
lerse

Küçük görüp düşmanı yermemeli.
Sakınmayıp onu bıraksan, il'i çalar.

Bilge kişiyi hoş tutup sözünü dinle
Erdemini öğren de işte kullan (uygula.)

(Aslı)

Oglum öğüt algıl bilgisizliğ kiter
Talkan kiming bolsa angar pekmez katar

Eştıp ata ananın savlarını kadırma
Neng, kut bulup kövezlik kılınip yana ku-
turma

VIII. GERİ KALAN PARÇALAR :

Sedhremiş olgun koyak
Sarmamış sütten kayak

Mende bulnır sevinç otı kadhgu atar
Karşı görüp sağdıç anı uçmak atar

(Çeviri ve açıklama)

Oğlum öğüt al, bilgisizliği gider.
Kimin «kavut»u olsa ona pekmez katar.

(Kavut yemeği olan, nasıl ona pekmez katmışsa,
sen de varlığına öğüt, bilgi kat.)

İştıp ata - ananın sözlerini çevirme
Mal, kut bulunca kibirlenip yine kudurma.

VIII. GERİ KALAN PARÇALAR

Seyrelmiş olgun konak (darı)
Süzülmüş sütten kaymak.

(Hemen ikisini pişirip karıştırmalı, yemeli.)

Bende var bir «Sevinç otu», kaygı atar.
Sağdıç görüp karşıdan, (köşküme) «cennet»
der.

اهدائی
دکتر حمید نطقی

Kaçan körse anı Türk
Budun anga aydacı:
«Munga tegir uluğluk
Mundan arı keslinür»

«Ograk» eri tıgrak, yemi anıng oglak
Süti üze sagrak, yeri takı aglak

Özüm benim budursın
Otı anıng çaklanur

«TERKEN KATUN» katinga tegür mendin
koşuğ
Aygıl «Sizing tapuğçı, ötnür yeni tapuğ»

Ne zaman onu Türk görse
Ulus ona şöyle der:

«Buna ulaşmış ululuk,
Bundan sonra kesilir.»

(Onu Türk boyları görse yada birisi Türk ola-
rak görünse: «Bundan büyüğü olmaz» der.)

«Oğrak» boyunun adamı dıvrak (yakışıklı,
yiğit), yedikleri oğlak.
Sütlerinin üzerinde «sağrak» (maşrapa)
hazır.

Benim özüm bildiricin
Ateşi onun çalkanır

(Canım-yüreğim, zavallı bir bildiricin gibi. İçi
ateş dolu.)

Sultan Hatun katına ilet benden «koşuk»
(şiiir)
Deki: «Sizin hizmetçi, umar yeni hizmet.»...

NOTLAR :

1. Bu bölümde, Kaşgarlı'nın Divan'ına geçirdiği şiirlerin tümü toplanmıştır. Bu şiirler, kitapta böyle toplu olarak değil, tek tek dörtlükler ya da beyitler halinde serpiştirilmiş olarak bulunmaktadır. Bu dörtlükler ve beyitler de buradaki gibi belirli bir sıra ile düzenli biçimde değil, yeri geldikçe dağınık ve karışık olarak verilmiştir. Bunları böylece biz birleştirip düzenledik.

2. Dörtükleri, konuları ile dördüncü mısralarındaki kafiyelerine göre birleştirdik. Bu birleştirmenin sonunda, çoğu uzun şiirler, manzum parçalar ortaya çıktı. Bu şiirlerin dörtlüklerinin sırası, herhalde burada bizim sıraladığımız gibi değildi. Hatta bizim konusu ve kafiyelerine bakarak birleştirdiğimiz dörtlükler belki de ayrı ayrı şiirlerin dörtlükleridir. Ne yapalım ki şiirlerin asılları nasıl sıralanmışsa ve kaç dörtlükten kurulmuşsa onu bulup çıkarmanın her şi-

ir için olanağı yoktu. Aslında da bunu ortaya çıkarmak, o kadar önemli de değildir.

3. Bu şiirler edebiyatımızın hangi döneminin malıdır? Şairleri kimdir yada kimlerdir? Kitapta bu sorularımızın karşılığı yok. Yalnız «Çu» adlı bir ozanın adı geçiyor ki onun da «şu şiiri vardır» diye tek örnek verilmiyor. **Mahmut**, belki bildiği bir ozanın şiirlerinden örnekler almış, belki kimi parçaları kendisi «diz»miştir. Fakat kuşkusuz ki çoğunu halk ağzından derlemiştir. Onun için buradaki şiirlerin çoğu, İslâmlıktan önceki Türk edebiyatı döneminin ürünleridir. Özellikle beyitler gibi birtakım parçalar ise İslâmlık çağının ilk örnekleridir.

4. Bütün şiirlerde :

a) Dil, katıksız türkçedir.

b) Ölçü (vezin), Türk şiirinin kendi ölçüsü olan «hece ölçüsü»dür. Hecenin de «4 + 3 = 7» ve «4 + 4 = 8» kalıpları ile bunların tekrarlanmasıyla uzayan «4 + 4 + 4 = 12» «7 + 7 = 14» gibi kalıpları kullanılıyor. «11» li hece kalıpları pek kullanılmıyor. En çok raslanan ise en kısa (4 + 3 = 7) li mısralardır. «5» ve «6» heceli mısralarda vardır. «6» lı hece ölçüsü «3 + 3» duraklı oluyor («Dünyalık işler»: 3. şiir.)

Beyitlerden kimisi, «imale» zorlamalarıyla «arûz» kalıplarına uydurulabilir; de bunlar, «Arûz ölçüsü ile yazılmış şiirlere de raslanıyor» dedirtmeye yeter kanıtlar

değildir. Mahmut'un seçtiği örneklerle «A-rûz» henüz girmemiştir.

Aynı şiir içinde değişik ölçülü mısralara da raslıyoruz. Ayrıca ya yazıya geçirilirken ya da kopya edilirken yapıldığı belli olan ölçü yanlışları da vardır.

c) Kafiyele Türk şiirinin tipik kafiyeleleridir. Özellikle yarım kafiyelelere çok raslıyoruz. Kafiyelelerde çeşitlilik göremiyoruz, genellikle uzun şiir söylemeye elverişli belirli kafiyeleler kullanılıyor. («uçruşur», «tezginür», «yırtılır» gibi...). Kafiyesiz, kafiyelelerin aksadığı parçalar da görülüyor.

Kafiyelelerin dizilişi de Türk şiirinin tipik kafiye dizilişi biçimindedir: İlk üç mısra kendi arasında, dördüncü mısralar da kendi aralarında kafiyeleli (aaab - cccb - dddb...). Dört mısraı da kafiyeleli dörtlükler vardır.

d) Şiirlerin konuları İslâmlıktan önceki ve İslâmlığa yeni girmiş Türk halklarının günlük yaşamları, duyuş ve düşüüşleri, zevkleri ile ilgili yerli konulardır: Savaş, döğüş, av, sevgi, doğa, ölüm, inanç vb...

Beyitler konuları yönünden adamakıllı ayrılmaktadır, bilim, ahlâk. felsefe, öğüt... kısaca «fikir»le ilgili konularda özellikle bağımsız beyitler söylendiği anlaşılmaktadır.

d) Türk şiirinin değışmez nazım birimi «DÖRTLÜK»tür.

Bu örnekler de aynı özelliktedir. «Beyit» ise Arap ve Acem şiirinin nazım birimidir. Buradaki hece ölçülü türkçe beyitleri,

ilerde «Divan Edebiyatı» adını alacak olan islâmî, okumuşlar şiirinin ilk taslak örnekleri saymak gerekir.

5. Divan ü Lügat - it Türkün Besim Atalay çevirisindeki şiirlerin çevirisi ve açıklamaları ile buradaki çeviri ve açıklamalar aynı değildir. Biz, aslından ayrılmadan çevirileri yeniden yaptık, birçok açıklamaları da kısaltıp bugünkü dille ve kendi anlatımımızla yeniden yaptık.

6. Bu kitabın en önemli üç bölümü 1) Ansiklopedik bilgiler, 2) Şiirler, 3) Sav'lar bölümleridir. Okurlar bu bölümleri dikkatle okuyup incelemelidirler. Bu arada yeniden birleştirip düzenleyerek okurun işini kolaylaştırdığımız bu şiirler, aynı dikkat ve titizlikle okunup incelenirse Türk şiirinin kökleri hakkında daha başka sonuçlara varılacaktır. Okurlar, bu çabayı göstermelidirler.

B. «SAV»LAR

(Atasözleri)

1. «**Taz keligi börkçige** = Dazın (kelin) geleceği börkçüye». (Kel, eninde sonunda takkeciye gelecektir. Eksikli, eksikliğini tamamlayacağı yere ille de gider)
2. «**Kuş kanatın, er atın** = Kuş kanadıyla, adam atıyla...»
3. «**İm bilse er ölmes** = Parolayı bilen adam ölmez.»
4. «**Alp yağıda, alçak çoğıda** = Yiğit, duşman karşısında, miskin kargaşalıkta belli olur.»
5. «**Ermegüğe eşik art bolur** = Eringene eşik dağ sırtı olur.» (Eşik, üşengece dağ gibi aşılmaz görünür)

6. «**Ot tese ağız köymes** = Ateş deyince ağız yanmaz.»
(Sözünden cayanlar için söylenir.)
7. «**Öt keçer, kişi tuymas; yalnguk ogul, mengü kalmas** = Zaman geçer kişi duymaz, insanoğlu bengü (ölümsüz) kalmaz.»
8. «**Aşıç ayur: «Tübüm altun», kamuç «men kayda men?»** = Tencere der: «Dibim altın», kepçe der: «Ben nerdeyim?»... (İç yüzünü iyi bilenlerin yanında kasalanlar için söylenir)
9. «**Egir bolsa er ölmes** = Egir olursa adam ölmez.» (karın ağrısını iyi eden «egir» kökünü yanında bulunduran adam, karın ağrısıyınca onu yeyip ölümden kurtulur.)
10. «**Tilkü öz inge ürse udhuz bolur** = Tilki kendi inine ürerse uyuz olur. (Tilki kendi yuvasına karşı ułursa uyuz olur)
11. «**Ağız yese köz uyadhur** = Ağız yeyince göz utanır.
(Birinin armağanını yeyip işini görmeyen, bu yüzden de sıkılan kimse için söylenir)
12. «**Öküz adhaki bolgınça, buzağı başi bolsa yeğ** = Öküz ayağı olmaktan buzağı başi olmak yeğ.» (Büyüğe uydu olmaktan, küçüğe egemen olmak, küçük olup bağımsız olmak daha iyidir)

13. «**Tiriğ esen bolsa, tang öküş körür** = İnsan sağ oldukça şaşılacak çok şey görür.
14. «**Avçı neçe al bilse, adhiğ ança yol bilir** = Avcı nice al bilirse ayı da onca yol bilir.» (Avcının bildiği hile kadar ayı da kurtulma yolu bilir.)
15. «**Agılda oğlak togsa arıkta otı öner** = Ağılda oğlak doğunca, derede otu biter.»
16. «**Sartning azukı ariğ bolsa yol üze yer** = Satıcının azığı iyi olsa yol üstünde yer.» (Doğru ve güvenilir olduğunu isbatlayamayanlar için söylenir.)
17. «**Uluk yagırı ogulka kalır** = Omuzbaşı yarası oğula kalır. (Omuz başında açılan yara kolay iyi olmaz.)
18. «**Anuk utru tutsa, yokka sanmas** = Hazırı önüne tutunca yok sayılmaz; (Konuğun önüne hazır ne varsa onu koy.)
19. «**Künde irük yok, begde kıyık yok** = Güneşte yirik (yırtık) olmaz, beyde caymak olmaz (yakışmaz)».
20. «**Erik erini yağlığ, ermegü başı kanlığ** = Çalışkanın dudağı yağlı, üşengeç (tembel) in başı kanlı. (Çalışan yağlı yer, tembelin başına vurup kanatırlar.)

21. «**Alımçı arslan, berimçi sıçkan** = Alacaklı aslan, verecekli sıçan.»
22. «**Atan yüki aş bolsa açka az görünür** = Deve yükü aş olsa, aca az görünür.»
23. «**Esende evек yok** = Esenlikte evme (acelecilik) yok.»
24. «**Aç ne yemes, tok ne temes** = Aç ne yemez, tok ne demez!»
25. «**İgliğ tutrığı adh bolur** = Hastanın vasiyet etmesi iyilik getirir.»
26. «**Ay tolun bolsa, eligin imlemes** = Ay dolun (ondördü) olunca elle işaret etmeye gerek kalmaz.»
27. «**Üri kopsa oguş aklışur, yagi kelse imrem tepreşür** = Bir gürültü kopsa hısım - akraba akışır, düşman gelse halk depreşir.» (Uyanık - hazır bulunmalı.)
28. «**Kişi alası içtin, yilkı alası taştın** = Kişinin alası içte, hayvanın alası dışta.»
29. «**Ula bolsa yol azmas, bilig bolsa söz yazmas** = İşaret olsa yol şaşırılmaz, bilgi olsa söz dağılıp sapıtmaz.»
30. «**Uma kelse kurt kelir** = Konuk gelirse kut (uğur) gelir.»

31. «Yurt küçük bolsa angut bedik ur = Delik küçük olsada tıpayı büyük vur.» (İşi büyük göster.)
32. «Erkeç eti em bolur, eçkü eti yel bolur = Erkeç (teke) eti ilâç olur, keçi eti «yel» olur.»
33. Yırak yer savın arkış keldirür = Irak yerin haberini kervan getirir.
34. Adhın kişi nengi, neng sanmas = Başkasının malı, mal sayılmaz.
35. Ortak, erden artok almas = Ortak adamdan (ortağından) fazlasını almaz.
36. Tağığ ukrukın egmes, tengizi kaygıkın bükmes = Dağı kement eğemez, denizi kayık kapatmaz.
37. Kaz kopsa ördek köliğ igenür = Kaz ayrılınca ördek göle sahiplenir.
38. Ersek erge tegmes, evек evge tegmes = Orospu (erkek delisi) ere kavuşamaz, even (aceleci) eve ulaşamaz.
39. İzlik bolsa er öidimes, içlik bolsa at yagrımas = Çarık olsa adam ölmez, keçe olsa at yağır olmaz.
40. Endik uma evlikni ağırlar = Ahmak konuk ev sahibini ağırlar.
41. Emgek eğinde kalmas = Sıkıntı sırtta kalmaz. (Geçer.)

42. Andhuz bolsa at ölmes = (Karin ağrısına ilâç yapılan, tozu sancılan atın burnuna üflenen kök) «andhuz» olunca at ölmez.
43. Itka ufut atsa oldang yemes = İte utanma atılsa mestin altını yemez («utan» yerine kullanılır.)
44. Ergenge eliğ karı böz üm tikemes = Ergene elli arşın bezden don dikilmez. (Bekâr adam bir don diktirmeye kalksa elli arşın bez bile yetmez: Bekârlık masraflı olur.)
45. Oglak yiliksiz, oğlan biligsiz = Oglak iliksiz, çocuk bilgisiz.
46. Irgan ingrasa botu bozlar = Dişi deve inlese, boduk höykürür. (Dişi deve inleyince yavrusu yüksek sesle ağlar.)
47. Beş erngek tüz ermes = Beş parmak düz olmaz.
48. Umayga tapınsa ogul bolur = «Son»a hizmet edenin çocuğu olur. (Doğuran kadının «son»u uğurludur.)
49. Arpasız at aşumas, arkasız alp çeriğ sıyumas = Arpasız at engel aşamaz, arkasız yiğit asker saflarını bozamaz.
50. Yılan kendi egrisin bilmes, «tevi boy-nın eğri ter» = Yılan kendi eğrisini bilmez, «deve, boynun eğri» der.

51. **Ermegüğe bulut yük bolır** = Üşengece bulut yük olur.
52. **Alp eriğ yavritma, ırlgaç arkasın yağ-
ritma** = Yiğit adamı kötüleme, kü-
heylanın sırtını yağır etme. (Beylere
öğüt.)
53. **Azukluğ aruk ermes** = Azıklı yoru-
maz.
54. **Emikliğ uragut kösekçi bolır** = Em-
zikli avrat iştahlı olur.
55. **Taşığ ısırmasa öpmiş kerek** = Taşı
ısıramayınca öpmek gerek.
56. **Kümüş künge ursa altun adhakin ke-
lir** = Gümüş güneşe konursa altın
ayağıyla gelir. (Olmasını istediğin iş
için gümüş parayı esirgeme.)
57. **Otuğ odhguç birle öçürmes** = Ateş
alevle söndürülmez. (Yangına körükle
gidilmez.)
58. **Etli tırngaklı edhirmes** = Et tırnaktan
ayrılmaz.
59. **Alplar birle uruşma, begler birle tu-
ruşma** = Yiğitler ile vuruşma, beyler
ile duruşma.
60. **İkki bogra iğüşür, otra kök egün yan-
çılur** = iki boğa çarpışır, arada gök
sinek (bügelek) incinir.
61. **Usukmışa sakığ kamuğ suv körünür-**
= Susamışa «serap» tüm su görünür.

62. **Yalnguk ürülmüş kap ol, agzı yazlıp
alkınur** = İnsan, şişirilmiş tulum gibi-
dir, ağzı açılınca söner.
63. **Kuruğ yıgaç egilmes, kurmuş kiriş tü-
gülmes** = Kuru ağaç eğilmez, kurulu
kiriş düğümlenmez.
64. **Ögüngüçi üminde artatur** = Öğüneç
donunu kirletir.
65. **Tay atatsa at tınur, ogul eredhse ata
tınur** = Tay at olunca at dinlenir, ço-
cuk adam olunca ata dinlenir.
66. **Kulak eşitse köngül bilir - Köz körse
üdhik kelir** = Kulak işitse gönül bilir
- Göz görse sevda gelir.
67. **Tolum anutsa kulun bulur, tolum
unutsa bulun bolur** = Silâh hazırla-
yan yarar bulur, silâhı unutan tutsak
olur.
68. **Suv içürmesge süt ber** = Su içirmeze
süt ver.
69. **Tüzün birle uruş, utun birle üsterme**
= Uysal ile vuruş, alçak adamla ya-
rışma.
70. **Bütün ümlüğ kança bolsa oturur** =
= Donu bütün olan (yırtık olmayan),
nere olsa oturur.
71. **Us üşgürse ölür** = Kerkes kuşu kime
karşı öterse o adam ölür.

72. **Kengeşliğ bilig üdhreşür, kengeşsiz bilig obraşur** = Danışıklı bilgi güzelleşir, danışiksiz bilgi parçalanır.
73. **Sınamasa arşıkâr, sakınmasa usrukâr** = Sınamayan aldanır, sakınmayan ütülür. (Kaybeder).
74. **Tünle bulut örtense evlûk urı keldürmişçe bolur, tangda bulut örtense evge kirmişçe bolur** = Akşam bulut kızarırsa karı erkek çocuk doğurmuş gibi olur, tanga bulut kızarsa eve düşman girmiş gibi olur.
75. **Yakadaki yalgalı, eligdeki içginur** = Yakadakini yalayayım derken elindeki yitirir.
76. **Karga kazga ötgünse butı sınır** = Karga kaza öykünse (taklit etse) ayağı kırılır.
77. **Bir toyın başı agrısa kamuğ toyın başı agrımaz** = Bir «toy»un başı ağrımakla bütün «toy»ların başı ağrımaz. (Toy = Müslüman olmayan Türklerde diğ büyüğü)
78. **Alım keç kalsa adhaklanur** = Alacak geç kalırsa ayaklanır. (Alacaklı ayağı ile gidip alacağını ister.)
79. **Uluğ uluglasa kut bulur** = Büyüğünü ululayan kut bulur.

80. **Yagını aşaklasa başka çıkar** = Düşmanı küçük görürsen başa çıkar.
81. **Yığaç uçunga yel tegir, körklüğ kişige söz kelir** = Ağacın tepesine yel değer, güzel kişiye söz gelir. (Köp söğütge kuş konar, körklüğ kişige söz gelir = Gür söğüde kuş konar, güzel kişiye söz gelir.)
82. **Kim kür bolsa kövez bolur** = Kim kadayı olsa kurumlu olur.
83. **Kuzda kar eksümez, koyda yağ eksümes** = Kuzda (dağın kuzey yüzünde) kar, koyunda yağ eksik olmaz.
84. **Kız kişi savı yorıglı bolmas** = Pinti kişinin sözü yürümez (ünü yayılmaz.)
85. **Kizdeki kız yıpar** = Kutusunda gizli misk kokar. (Kadınların ağzının mis gibi güzel koktuğunu belirtmek için söylenir.)
86. **Boş nengde idhi bolmaz** = Boş malın sahibi olmaz.
87. **Kış konıki ot** = Kışın konduğu ateş.
88. **Kul yagı, it böri** = Köle düşman, it kurt. (İkisi de sahibine zarar vermek için fırsat gözler)
89. **Kül ürkünçe köz ürse yik** = Küle üfleceğine közü üflemek yeğdir. (Kü-

çük işlerle uğraşacağına büyük işlerle uğraşmalı)

90. Künge baksa köz kamar = Güneş bakanın gözü kamaşır.

91. Kırk yılka tegin bay-çıgay tüzlinür = Kırk yıla değin zengin - yoksul bir olur

92. Tat'sız Türk bolmas, başsız börk bolmas = Acemisiz Türk olmaz, başsız börk (külâh) olmaz.

93. Kara bulutığ yel açar, urunç bile el-açar = Kara bulutu yel açar, rüşvet ile el açar (Hükümet kapıları rüşvetle açılır.)

94. Söğüt sülinge, kadhın kasınga = Söğüde tazelik, kayın ağacına sertlik... (Her şey aslına çeker.)

95. Koş kılıç kına sığmas = Çifte kılıç kına sığmaz. (iki kılıç bir kına sığmaz.)

96. Bar bakır, yok altın = Var bakır, yok altın. (Elde edilmiş var olan şey bakır gibi değersiz, yok olan ise altın gibi değerli tutulur.)

97. Kök temür keri turmas = Gök demir (kılıç) boş durmaz.

99. It çakırı atka tegir, at çakırı itka tegmes = İtin çakır gözlüsü ata değer (bedel), atın çakır gözlüsü ite değmez (it kadar değeri yok).

100. Kaçış bolsa kıya körmes = Halk ara-
— 242 —

sında panik olsa kimse kimseye yan bakmaz.

101. Ol keçişni suv iletti = O gecidi (köprüyü) su götürdü.

102. Kudhuğda suv bar, it burnu tegmes = Kuyuda suvar, itin burnu ulaşmaz

103. Balık suvda közi taştın = Balık suda, gözü dışarda.

104. Yadhağ atı çaruk, küçi azık = Yayanın atı çarık, gücü azıktır.

105. Kuruk kaşuk ağızka yaramas, kuruğ söz kulakka yakışmas = Kuru kaşık ağıza, kuru söz kulağa yaraşmaz.

106. Konak başı sedregi yeg = Çavdar başının seyreği yeğ.

107. Nice yitik bıçak erse öz sapın yonumas = Nice keskin bıçak olsa, sapını yontmaz.

108. Teşek suvda belgürer = Deşik (deşilmişş ara) suda belli olur.

109. Açe vek, tok tölek = Aç aceleci, tok dölek (serin.).

110. Alp çerikde, bilge tirikde = Yiğit savaş safında, bilgin dernekte (sınadır.)

111. Ot tütünsüz bolmas, yiğit yazuksuz bolmas = Ateş dumansız, delikanlı günahsız olmaz.

- 112. Sabanda sandırış bolsa örtkünde ir-teş bolmas** = Ekim sırasında döğüş olursa, harman sırasında çekişme olmaz.
- 113. Kadaş temiş kaymamış, kadhın temiş kaymış** = «Kardaş» demiş tınmamış da «kayın» demiş tınmış.
- 114. Kal savı kalmas, kağıl bağı yazılmas** = Yaşlı sözü atılmaz, «kağıl» bağı çözülmez.
- 115. Han ışı bolsa katun ışı kalır** = Hanın işi olunca hatunun işi kalır.
- 116. Kagun karma bolsa idhisi ikki eligin tegir** = Kavun yağma olsa sahibi iki eliyle yapıştır.
- 117. Kalın «kolan» çufgasız bolmas** = Yaban eşiği sürüsü kılavuzsuz olmaz.
- 118. Karga karısın kim bilir, kişi alasın kim tapar?** = Karganın kocamışını kim bilir, kişinin içindekini kim sezer?
- 119. Tavgaç Hanın turkusı telim, tengle-medhip bıçmas** = Çin Hakanının ipeği pek çok fakat denklemeden biçmez.
- 120. Kut belgesi bilig** = Kut belgesi bilgi.
- 121. Tılın tergige tegir** = Dil ile sofraya

erişilir. (Tatlı dilli olursa her yere, sofraya çağrılır)

- 122. Tegme kişi öz bolmas, yat-yaguh tüz bolmas** = Üvey adam öz olmaz, yad-yabancı yakının olmaz.
- 123. Kuş yavuzu sakzıgan, yıgaç yavuzu azgan, yer yavuzu kozgan, budun yagızı Barsgan** = Kuşların kötüsü saksağan, ağaçların yavuzu it burnu (kuş burnu, yaban gülü), yerin kötüsü bataklık, halkın kötüsü Barsgan'lılardır.
- 124. Börining ortak, kuzgunun yıgaç başında** = Kurdunki ortak, kuzgununki ağaç başında. (Kuzgun kurdun avladığına ortak olur, fakat kendi avladığı ağacın başında durur.)
- 125. Ebdeki buzağı öküz bolmas** = Evdeki buzağı öküz olmaz.
- 126. Yazıdaki süvlin edhergeli evdeki takagu içginma** = Kırdaki sülini ararken evdeki tavuğu kaçıрма.
- 127. Kek kördi keregü vüdhdi** = Sıkıntı gördü, çadırını yükledi.
- 128. Küzegü uzun bolsa eliy köymes** = Küskü uzun olursa elin yanmaz. (Çalışanın varken sen rahatsın.)
- 129. Kutsuz kudhuğka kirse kum yagar** = Şanssız kuyuya girse kum yağar.)

130. **Neçe mudhız erse eş edhgü, neçe eğri erse yol edhgü** = Nice budala olsa da eş (yoldaş) iyi, nice eğri ise de yol iyi.
140. **Öz köz ir kışlağ** = Kendisi güney yüzden kışlağını kendisi tuttu. (Kendi işini kendi gördü)
141. **Yer basrukı tag, budun basrukı beg** = Yeri baskısı altında tutan dağdır, halkı da bey...
142. **Çahsak üze ot bolmas, çakrak bile uvut bolmas** = Dağ tepesinde ot, keldede ut (utanma) olmaz.
143. **Savın sagrakka tegir** = Söz ile «sağrak»a ulaşılır. (İyi sözle beylerin içtiği içki kabından içilir, onların sofalarına ulaşılır.)
144. **Kız birle küreşme, kısrak birle yarışma** = Kız ile güreşme, kısrak ile yarışma (yenilirsin).
145. **Kalın kaz kulabussuz olmaz** = Kaz sürüsü kılavuzsuz olmaz.
146. **Eşyek ayur : «Başım bolsa sundurırs-da suv içgeymen»** = Eşek derki: «Başım sağ olsa denizden su içerim.» (Uzun yaşama dileğini bildirir.)
147. **At teküzliçi ay bolmas** = At akıtması (sakarı) ay olmaz. (Büyüğün yerine küçük konmaz.)

148. **Subuzganda ev bolmas, topurganda av bolmas** = Kâfir mezarlığında av olmaz, gevşek, kıraç yerde av olmaz.
149. **Sundılaç işi ermes örtkün tepmek** = Çayır kuşunun işi harman dögmek değil.
150. **Buldaçı buzağı, öküz ara belgilüg** = Olacak buzağı öküzler arasında bell olur.
151. **«Adım yürüyüş gösterir.»**
152. **Yalnguk oğlu yokadhur, edhgü atı kalır** = İnsanoğlu yok olur, iyi adı kalır.
153. **Alın arslan tutar, küçin sıçgan tutmas** = Al ile aslan tutulur, güç ile sıçgan tutulmaz. (Alın arslan tutar, küçin kösgük (bostan korkuluğu) tutmas.)
154. **Karı öküz balduka korkmas** = Koca öküz baltadan korkmaz.
155. **Suv körmekince etük tartma** = Suyu görmeden «edik» çıkarma (Edik : Ham deriden yapılmış, kısa gonçlu, yumuşak, bağlı çizme)
156. **Yalksa yeme yağ edhgü, köyse yeme kün edhgü** = Bıksan yine yağ iyi, yaksa yine güneş iyi.
157. **Yazmas atım: yagmur, yangılmas bilge: yangku** = Usta atıcı: YAĞMUR,

yanılmaz bilge: YANKI... (Yağmur yüzdeyüz hedefini (yeryüzünü) bulur, yankı da yüzdeyüz doğruyu söyler (tekrar eder). Herkes yanılır.)

158. **Koçngar başı bir aşaçta pışmas** = İki koç başı bir tencerede pişmez.

159. **Kangdaş kuma urur, igdiş örü tartar** = Baba bir üvey kardeşler kıskançlıkla döğüşürler, ana bir üvey kardeşler birbirlerine yardımcı olurlar.

160. **Yalngus kaz ötmes** = Yalnız kaz ötmez (eş gerek).

161. **Yüzge körme, erdem tile** = Yüze bakma, erdem ara.

162. **Uygur! yıgaç uzun kes, temür kışga kes** = Ey Uygur, ağacı uzun kes, demiri kısa kes. (Ağaç uzatılmaz, demir uzar.)

163. **Buşmasar boz kuş tutar, evmeser ürüng kuş tutar** = Avcı beklemekten sıkılmazsa boz kuş tutar, evmezse (acele etmezse) ak kuş tutar.

164. **Evek singek sütge tüşür** = Aceleci sinek süte düşer.

165. **Muş oğlu muyavu togar** = Kedi yavrusu miyavlayarak doğar. (Çocuğun huyu babasına çeker.)

166. **Taygan yügürgenni tilkü sevmes** = Tazının koşucusunu tilki sevmez.

167. **Küç eldin kirse, törü tönlükten çıkar** = Zorbalık kapıdan girse, töre bacadan çıkar.

168. **Oglan suv töker, uluğ yanı sınır** = Çocuk su döker, büyüğün bir yanı incinir. (Çocuğun su döktüğü yere basıp kayınca büyüğün bir yanı kırılır.)

169. **Tılın tügmüşni tışın yazmas** = Dil ile düğümlenen, diş ile çözülmez. (Verilen sözde durmalı.)

170. **Tikmegince önmes, tilemegince bul-yince bulmaz.**
mas = Dikmeyince bitmez, dileme-

171. **Çaksa tütnür, çalsa bilnür** = Çakınca tüter, çalınca bilinir. (Çakmak çakılınca duman tüter, söz kulağa çalınca sır öğrenilir.)

172. **El kaldı, törü kalmas** = İl kaldı, töre kalmaz (İl bırakılsa bile töre bırakılmaz.)

173. **Bir karga birle kış gelmes** = Bir karga ile kış gelmez.

174. **Evek evge tegmes** = Aceleci eve ulaşamaz.

175. **Tütüşmegince tüzülmes, tüpürmegince açılmas** = Döğüşmeyince ara düzelmez, tipi yapmayınca hava açılmaz.

176. **Tütün kopursa işlenür** = Dumanı kurcalayan islenir.
177. **Tevi yük kötürse, kamış yeme kötürür** = Deve yük götürürken kaşağıyıda götürür.
178. **Ata oğlu ataç toğar** = Ataoğlu atası gibi doğar.
179. **Kökge sudhsa (sagursa) yüzge tüşür** = Göge tükürünce yüze düşer. (Büyüklere kötülük düşünen, kendisi bulur.)
180. **Er oğlu mungadhmas, it oğlu külermes** = İnsanoğlu bunalmaz, it oğlu tökezlemez.
181. **Söğüşüp uruşur, otra ton titişür** = İki kişi söğüşüp vuruşur, ortada elbise yırtılır.
182. **Edhgülükün kel, isizligin kelme** = İyilikle gel, kötülükle gelme.
183. **Kiçik uluğka turuşmas, kırıguy songurka karışmas** = Küçük büyüğe karşı gelemes, atmaca «songur» a (?) karşı koyamaz.
184. **Tağ tağka kavuşmas, kişi kişiye kavuşur** = Dağ dağa kavuşmaz, kişi kişiye kavuşur.
185. **Muş yakrıka tegişmes, ayur kişi nen-**

- gi yaraşmas** = Kedi yağa ulaşamaz «insan malı bana yaraşmaz» der.
186. **Edhgülügni suv adakında kemiş, başında tile** = İyiliği su ayağına at, başında ara. (Yemeği ırmağın aşağısına bırak, yukarısında bulursun.)
187. **Yogurkandan artuk adhak kösülse üşiyür** = Yorgandan fazla ayak uzatılırsa üşür.
188. **Arslan kökrese at adhakı tuşalır** = Aslan kükreyince atın ayağı dolaşır.
189. **Sözge süçünse bulun barır** = Sözün tatlılığına kapılıp dalan, tutsak gider.
190. **Küz keligi yazın belgürer** = Güzün geleceği, yazdan belli olur.
191. **Todhgursa közi yolka bolur** = Karnı doyanın gözü yolda olur.
192. **Erdemsizden kut çertilür** = Erdemsizden «kut» yok olur.
193. **Tevi silkinse eşekke yük çıkar** = Deve silkinse eşeğe yük çıkar (Küçüğünü bırak, büyüğünü al.)
194. **Öz kartıng kartan** = Sen kendi yarını sağalt (Haddini bil).
195. **Kiçikde katığlansa ulgadhu sevnür** = Küçüklüğünde katlanan büyüdüğünde sevinir.

196. **Başlanglansa boksuklanur** = Kızsa, eli boynuna bağlanır. (Yalnız kendi bildiğini okuma.)
197. **Tatığ közre, tikenig tüpre** = Tat'ın gözüne vur, dikenini dibinden sök (Tat: Uygur, Farslı, Çinli)
198. **Kılıç tatıksa iş yunçır, er Tat'ıksa et tunçır** = Kılıç paslanırsa iş kötüleşir, adam Tat'laşırsa eti bozulur. (yigit ol, kendi cinsinle yaşa.)
199. **Er sözi bir edher köki üç** = Adamın sözü bir, eyerin bağı üç... (Sözünde dur.)
200. **Sakak okşar, sakal bıçar** = Çeneyi okşar, sakalı keser. (İki yüzlülükle kandırır.)
201. **Eliğ tutgınça ot tut** = El tutacağına (kefil olacağına) ateş tut.
202. **Ödhlek karıtmışka bodhuğ talkımas** = Zamanın kocattığına boya - kına ayıp sayılmaz. («Kâr etmez» olsa gerek - A.Ç.)
203. **Atası açığ almıla yese, oğlınıg tışı kamar** = Atası ekşi elma yese, çocuğunun dişi kamaşır.)
204. **Saçratgudın korkmuş kuş, kırk yıl adhrı yıgaç üze konmas** = Tuzaktan korkmuş kuş, kırk yıl çatal ağaç üstüne konmaz.

205. **At başın yularlap ye** = At başını yularlayıp ye. (Piştikten sonra yerken bile atın başını boş bırakma, yularla.)
206. **Yüfüslüg kelin kudhegü yafaş bulur** = Bol armağan alan gelin, damadı yumuşak huylu bulur.
207. **İş yarağında, sart asığında** = İş tavında, tüccar kârında. (Tüccar kâr görürse satmayacağı şeyi yoktur.)
208. **Oprak yasıkdın tozluğ ya çıkar** = Kapalı gedeleşten (eski yay kabından) tozlu yay çıkar. (Bazan yayın sağlamı eski gedeleşten çıkar.)
209. **Yitüklig, anası koyun açar** = Yitiği olan anasının koynunu arar.
210. **Telim sözüğ uksa bolmas, yalım kaya yıksa bolmas** = Çok söz daha anlaşılır olmaz, yalçın kayayı yıkamaz.
211. **Kılnu bilse kızıl kedher, yaranu bilse yaşıl kedher** = Cilve bilse kızıl giyer, yaranmayı bilse yeşil giyer. (Erkekler bu renkleri giyen kadınlar ister.)
212. **Yarın bulgansa el bulganır** = Kürek kemiği karışırsa, il de karışır. (Kürek kemiği ile bakılan fal karışıklık gösteriyorsa ilde karışıklık çıkacak demektir.)

213. **Barçın yamağı barçınka, karış yamağı karışka** = İpekli yaması ipekliye. yünlü yaması yünlüye..
214. **Ötlüğ yinçü yerde kalmas** = Delikli inci yerde kalmaz. (cariyeye de «inci» denir. «Kızoğlan-kız cariyeyi elbet bir alan bulunur» demektir.)
215. **Aş tatığı tuz yogrın yemes** = Tuz, aş tatlandırmak içindir, çanakla yenmez. (Tutumlu ol.)
216. **Kara mung kelmekince «Kara Yalga» geçme** = Kara bun (bunalım, kahr) gelmedikçe «Kara Yalga» sırtlarını geçme. (Kara Yalga her zaman sarp ve karlıdır.)
217. **Anası tevlük: yuka yapar; oğlu tetik: koşa kapar** = Anası kurnaz: ekmeği ince yapar, oğlu tetik: çift çift kapar.
218. **Obrak kedhük erse yagmurka yarar** = Kepenek yırtık olsa da yağmura yarar.
219. **Yılan yarpuzdan kaçır, kaçır barsa yarpuz utru kelür** = Yılan «yarpuz» dan kaçır, nere gitse «yarpuz» önüne gelir. (Yarpuz: «Firavun sıçanı» da denilen, yılan yiyen bir havvan.
220. **Yatnığ yağlığ tiküsinden öznüng kanlığ yudhruğ yeğ** = Elin yağlı lokmasından, kendinin kanlı yumruğu yeğ.

221. **Yagın erse kerek yundakı tegir** = Düşmanın ise de at fıskısı kalır. (Zengin adam düşmanın bile olsa sana bir yararı dokunur. Hiçbir şey bırakmasa, atının fıskısı kalır.)
222. **Yaş ot köymes, yalafar ölmes** = Yaş ot yanmaz, elçi öldürülmez.
223. **Yıparlığ kesürgüdin yipar kitse yidhi kalır** = Mis kokulu kaptan «mis» gitse, kokusu kalır.
224. **Tevey minüp koy ara yaşmas** = Deveye binip koyun arasında saklanmaz.
225. **Yalnguk menggü tirilmes, sinka kirüb kirü yanmas** = Kişi sonsuz yaşamaz, mezara giren geri dönmez.
226. **Kanığ kan bile yumas** = Kan, kan ile yıkanmaz (Barışmak gerek.)
227. **Ata tonı ogulka yarasa, atasın tilemes** = Atasının giysisi çocuğa uygun gelince atasını istemez. (Büyüyen çocuk babasının yaşadığını istemez, ona artık muhtaç olmaz.)
228. **Tünle yorup kündüz sevnür, kiçikde eflenip ulgadhu sevnür** = Geceleyin yürüyen gündüz sevinir, küçükken evlenen yaşlandığında sevinir.
229. **Kişi sözleşü, yilkı yidhlaşu** = İnsan söyleşerek, hayvan koklaşarak.

230. **Bor bolmadhın sirke bolma** = Şarap olmadan sirke olma.
231. **Kolan kudhuğka tüşse kurbaka aygır bolur** = Yaban eşiği (ya da tay) kuyuya düşse kurbağa aygır olur.
232. **Buzdan suv tamar** = Buzdan su dam-lar. (Huyu babasının huyuna benzer.)
233. **Korkmuş kişiye koy başı koş körü-nür** = Korkmuş kişiye koyun başı çift görünür.
234. **Yavlak tıllıq beqden kerü yalnguz tul yeg** = Kötü dilli kocadan yalnız dul-luk yeg.
235. **Erdem başı tıl** = Erdemin başı dil.
236. **Yalnguk oğlu munsuz bolmas** = İn-san oğlu bun'suz (çilesiz) olmaz.
237. **Oglan ışı iş bolmas, oglak müngizi sap bolmas** = Çocuğun yaptığı iş iş olmaz, oğlak boyunuzu sap olmaz..
238. **Taz at tafarçı bolmas** = Kel at yük taşımaz.
239. **Kadıng kasınga** = Kayın ağacına ka-tılık (yaraşır).
240. **Köni barır keyikning közinde adhın başı yok** = Doğruca giden geyiğin gözünden başka yarası yok.
241. **Yazın kalıglansa kışın sevnür** = Ya-zın çalışan kışın sevinir.

242. **Bilmiş yek, bilmedhük kişiden yeğ** = Bilinen şeytan, bilinmeyen insandar. yeğ.
243. **Tayak bile taymas, tanuk sözün büt-mes** = Dayanağı (bastonu) olan kay-maz, tanık sözüne inanılmaz. (Tanı-ğın yargılama günü ne diyeceği ön-ceden belli olmaz.)
244. **Tevey bedük erse mayakı bedük er-mes** = Deve büyükse de pisliği (güb-resi) büyük değil.
245. **Kaynar öküz keçiksiz bolmas** = Coş-kun dere geçitsiz olmaz. (Her işin bir çıkar yolu vardır.)
246. **Otağka öpkelep süse sözlemedük** = Otağa öfkelenip askere küstü.
247. **Kurmuş kiriş tügölmes, ukrukun tag eğilmes** = Kurulu kiriş düğümlen-mez, kementle dağ eğilmez.
248. **Kalın bulutı, tüpi sürer, karangku ışı urunç açar** = Kalın bulutlu tipi sürer, karanlık işi rüşvet açar.
249. **Böri koşnısın yemes** = Kurt, komşu-sunu yemez
250. **Kovı er kudhuğka kirse yel alır** = Şanssız adam kuyuya girse yel alır. (Yel kuyudan çıkarıp savurur.)

- 251. Tamu kapuğun açar tavar** = Mal, cehennemnin kapısını açar. (Rüşvet ver.)
- 252. Künining küline tegi yağı** = Kuma'sının külüne kadar düşman. (Kuma kumanın gözüne kül savurur.)
- 253. Buğday katında sarkaç suvalur** = Buğdayın yanında «karamuk» da sulanır.
- 254. Kizlen çü kelinde** = Gizli şey gelinde bulunur. (Kocası için saklamıştır.)
- 255. Bir tilkü terisin ikile soymas** = Bir tilkinin derisi iki kez soyulmaz.
- 256. Yazıda böri ulısa evde it bagrı tartı-şur** = Kırdaki kurt ulusa, evde köpeğin bagrı yanar (Ne de olsa birbirlerine benzerler, hısım sayılırlar.)
- 257. Kedhükliğ ölimes, küfeçliğ kürmes** = Kepenekli ıslanmaz, gemli at eşinmez. (Hazırlıklı bulunmalı.)
- 258. Kişi eti tiriğle tatır** = İnsan eti sağ iken tatlıdır. (Ölünce seveni kalmaz.)
- 259. Kurtga büdhi bilmes, «yerim tar» ter** = Kocakarı oyun bilmez. «yerim dar» der.
- 260. Arslan karısa sıçgan ötin ködhezür**

Aslan kocayınca sıçan deliği bekler (Kedileşir).

- 261. Öldeçi sıçgan, muş taşakın kaşır** = Ölecek sıçan kedinin taşığını kaşır.
- 262. Atası anası açığ almıla yese, oğlı-kızı tışı kamar** = Atası-anası ekşi elma yese, oğlunun kızının dişi kamaşır.
- 263. Tegirmende togmuş sıçgan, kök kökregingge korkmas** = Değirmende doğan sıçan gök gürlemesinden korkmaz.
- 264. Tengsizde tegirmen turgursa, yarağ-sızda yar barır** = Uygunsuz yerde değirmen yaparsan, yararsız zamanda yar peyda olur. (Her işi yerinde, zamanında, yararını düşünerek yapmalı.)
- 265. King ton obramas, kengeşliğ biliğ artamas** = Geniş giysi yıpranmaz, danişıklı bilgi bozuk çıkmaz.
- 266. Kuş tuzakka meng için ilınur** = Kuş tuzağa tane için ilışır.
- 267. Erge mung tegir, tag sengiringe yel tegir** = Adama «bun» (sıkıntı - üzüntü) değer, dağ doruğuna yel değer. (Sonra geçer.)
- 268. Birin birin ming bolur, tama tama köl bolur** = Birer birer bin olur, damlaya damlaya göl olur.

269. **Süsegen udhka tengri müngüz bermes**
= Çok süsen öküze Tanrı boynuz vermez.
270. **Közden yırasa köngülden yeme yırar**
= Gözden irak olan gönülden de irak olur.
271. **Kaling berse kız alır, kerek bolsa kız alır** = Kalın (başlık) verilirse-dul değil-kız alınır, gerekli olunca mal pahalı alınır.
272. **Öküş sevinç bolsa katıg oksunur** = Çok sevinen pek pişman olur.
273. **Tayın tapuğsak, Tengri sefinçsiz** = «Tayın» tapınmaya can atar, Tanrı hoşnut değil. (Tayın: müslüman olmayan Türklerde din büyüğü.)
274. **Edhgü er süngüki erir, atı kalır** = İyi adamın kemikleri erir, adı kalır.

NOTLAR :

1. Sav'lar burada da - genellikle - kılaptak: sıra ile verilmiştir. Tekrarlanan yada bir iki kelime değişikliği ile aynı olan savlar yerinde işaret edilerek buraya alınmadı.
2. Savların bugünkü dile çevirileri ve parantez içindeki açıklamalar, Mahmut'un ve B. Atalayın ifadelerinin aynısı değildir. Çeviride dilimizin bugünkü olanaklarına göre değişiklikler yapıldı. Açıklamalarda ise Mahmut'un uzun uzun yaptığı açıklamaların birçoğu - zaten anlamı açık olan sözlerde - atıldı, açıklama gereği ve zorunluğu duyulan sözlerde ise ya Mahmut'un açıklaması kısaltılarak alındı, ya da yeniden kısaca söylendi. Bu, hem sözü uzatmamak için, hem de geniş anlamlı sözlerin dar bir kalıba sokulmasına engel olmak için yapıldı. Fakat elbet sözlerin anlamları ne ise o verildi.
3. Her atasözü gibi bu savlar da o dönem Türk düşüncesinin, değer yargılarının, yaşayışının özlü formülleridir. Bir tür sözlü yasalardır. O günkü Türk toplumlarının yapısını, niteliğini günümüze aktaran değerli belgelerdir. Ayrıca buradaki savların pek çoğu bugün de dil değişiklikleri ile yaşamakta ve halkımızın davranışlarını düzenlemekte devam etmektedir. Onun için her söz üzerinde dikkatle durup düşünmek gerekir.

4. Türkçenin, geniş anlamları en yalın biçimde anlatma gücü asıl bu sözlerde görülüyor. Anlatımın özlülüğü, arılığı gerçekten şaşırtıcı ve çarpıcıdır. Hiçbir savda fazladan tek kelime olmadığı gibi, söylenmesi bir fazlalık olmayacak kelimeler bile atılarak anlam en az sözle verilmiştir. («Kuş kanatın, er atın» savında olduğu gibi...)

5. Savlardaki anlatımın bir güzelliği de kafiyeyle «aliterasyon» ların yarattığı ahenkten doğmaktadır. Buradaki savlar, gerçekten - bir önceki bölümde gördüğümüz - manzumelerden çok daha güzel ve ahenklidir. Savların bugünkü Türkçemize çevrilmesinde yazık ki bu güzellik ve ahenk kayboluyor. Onun için okurların olabildiğince verdiğimiz çeviri ve açıklamalar yardımıyla savların aslını okuyup anlamaya çalışması gerekir. Her savın anlaşılması da öyle güç değildir; azıcık dikkat ve çaba ile asıllarının da kolayca anlaşıldığı görülecektir.

6. Gerek bu savları, gerek şiirleri bugünkü türkçemize çevirirken türkçe sözcüklerin yerine arapça - farsçalarını koymak zorunluğu «Türkçeye saygısı» olan herkesi üzecek bir durumdur. Türkçe o zaman ne kadar arı imiş, bugün ne kadar karışmış! Bugün o sözleri anlayabilmek için neredeyse türkçeden arapçaya - farsçaya çeviri yapmak gibi bir acıklı durumla karşılaşırız.

MAHMUT İLE MEHMET'İN SON SÖZÜ

«Hüseyin oğlu Mahmut derki : Türk dilinin kelimelerini toplamak, kurallarını ve usullerini bildirmek, ölçülerini açıklamak, ayrımlarını, bölümlerini sıralamak yolunda kitabın baş tarafına şart koştuk (Söz vermiştik). Bu sözümüz yerine geldi, dilek elde edildi. Artık olanları, yersiz olanları, düşük olanları, boş olanları attım. Kitap sona kadar yayılsın, ebedi bir azık olarak kalsın. Artık kitabımız burada bitsin...»

«Sav'lı, sonra da Şam'lı Mehmet bin Ebi Bekir ibni ebi Feth (Tanrı onu başlasın), bu kitabı asıl nüshasından çektiği gün 664 yılı şevval'inin pazar günü idi. (1. Ağustos. 1266)»

«Kaşgarlı'nın el yazısıyla yazılmış olan nüshanın son parçasının suretini alıyorum:

«Kitaba 464 yılının cemaziyel evvel başlarında (guresinde) (25. Ocak 1071 - 72) başlandı ve dört kere yazıldıktan ve düzenlendikten sonra 466 yılının cemaziyel ahirinin 12. günü (10. Şubat 1073 - 74) bitmiştir.»...

S O N

İÇİNDEKİLER

Editorün notu	7
Sunuş	9
KAŞGARLI MAHMUT (Hayatı, Kişiliği, Eserleri)	13
Divan ü Lügat-it Türk	18
Ş. Mahmut'un Türkler hakkında söyledikleri	27
Birinci Bölüm: SÖZLÜK	30
İkinci Bölüm: DİLBİLGİSİ (Grameri)	53
Üçüncü Bölüm: ANSİKLOPEDİK BİLGİLER	68
Tarih-Coğrafya	68
Bilim ve Kültür	68
1. Okuma yazma	82
2. Doktorluk, İlaçlar ve Şifalı Otlar	83
3. Hayvanlarla ilgili bilgiler	86
4. Edebiyat, Sanat, Elişleri	87
Yönetim, Askerlik, Hukuk	90
Ekonomi İşleri	92
Şey, Araç ve Gereçler	93
Giyim ve Süslenme	96
Oyunlar	97
Töreler	99
Din ve İnançlar	103
İçkiler	110
Yemekler	111
Toplumsal Sınıflar	115
Türlü Bilgiler	116
Dördüncü Bölüm: EDEBİYAT ÜRÜNLERİ	119
A. Şiirler (Aslı, Çeviri ve Açıklamalar)	120
I. Savaş Şiirleri	120
II. Av Eğlence Şiirleri	150
III. Doğa ve Bahar Tasvirleri	156
IV. Aşk Şiirleri	175
V. Sagular (Ağıtlar)	175
VI. Dünyalık İşler	192
VII. Taşlamalar	205
VIII. Öğretici ve Düşündürücü Şiirler	225
Geri Kalan Parçalar	225
B. SAVLAR (Atasözleri)	232
Mahmut ile Mehmet'in Son Sözü	263